

М-р Кире Филов

**ПОЛИТИЧКИТЕ И ЕКОНОМСКИТЕ
ПРОМЕНИ ВО ШТИП И ШТИПСКО НИЗ
АРХИВСКАТА ДОКУМЕНТАЦИЈА
1944-1946 ГОДИНА**

Штип 2011

М-р Кире Филов

**ПОЛИТИЧКИТЕ И ЕКОНОМСКИТЕ ПРОМЕНИ ВО ШТИП
И ШТИПСКО НИЗ АРХИВСКАТА ДОКУМЕНТАЦИЈА
1944-1946 ГОДИНА**

Издавач:

Национална Установа - Универзитетска Библиотека
„Гоце Делчев“ - Штип

Рецензенти:

Д-р Иван Алексов
Проф. Д-р Кирил Цацков

Лектор:

Марија Иванова

Печати:

ИДЕАЛ Графика - Штип

Содржина

Предговор	7
Вовед	11
ГЛАВА I	
Штип и Штипско за време на Втората светска војна	13
1. Бугарската окупација и воспоставување на фашистичката власт.....	13
2. Појава и развој на антифашистичкиот отпор во Штип.....	14
3. Развој на единиците на НОВ и ПОМ во Штип и Штипско	20
4. Операциите за ослободување на Штип и Штипско (ноември 1944).....	23
5. Учеството на бугарската ОФ армија во ослободувањето на Штип и нејзиното однесување кон македонските власти и населението	25
ГЛАВА II	
Општествено-политичките состојби во Македонија со осврт врз Штип и Штипско (1944-1946)	31
1. Политичката поларизација во МНОД во 1943-1946	31
1.2. Манифестот на Главниот штаб на НОВ и ПОМ и приговорот на АНОК	32
1.3. Првото заседание на АСНОМ и продлабочувањето на поларизацијата во МНОД.....	36
1.4. Граѓанско-демократската струја во МНОД наречена „Антипартииска група”.....	39
2. Прашањето за обединување на Македонија и дејствување на ВМРО-вски организации и групи (1945-1946).....	43
2.1. Дејствување на ВМРО-вските организации и групи во Штип и Штипско	43

ГЛАВА III

Формирање и работа на органите на власта во обновата Штип и Штипско (1944-1946)	49
1. Формирањето на народната власт во Штип во лицето на НОО (1944-1945).....	49
2. Поверенствата на Штипскиот НОО.....	53
3. Територијална поделба на штипската област по околии ...	54
4. Административно-територијална поделба на штипската област.....	58
5. Првите мерки на народната власт за нормализација на животот во Штип и Штипско (ноември-декември 1944)	59
6. Состојби и функционирање на органите на народната власт (1944-1946).....	62
7. Осврт на активностите на НОО-ри за Штипската област преку поверенства и околските одбори	65
7.1. Градежништво и сообраќај.....	65
7.2. Занаетчиство и индустрија.....	67
7.3. Земјоделско производство.....	67
7.4. Трговија и снабдување.....	68
7.5. Просвета и култура.....	69
7.6. Здравство и социјална заштита.....	71

ГЛАВА IV

Улогата на Комунистичката партија на Македонија во обновата на Штип и Штипско (1944-1946)	73
1. Улогата на Комунистичката партија на Македонија во Штип и Штипско во обновата на земјата	73
1.1. Улогата на КПМ во санирањето на воената штета	73
1.2. Улогата на КПМ во областа на земјоделството (откупна кампања).....	76
2. Организација и работа на органите за внатрешни работи и за судство во Штип (1944-1946)	82
3. Организација на Управен оддел при НОО-Штип	83
4. Организација на судството и казнување на соработниците на окупаторот	85

ГЛАВА V

Економските мерки на народната власт во Штип и Штипско

(1944-1946)	89
1. Аграрната реформа и колонизација во Штип (1944-1946)...	89
1.2. Законот за аграрна реформа и колонизација	91
1.3. Прва фаза на аграрната реформа-експропријација на земјата	92
1.4. Распределба на земјата	93

ГЛАВА VI

Општествените дејности и служби во Штип и Штипско

(1944-1946)	99
1. Организација и развој на општествените дејности во Штип и штипско (1944-1946)	99
2. Улогата на Обласниот просветен оддел-Штип	100
2.1. Дејноста на Окружните просветни оддели-Штип	101
2.2. Улогата на Околиките, Градските и Општинските НОО-ри и нивните просветни оддели	102
3. Основање и дејност на образовните установи во Штип во периодот 1944-1946	103
3.1. Едногодишно лозарско училиште во Штип	103
3.2. Учителска школа „Гоце Делчев”	104
3.3. Музичко училиште.....	105
3.4. Медицински училишта.....	106
3.5. Гимназија „Славчо Стојменски”.....	106

ГЛАВА VII

Архивистичка валоризација и обработка 109 |

1. Основни карактеристики на архивската граѓа што се чува во ДАРМ и подрачното одделение на Архивот во Штип и нејзина класификација	109
2. Вреднување и класификација на архивската граѓа	112
2.1. Експертиза на вредноста на архивската граѓа	114
2.2. Вредност на архивската граѓа	115
3. Обработка на архивска граѓа која се однесува на документите за Штип и Штипско	116

ЗАКЛУЧОК	121
ПРИЛОГ	127
Извори и литература	187

Предговор

Оваа тематска и проблемска определба произлезе од мојот интерес за проучување на архивски документи и други извори од значење за современата историја на Македонија, посебно на документи кои се однесуваат на Штип и Штипско кон крајот на Втората светска војна и непосредно по неа (1944-1946 год.). Во создавањето на овие документи учествувале и значајни личности од нашата современа историја кои се по потекло од градот Штип.

Голем интерес за мене претставува основното прашање на современата архивистика, историографија и воопшто на современото општество, а тоа е прашањето за вреднувањето, обработката и презентацијата на документите, со што се овозможува нивно поинтензивно користење од страна на државните институции, научните истражувачи и граѓаните на Република Македонија.

Овој мој истражувачки интерес беше развиен за време на додипломските студии на Институтот за историја при Филозофскиот факултет во Скопје и на постдипломските студии на Институтот за историја, насока Архивистика при овој факултет.

При изборот на темата за истражување и обликување на книгата под наслов: *„Политичкиџе и економскиџе промени во Штип и штипско низ архивската документација 1944-1946 година“* се раководев од следново:

1. Основната намена на оваа книга е да ги прикаже историските и архивистичките аспекти на политичките и економските промени настанати кон крајот и непосредно по Народноослободителната војна во Македонија во Штип и Штипско, што е содржано во архивската документација и други извори.

2. Во Државниот архив на Република Македонија и во други институции во Република Македонија се чува обемна архивска граѓа која е од значење за современата историја на Македонија. Дел од оваа архивска граѓа, мемоари и други историски извори се создадени или се однесуваат на Штип и Штипско и ги отсликуваат главните правци на промените предизвикани од успешната Народноослободи-

телна војна и од создавањето на федералната македонска држава, а во тие рамки и создавањето на органи на народната власт и управа, општествено-политичките организации и други институции во Штип и Штипско. Опфатени се и документи и материјали во чие создавање зеле активно учество истакнати личности од овој крај, а коишто биле непосредни учесници и сведоци на процесите и настаните кои се од значење за развојот на НОВ во Македонија (1943-1944), за формирањето на Демократска Федерална Македонија (1944-1946), како и за конституирањето и изградбата на народната власт (1944-1946). Во изработката на овие извори учествувале истакнати штипјани како: Михајло Апостолски, Емануел Чучков, Киро Глигоров, Љупчо Арсов, Димче Беловски и други. Дел од овие историски извори и се познати на македонската јавност, но дел од нив за прв пат ќе ги презентираме во овој труд.

3. Во македонската архивистика има малку трудови посветени на прашањето за вреднувањето и обработката на документите, особено на оние кои се однесуваат на Штип и Штипско. Затоа во овој труд ќе бидат опфатени следниве прашања: опишувањето, односно обработката на документите; видовите и особеностите на научно-информативните средства (инвентари, регести, прегледи, водичи, мета-податоци и сл.); развојот на современата методологија во обработката на архивските документи во ДАРМ и во светот; информатичкото општество, модерните технологии и обработката на електронска архивска граѓа. Елаборирани се не само научно-информативните средства кои се применуваат во ДАРМ, туку и во оние земји кои предничат на овој план. Одделно внимание ќе посветиме на меѓународните архивистички норми и стандарди за опис на архивската граѓа и за Records Management-от (ISAD (G), ISAAR, ISO 15489, MoReq и други). Се задржуваме и на прашањето за примената на овие стандарди во работата на имателите на архивската граѓа во Република Македонија и во Државниот архив. Притоа понудуваме модели за обработка на одделни видови научно-информативни средства со примери поврзани со документите за современата историја на Македонија во Штип и Штипско.

4. Сметајќи дека постои општествена и научна оправданост за изработка на книга од ваков карактер и со вакви особености, во книгава на едно место презентирав документи и други извори кои се

од посебно значење за нашата современа историја и се поврзани со Штип и Штипско и истите се подложени на историска анализа. Методолошкиот пристап кој го користев во овој труд сметам дека претставува прилог кон проучувањето на ова важно прашање на современата историографија и архивистика. Без соодветна и стручно-научно фундирана обработка на архивските документи, не е можно нивно користење од страна на државата, науката и граѓаните на Република Македонија. Оттаму, сметам дека овој труд ќе им послужи, како теоретски, така и практично на многу истражувачи, историчари, архивисти, студенти, постдипломци и други.

ВОВЕД

Непосреден предмет на истражување во овој труд концепиран како: *“Полиџичкиџе и економскиџе ѝромени во Шџиџи и Шџиџиско 1944-1946 џодина”* претставуваат архивските документи, мемоарски материјали, интервјуа и други историски извори кои се од значење за најновата историја на македонскиот народ и Македонија, кога Македонија се ослободува, конституира и изградува како национална и федерална во југословенската федерација.

За таа цел се истражени повеќе архивски фондови што се чуваат во Државниот архив на Република Македонија како: НОВ; АСНОМ и Собрание на Македонија; Влада на НРМ, на локалните власти (народноослободителни и народни одбори) во Штип и Штипско и фондови на организациите на КПМ, кои настанале во периодот 1943-1946 година. Исто така се истражени документи мемоари и литература кои се однесуваат на животот и дејноста на истакнати личности родум од Штип: Михајло Апостолски, Емануел Чучков, Киро Глигоров, Љупчо Арсов и други. За таа цел беше извршено интервјуирање на првиот претседател на Република Македонија, Киро Глигоров.

Со оглед дека во македонската архивистика, досега има малку научни трудови посветени на прашањето за обработката на документите, во овој труд ги опфативме прашањата за проучување на историскиот развој и генезата на опишувањето и обработката на документите; видовите и особеностите на евиденции и научно-информативни средства што се изработуваат кај имателите во Р. Македонија и во Државниот архив на Р. Македонија (инвентари, регести, водичи и др.). Предмет на истражување е проучувањето на развојот на современата методологија во обработката на архивските документи во ДАРМ и во светот, со нагласка на најновите тенденции сврзани со модерните технологии и обработката на електронска архивска граѓа. Елаборирани се не само научно-информативните средства кои се применуваат во ДАРМ, туку и во оние земји кои

предничат на овој план. Одделно внимание посветивме на меѓународните архивистички норми и стандарди за опис на архивската граѓа и за Records Management-от (ИСАД (Г), ИСААР, ИСО 15489, MoReq и други). Се задржав на прашањето за примената на овие стандарди во работата на имателите на архивска граѓа во Република Македонија и во Државниот архив. Притоа нудиме модели за обработка на одделни видови научно-информативни средства, со примери поврзани со документите за современата историја на Македонија во кои зеле учество или се поврзани со истакнати личности родум од Штип.

ГЛАВА I

ШТИП И ШТИПСКО ЗА ВРЕМЕ НА ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА

1. Бугарската окупација и воспоставување на фашистичка власт во Штип

Во априлската војна 1941 година Штип бил заземен од страна на 73-та пешадиска германска дивизија.¹ Германците пристигнале во Штип по разбивањето на зајакнатата Брегалничка дивизија од составот на Третата армска област.² На 7 април 1941 година, германската 73 дивизија ги зазела Штип и Кочани и продолжила кон Велес. Голем дел од војската на Брегалничката дивизија била заробена. Германците организирале привремен логор за заробените војници во Штип. Со тоа, само за ден и пол од почнувањето на војната, Штип бил окупиран од германската војска.

На 18 април 1941 година, бугарскиот Генералштаб добил известување од командата на 12-та германска армија дека им се одобрува на единиците на Првата бугарска армија да навлезат во еден дел од Македонија. Бугарската окупаторска административна власт во Скопската област, во која потпаѓале и Штип и Штипско, била воспоставена на 26 април 1941 година. Во Наредбата на скопскиот обласен директор, под бр. 1 се вели: „Објавувам до населениеио од Скопскаиа обласи дека од денес, 26 април 1941 година, во реонио на оваа обласи се воспоставува редовна граѓанска, административна и оштинска власт на Царсвоио Буѓарија”.³ Уште

¹ Астибо I-XX век, НИП “Трудбеник”- Скопје, 1964 год, стр. 77

² Третата армска област ја сочинувале следниве единици: Брегалничка, Моравска, Шумадинска дивизија и Струмичкиот одред. Територијата на Штип, Кочани, Делчево и Берово била покриена од Брегалничката дивизија

³ Весник “Македонија”, орган на Бугарскиот централен акционен комитет за Македонија, издавачи: Стефан Стефанови Васил Хаџи Кимов, 3.05.1941 год., г. I, бр. 2

со првата наредба на полицискиот начелник од 26 април 1941 година, биле ограничени правата на граѓаните: „Најситрого го забранувам собирањето на зруји“, а во наредната точка стои „најситрого ќе бидаат ирогонувани лицата што ќе се обидат да ираат какви било собранија без одобрение на полициските власти“.⁴

Бугарскиот окупатор во Штип и во цела Источна Македонија сконцентрирал големи воени и полициски формации. Во Штип било лоцирано седиштето на Штабот на 17-та дивизија со еден коњички и два пешадиски полка. Бугарите уште во првите денови довеле специјално подготвен државен и полициски апарат, кој веднаш се впуштил во реквизиции и грабеж, во прогон на колонистите, воведување на бугарски јазик во училиштата и во еден глобален и тотален притисок врз населението.

2. Појава и развој на антифашистичкиот отпор во Штип и Штипско

Отпорот во Штип кон фашистичките окупатори започнал уште пред почетокот на априлската војна, односно на денот на демонстрациите од 27 март 1941 година. Штипските средношколци, поддржани од КПЈ, предводени од Ванчо Прќе, излегле на демонстрации против потпишувањето на договорот со кој Југославија се приклучува кон Тројниот пакт. Активностите, меѓутоа, не биле ограничени само на гимназијалците. Постоеело активно дружење меѓу средношколските и младите работници.

Во јуни 1941 година во Штип бил формиран Месен комитет на Комунистичката партија на Југославија во Македонија, со што, всушност, започнува ориентацијата за организиран отпор против окупаторот.

Месниот комитет на КПЈ за Македонија во Штип, формиран во јуни 1941 година, го имал следниот состав: Киро Кукушот, Љупчо Арсов, Ванчо Прќе, Васил Доганџиски и Ленче Арсова. Веднаш потоа, во првите денови на јули 1941 година, со одлука на Месниот

⁴ Наредба бр.1 од 26 април 1941 год. од обласниот полициски начелник за Скопската област. Весник “Македонија”, 3.05.1941 год., г. I, бр. 2

комитет било формирано и скоевско раководство на гимназијата, во состав: Димче Беловски, секретар, Ноти Димитров, Аџо Шопов, Васка, Тефтерот и Јовето. Месен комитет на СКОЈ бил формиран подоцна, во август 1941 година, во состав: Васил Златев, Трајко Ставрев, Мијалче Иванов, Перо Чачаров и Ванчо Прќе, секретар.⁵ Истиот месец биле формирани партиски ќелии скоро во сите населени места во Штипско, од каде бил организирал отпорот против фашистичкиот окупатор.

Во 1941 година веќе биле поставени темелите на антифашистичкото движење, не само во Штип, туку и пошироко во штипската околина. Во услови на илегала, се појавил и весникот „Искра“ во издание на скоевското раководство.

Истовремено со овие активности на Комунистичката партија и на СКОЈ, се отворил процес на усвојување на линијата на КПЈ за оружена борба. Ориентацијата за оружена борба станала прифатлива опција и главна преокупација на поголем број ученици и работници, членови комунисти и скоевци. Во август и септември 1941 година се вршат засилени подготовки за оружена борба и за формирање партизански одред од Штип и Штипско.

Месниот комитет на Комунистичката партија формирал воен штаб, во кој влегле: Киро Кукушот, Васил Доганџиски, Ванчо Прќе, Ленче Арсова и Тошо Арсов.⁶ Штабот изработил и своја програма за работа.⁷ Една од главните задачи кои биле поставени во програмата било да се најдат упоришта во селата околу Штип. Така, најсилно упориште било создадено во селото Долани каде уште на 15 јули 1941 година се формирала партиска ќелија во чиј состав влегле: Стојан Данев, Ристо Стојков, Ѓорѓи Петров, Крум Китанов, Стево Китанов, Марија Китанова, Јово Китанов и Методи Данев. За раководството

⁵ Штип и Штипско во Народноослободителната војна 1941-1945, прилози од научниот собир одржан 17,18 и 19 мај во Штип, Општински одбор на Сојузот на борците од НОВ-Штип, Матица Македонска, Скопје, 2000, стр. 33

⁶ Штип и Штипско во Народноослободителната војна..., стр. 35

⁷ Во програмата биле предвидени следниве активности: да се разговара со луѓето што биле предвидени да влезат во составот на одредот, да се засили собирањето на оружје, да се засили собирањето на народна помош, да се најдат упоришта во селата околу Штип и да се изнајдат сигурни станови за чување на илегалци и за одржување на состаноци., Штип и Штипско...,стр. 35

на одредот биле предвидени: Киро Кукушот, Ванчо Прќе, Тошо Арсов, Тошо Судиклиски и Монко Ефтимов.⁸

Во составот на Штипскиот партизанскиот одред било планирано да влезат 26 луѓе: Ванчо Прќе, Киро Кукушот, Васил Доганџиски, Тошо Арсов, Судиклиски, Кантарџиски, Љупче Ефремов, Панче Дачов, Монко Ефтимов, Трајко Ставрев, Мијалче Иванов, Димче Беловски, Ноти Димитров, Јаким Стојковски, Фируз Назим Демир, Ацо Шопов, потоа комунистите и скоевците што биле регрутирани за бугарската војска: Киро Зенделски, Александар Грличков, Панче Кусакатски, Митко Казанџиски, Ристо Каџифков, како и група од пет Евреи комунисти.⁹ Но некои од предвидените за одење во партизани подоцна се откажале. Во рамките на подготовките за исфрлање на партизански одред биле организирани воени и кондициски вежби се разработувале воените тактики и запознавање на теренот.

Меѓутоа, пред 11 октомври 1941 година во Штип пристигнал Лазар Колишевски, секретарот на Покраинскиот комитет на КПЈ во Македонија, и тој соопштил дека излегувањето на Штипскиот партизански одред се одложува. Тоа предизвикало револт кај луѓето кои биле подготвени да излезат и со оружје да ја бранат својата слобода и слободата на Македонија.

Во декември 1941 година од Скопје во Штип пристигнал познатиот бугарски агент Мане Мачков со цел да го уапси Ванчо Прќе. Но Прќе успеал да побегне и да се префрли во илегалство, се до напуштањето на Штип во 1942 година.

Во февруари 1942 година кај селото Шашаварлија (Штипско) повторно била извршена воена вежба под раководство на Партијата. Истовремено на плоштадот во Штип дошло до физичка пресметка меѓу скоевци и членови на профашистичката организација „Браник”,¹⁰ во која бил претепан шефот на „Браник”. Во февруари 1942 година, на верскиот празник Прочка, комунистите и скоевците од Штип учествувале во демонстрацијата против комесарот за снабдување во Штип. Но тоа била смислена акција на самите окупаторски

⁸ Штип и Штипско во Народноослободителната војна....., стр. 35

⁹ Исто, стр.35

¹⁰ Фашистичка организација која дејствувала во делот на источна Македонија

власти против еден свој висок чиновник, кој сакале да го сменат од позицијата.

На 16 декември 1942 година бил исфрлен Штипскиот партизански одред на планината Плачковица. Во составот на Одредот влегле претежно штипјани, и тоа: Васил Доганџиски, Герас Цунев, Јаким Стојков и Ванчо Китанов. Меѓутоа, на 19 декември тие биле откриени и разбиени од бугарската војска. Во таа битка загинале Васил Доганџиски и Јаким Стојков. Герас Цунев бил ранет и подоцна фатен во Радовиш, однесен во штипската болница, а потоа во скопскиот затвор, каде што бил обесен. Тоа бил вториот неуспешен обид, по оној во октомври 1941 година, да се исфрли партизански одред.

На 11 март 1943 година бугарските окупаторски власти извршиле депортација на Евреите од Штип. Во својот извештај од 13 март 1943 година, пратеникот на НДХ во Софија, Владо Жидовец, говори за депортацијата на Евреите од Македонија во фашистичките логори на смртта. Жидовец говори за блокадата во Скопје извршена на 11 март кога посебни чети ги обиколиле сите еврејски станови во Скопје, и сите Евреи, заедно со своите жени и деца, биле одведени во тутунското монополско стовариште, како привремен логор. Потоа заклучува: *„На тој начин беа одведени и тоа без ниеден исклучок, вкупно 1.100 еврејски семејства со околу 4.100 членови... Евреите ќе останаат во тој привремен логор додека не се доведат и Евреите од Тракија, како и од цела Македонија, а особено од Биџола и Штип, каде ги има најмногу. Сите Евреи ќе бидат префрлени во Германија односно во Полска...”*¹¹

Жидовец констатира дека службено востановил во Министерството за надворешни работи на Бугарија и кај самиот премиер Филов, дека сите овие мерки против Евреите се темелат на посебната спогодба со Германија. Според спогодбата било предвидено *„на тој начин да се оцврстат од Буџарија воопшто сите Евреи, значи и од сѐа Буџарија, а не само од новиите краишта... но тогаш е одложено, бидејќи се видело дека се големи врски меѓу Евреите и бугарската народна држава. Според тоа, засега останала оговорено праќањето за Евреите од сѐа Буџарија, додека во Полска ќе*

¹¹ *Vladimir Zidovec, Poslanstvo NDH u Sofiji, 2, Hrvatski drzavni arhiv-Zagreb, 2002, Неделен извештај на амбасадорот Владо Жидовец до поглавникот Анте Павелиќ, бр.ХI, од 13 март 1943 год., док. 158, стр. 238;*

бидаӣ ѓрефрлени само Евреӣе од новӣе земји.” (се однесува на Македонија, н.б.). Жидовец предвидувал дека бројот на депортираните Евреи од Македонија во логорите на смртта ќе изнесува „околу 5 -6.000 лица”.¹²

Ослободителното движење знаејќи за намерите на бугарските власти, им понудило на организираните Евреи да преминат во илегалство. Но постоело колебање и неизвесност во поглед на намерите на властите. Единствен што успеал своеволно да се префрли во илегалство бил Исак Сион. Непосредно по депортирањето на штипските Евреи, движењето на отпорот ја извело познатата акција на вадење на еврејското злато. Благодарение на Исак Сион, кој преку своите роднини добил точна локација на закопаното злато, Васил Златев успешно извадил 7 до 8 килограми злато и накит, кои биле ставени на располагање на покраинското партиско раководство за водење на ослободителната војна.

На 28 март 1943 година во Штип пристигнала Вера Ацева со задача да го формира Обласниот комитет на Комунистичката партија на Македонија за Источна Македонија и Штабот на IV оперативна зона што требало да ја покрива територијата на Источна Македонија. Обласниот комитет го сочинувале: Вера Ацева, секретар, и членовите: Славчо Стојменски, Благој Мучето и Ванчо Прќе.

Штабот на воената оперативна зона го сочинувале: Благој Мучето, командант, Ѓошо Сламков, заменик-командант, Тошо Арсов, политички комесар и Ванчо Прќе, заменик на политичкиот комесар.

Основна задача на Обласниот комитет и на Штабот на воената оперативна зона била да извршат подготовки и нов обид за исфрлање партизански единици на територијата на Источна Македонија. По долги подготовки на 19 мај 1943 година бил исфрлен одредот „Гоце Делчев” во состав: Ванчо Прќе, Тошо Арсов, Исак Сион, Митко Ушински, Митко Цецов, Коле Нехтенин, Ванчо Китанов и Александар Митрев-Пиринец од с. Долани. На групата во с. Чардаклија им се приклучил и Ѓошо Сламков. Но, одредот не опстојувал многу. Веќе на 21 мај 1943 над Веница одредот бил разбиен од

¹² Исто таму, стр. 238

бугарските полициски сили. Во престрелката загинале: Ванчо Прќе, Тошо Арсов, Митко Цецов, Коле Нехтенин, Ванчо Китанов и Александар Митрев. Бугарските окупаторски власти не презеле понатамошни акции за уништување на отпорот.

На 22 мај 1943 година во Штип пристигнал Љупчо Арсов¹³ кој бил назначен за секретар на Обласниот комитет на Комунистичката партија на Македонија. Во овој период Обласниот комитет го сочинувале: Љупчо Арсов, секретар, Вера Ацева, Славчо Стојменски и Благој Мучето. По разбивањето на одредот „Гоце Делчев“, Обласниот комитет не се откажал од идејата да се исфрлат партизански единици во овој регион. Така, во јуни продолжиле подготовките за исфрлање на партизански одред. Ова било четврти обид за формирање партизански одред во Штип и штипско. Расположението меѓу народот било поволно. Според Димче Беловски *„Сирадањето на одредот „Гоце Делчев“ и убиствањата на Ванчо Прќе и другите другари, уште повеќе ги наосирја јавното мислење и народот против окупаторскиот режим“*.¹⁴

Во јуни 1943 година во Штип и Штипско се случила голема провала во партиската организација, во која многу раководни личности биле затворени или убиени. Биле затворени околу 80 луѓе.¹⁵ Во такви услови Обласниот комитет на КПМ на 16 август 1943 година во куќата на Олга Арсова била закажана седница на која присуствувале: Љупчо Арсов, Вера Ацева, Славчо Стојменски, Благој Мучето, Мара Минанева и Олга Арсова. Утрото на 17 август, полицијата ги забележала активностите во куќата на Арсова и извршила напад. Во тој напад бил убиен Славчо Стојменски. Обласниот комитет бил разбиен. Биле затворени повеќе од 90 луѓе. На 17 август 1943 година била разбиена и најдобрата база на Обласниот комитет во селото Долани, каде што била сместена и техниката на комитетот. Од 17 август 1943 до мај 1944 не постоело партиско раководство во Штип и Штипско. Вера Циривири-Трена дури во мај 1944 година успеала да формира Месен комитет на Комунистичката Партија на Македонија од тројца членови.

¹³ Брат на Тошо Арсов

¹⁴ Димче Беловски, Воведен реферат, Штип и Штипско во НОВ... стр.43

¹⁵ Штип и Штипско во НОВ... стр.43

Штип во овој период останал изолиран од случувањата надвор од неговата околина. Градот бил под силно полициско обезбедување и не се дозволувало никакво излегување и влегување во градот. Во овој период бил формиран Плачковичкиот партизански одред составен од борци од повеќе градови во Источна Македонија. На 8 јули 1944 година една група комунисти од Штип успеала да излезе од градот и му се приклучиле на Плачковичкиот одред. Во почетокот на август 1944 година и друга група успеала да излезе од Штип и да му се приклучи на одредот, со што бројот на борците во Одредот постојано се зголемувал. И покрај строгиот пристап до градот месното население не се откажувало од идејата за ослободување на Македонија и заедно со движењето на отпорот, на фашистичките сили им создавале сериозни удари и штети.

3. Развој на единиците на Народноослободителната војска и партизанските одреди на Македонија во Штип и Штипско

Во екот на борбите против фашизмот во светот и македонските партизани активно се вклучиле во овие борби, земајќи активно учество во уништувањето на фашистичкиот окупатор. Како резултат на таа борба во Македонија биле формирани партизански одреди и поголеми воени единици.

Пролетта 1943 година воено-политичката ситуација на Источниот фронт и воопшто во светот била неповолна за Германија и нејзините сојузници. Бугарскиот окупатор, со теророт, убиствата и прогоните ги поткопал илузиите дека во Македонија ќе добие поддршка од месното население. Народот во Штип и во источна Македонија се повеќе полагал надежи во Народноослободителната борба што ја воделе македонските партизани. Во почетокот на 1943 година во Штип имало повеќе од сто членови на Комунистичката партија на Македонија и на СКОЈ, подготвени и решени да се приклучат и да учествуваат во акциите на партизанските единици. За таа цел Обласниот комитет и Штабот на Оперативната зона биле насочени кон подготовки за формирање на нов партизански одред во околината на Штип. Тоа бил трет обид на отпорот во Штип да исфрли партизански одред на планината Плачковица. Групата, која

требала да излезе од Штип и на Плачковица да формира одред, била составена од следните борци: Ванчо Прќе, Тошо Арсов, Исак Сион, Митко Ушински, Митко Цецов, Коле Нехтенин, Ванчо Китанов, Александар Митрев и Ѓошо Сламков. За командант на одредот бил назначен Ванчо Прќе, а за политички комесар Тошо Арсов. Пред излегувањето на групата од Штип се сугерирало групата да се упати кон Винаца по патот Штип-Зрновци, поради тешкиот терен. Групата била разбиена над Винаца каде што загинале: Ванчо Прќе, Тошо Арсов, Митко Цецов, Коле Нехтенин, Ванчо Китанов и Александар Митрев. По разбивањето на одредот и по разбивањето на Обласниот комитет во август 1943 година, па се до половината на 1944 година, немало услови за некаква поголема активност. Напорите што ги правеле одделни инструктори, како на пример Вера Циривири, Вера Ацева и др., дале плод дури во половината на 1944 година, кога населението организирано во постојните организации, масовно се приклучувало кон Народноослободителното движење и на разни начини го помагало.

Веќе во јуни 1944 година имало широк прилив на нови борци кои доаѓале од сите краишта на Источна Македонија. По четирите неуспешни обиди за исфрлање на одред во плачковичкиот реон, на 9 јуни 1944 година бил формиран Плачковичкиот партизански одред.¹⁶

На 24 јуни 1944 била формирана и првата поголема воена формација во штипскиот реон - Четвртата македонска бригада. На 6 јули од Штип излегла група од 12 души, а потоа во првите денови на август и друга, поголема група, кои се приклучиле на општонародното востание.

Првата половина на 1944 година бележела настани и дејствија во Источна Македонија кои се од големо значење за развојот на Народноослободителната војна. Во Февруарскиот поход единиците на НОВ и ПО на Македонија заедно со Главниот Штаб направиле пробив од егејскиот дел на Македонија кон Куманово и Козјак. Во тоа време Гевгелиско-плачковичкиот одред минал преку планината Плачковица. Во пролетната офанзива, Осоговската група учествувала со свои единици под раководство на Главниот штаб и борбите на Плачковица, Огражден, Беласица, Конче, Брегалница и Осогово.

¹⁶ Димче Беловски, Воведен реферат, Штип и Штипско во НОВ... стр. 117

Забележителни се воените дејствија на Плачковичкиот одред и на IV македонска бригада и борбите кај Паруца, Лисец, Бел Камен, Берово, Винаца, Кочани и др.

Бугарските окупаторски воени сили и режимот трпеле удари. На 29 август 1944 година бугарската Влада на Б'лгрјанов донела одлука за повлекување на Првиот окупациски корпус од Србија и од Халкидики. На 5 септември Црвената армија стигнала на бугарските граници кај Добруца, кога советската Влада и објавила војна на Бугарија. По капитулацијата на Бугарија на 9 септември 1944 година и по објавувањето на војна на Германија, во Штип биле создадени поволни услови за формирање на поголеми воени формации и за сеопшт разгор на Народноослободителното движење во Македонија.

На 17 септември 1944 во селото Митрашинци била формирана 50-та дивизија, а на 19 октомври во селото Владимирово и 51-та дивизија на НОВ и ПОМ. Овие две дивизии подоцна го образувале Брегалничко-струмичкиот корпус на НОВ и ПО на Македонија. 50-та дивизија ја сочинувале IV, XIII и XIV бригада. 51-та дивизија ја сочинувале IV, XX, XXI и Артилериската бригада. Биле формирани и дејствувале и Плачковичкиот, Струмичкиот и Малешевскиот одред. Штабот на 50-та дивизија го сочинувале: Кирил Михајловски-Груица, командант, Димче Беловски, политички комесар, Боро Милевски, началник на Штабот. Штабот на 51-та дивизија го сочинувале: Боро Милевски, командант, Раде Гогов, политички комесар. Штабот на Брегалничко-струмичкиот корпус го сочинувале: Пецо Трајков, командант, Габерот од Берово, заменик-командант, Гојко Стевковски од Куманово-политички комесар, Вујадин Поповиќ, началник на Штабот и Димче Беловски, партиски раководител на корпусот.

Овие воени единици здружени со останатите единици на Народноослободителната војска и партизанските одреди на Македонија преземаат покрупни воени дејствија за конечното ослободување на Македонија, а во тие рамки и на брегалничката област и градот Штип. По ослободувањето на Штип и на цела федерална Македонија, 50-та и 51-та дивизија, кои влегле во составот на XV Македонскиот корпус, биле упатени кон Сремскиот фронт и учествувале во завршните операции за ослободување на Југославија.

4. Операциите за ослободување на Штип и Штипско, (ноември 1944 година)

Единствениот град во Источна Македонија, кој после ослободувањето на Струмица од страна на единиците на НОВ на Македонија, се уште го држеле германските сили бил-Штип. Според кажувањата на генералот Михајло Апостолски, командант на Главниот Штаб на НОВ и ПО на Македонија, борбите против силните германски обезбедувања на приодите кон градот, единиците на 50-тата народноослободителна дивизија ги воделе деноноќно, и тоа од оној момент кога по негова наредба биле извлечени од долината на реката Брегалница и кога на 29 октомври 1944 се нашле на северозападните падини на планината Плачковица.¹⁷ Во непосреден напад на градот Штип, бригадите на 50-тата дивизија и единиците на командите на подрачјата и командите на местата, можеле да тргнат дури кога после долги и тешки борби, овладеале со германските положби источно од Штип кај селата Радања, Вардиште и Зобник и на патната комуникацијата Штип-Радовиш во реонот Пилав Тепе.¹⁸

Од 1 ноември 1944 година, па се до нападот на германските позиции источно од Штип и во самиот град, одделни единици на Народноослободителната војска на Македонија речиси секојдневно воделе борби во околината на градот. Позначајни се борбите на XIII македонска бригада и единиците на командата на местото од подрачјето на Штип, кои ги воделе на линијата с. Радања-Рињос. Штабот на 50-та дивизија, кој дејствувал во Брегалничката долина, по концентрирањето на единиците во реонот на селата Никоман-Шашаварлија-Калапетровци-Кошево, источно од Штип, и при добивањето на податоци за состојбата во селата и за положбата на непријателот, пристапил кон изработка на план за напад на Штип. Основната замисла на овој напад се состоела во тоа да се изврши од исток-југ и северозапад со интензивен напад на градот. Тежиштето на нападот било определено во правецот: Никоман-Цигански Рид-Штип.

¹⁷ Момчило Стефановиќ, Милисав Крстиќ, *Апостолски: Великбуџарске прејензије од Сан Сџефана до данас*, Вук Караџиќ, Београд, 1978, стр .162;

¹⁸ Исто таму,

Распоредот на единиците на НОВ и ПОМ бил следниот:

- XIX ударна бригада и артилериската бригада требало да дејствуваат во правецот Никоман-Цигански Рид-источниот дел на градот, со задача да го заземат Штип и мостот на Брегалница, а кон с. Радање и с. Таринци да дејствува една чета и еден вод со топови;

- XIII ударна бригада требало да дејствува во правец Шашавар-лија- Липов Дол-Ново Село, со задача да ја заеме железничката станица;

- XIV ударна бригада требало да го нападне германскиот гарнизон во с. Олуич со задача, по неговото заземање, да го затвори правецот Штип-Велес со цел уништување на германските единици во Штип. За таа цел XIV бригада од кочанскиот реон била префрлена во правецот Пантелеј-Лепотелци-Судиќ-Мустафино.¹⁹ Како резултат од настанатата положба во врска со борбите што се воделе во Струмица, германските сили го забрзувале повлекувањето кон Штип. Така, уште на 4 ноември единиците на НОВ откриле поголеми германски колони во повлекување од Струмица кон Радовиш. На 5 и 6 ноември 1944 година, на позициите Пилав Тепе-Плоче, единиците на НОВ воделе неколку жестоки битки, меѓутоа германските единици успеале да се пробијат до Штип. За да си обезбедат успешно повлекување од Штип, германските колони на 7 ноември 1944 година, со еден зајакнат баталјон и со артилериска поддршка, извршиле напад врз XIX бригада во селото Никоман. Артилериската бригада на НОВМ на 7 ноември им соодејствувала на XIX и XX бригада од струмичката дивизија, а по ослободувањето на Радовиш (6 ноември 1944г.) го продолжила прогонувањето на непријателот. Ноќта на 7 спроти 8 ноември германските единици, под притисок на партизанските сили, почнале да го напуштаат Штип, притоа минирајќи го камениот мост на реката Брегалница и други витални објекти. Утрото на 8 ноември единиците на НОВ на Македонија извршиле општ напад на Штип и успеале да го заземат. Поголем отпор Германците давале на височините западно од Штип и во реонот на железничката станица. Додека се воделе борбите за Штип, бугар-

¹⁹ Штип во народноослободителната борба-реферат на Миле Тодоровски и Владо Ивановски, Астибо I-XX век, НИП „Трудбеник“- Скопје, 1964 год, стр. 93

ските единици²⁰ седеле напoлно неактивни во околината на Кочани.²¹ По ослободувањето на Штип, единиците на 50-тата НО дивизија го продолжиле гонењето на непријателот во правец на Велес, а оттаму кон Скопје.

Генералот Апостолски ја дава следната оценка за операциите во ослободувањето на Штип: „мошне усџешниџе дејсџива на XIV народноослободителна бриџада, која џи заџрозуваше џерманскиџе единици од џозадишната во џправецот од Овче Поле, и џосџојаниот џриџисок на осџанашниџе единици на НОВ и ПО на Македонија врз самиот џрад, џи џпринуди џоследниџе браниџели на џерманскиот џарнизон во Штџип ноќта џомену 7 и 8 ноември, заедно со Каџнероваша џрупа од Сџирумица, да џо наџушџаџи џрадоџи и да се џовлекуваџи кон Велес. Во џрадоџи Штџип на 8 ноември влеџоа 19-џашната Македонска бриџада, 50-џашната Народноослободителна дивизија и, неџшо џодоцна, 20-џашната македонска бриџада на Сџирумичкаџа дивизија”.²²

По ослободувањето на Штип, на 9 ноември 1944 година била упатена телеграма до Врховниот штаб на НОВ и ПО на Југославија во која се наведува дека по петдневни жестоки борби единиците на Брегалничкиот корпус ги зазеле Штип, Радовиш, Струмица, Валандово, Дојран и Гевгелија.

5. Учеството на бугарската ОФ армија во ослободувањето на Штип и нејзиното однесување кон македонските власти и населението

За сето време додека бригадите на 50-тата НО дивизија воделе тешки борби на приодите кон Штип и кон самиот град, бугарската 5-та дивизија останала во долината на Брегалница сосема пасивна и во

²⁰ На 8 септември под притисок на Црвената армија Бугарија и објавува војна на Германија, а на 9 септември 1944 Бугарија капитулира и некогашните окупаторски војски сега се борат на страната на НОВ

²¹ И кога Штип е ослободен на 8 ноември 1944 година бугарското радио- Софија јавило дека бугарските единици успешно ги потиснале фашистичките сили од реонот на Штип и успеале да го ослободат?!?!?

²² М. Стефановиќ, М.Крстиќ, *Аџосџолски: Великoбуџарске џреџензије...*, стр .162;

ниеден момент не се ангажирала во борбите. Од друга страна бугарските команданти, па и цели единици од IV бугарска армија презеле „активности” за кои Штабот на Брегалничко-струмичкиот корпус, во своето писмо од 14 ноември 1944 година, го известил тогашниот воен министер на Бугарија. Во тоа писмо стои: „Некои бугарски сѝарешини и војници се однесуваат кон нашието население и нашата војска, така како да се наоѓаат во окупирана, а не во сојузничка земја. Сосема е природно што такавото држење презизвикува големо незадоволство и огорченост кај нашиот народ и кај нашата војска, кои се сеќаваат на предавството на бугарските агенти на германскиот фашизам, а што сеќавање е се уште свежо, па што многу го сретнува изградувањето на она единство кое денес е толку потребно во борбата против општинскиот непријател. Меѓутоа, на сиротици сите наши војници, инцидентите не претставуваат, дури се продробчуваат, и ние сме принудени да ви Ви се објасниме со намера да побараме Ваша интервенција...” Во писмото се изнесуваат одделно жалбите што ги добил штабот, а кои „доволно го карактеризираат несојузничкото и некоректно однесување на бугарската војска во Македонија”.²³

Некоректното однесување бугарските единици спрема македонскиот народ, војската и народната власт било опишано и во еден реферат на Воениот суд при Штабот на Брегалничко-струмичкиот корпус.²⁴ Поради тоа, Главниот Штаб на Македонија бил принуден да издаде наредба, и преку Штабот на Брегалничко-струмичкиот корпус да му ја упати на Штабот на IV бугарска армија. Во неа и се наложувало на бугарската војска веднаш да ги евакуира своите единици од поголемиот дел од Источна Македонија. На неа и се оставале на располагање само две комуникации,²⁵ а сите други комуникации не можело да ги користи. Во наредбата стои закана

²³ Исто, *Апсолутски: Великобугарске претезии...*, стр. 163-165

²⁴ „Рефератот за злосторствата кои направиле бугарските деветосептемвриски трупи во Кочанска околина за времето од 15 октомври до 9 ноември 1944 година” кој на 10 ноември 1944 година го поднел Воениот суд при Брегалничко-струмичкиот корпус до штабот на корпусот.

²⁵ Првата комуникација е: Горна Цумаја-Делчево-Кочани-Штип-Велес-Скопје, а втората: Кустендил-Крива Паланка-Куманово-Скопје,

дека доколку се повторат плачкосувањата од страна на бугарските единици или војници, „нашиите власти ќе вршат айсења на лице место, а во случај на оштор ќе убијат оружје”. Понатаму, и се забранувало на бугарската војска да се снабдува со храна од Народноослободителните одбори, туку само преку командите на подрачјата и местата. Бугарските војници не можеле да се сместуваат во градовите по приватни куќи, туку само во касарните. За таа цел во Штип за сместувањето на бугарската војска била одредена нова касарна на десниот брег на Брегалница. Исто така, се забранувало движење на бугарската војска по селата без писмена дозвола за службена работа. На бугарските единици им се забранувало на територијата на Македонија да формираат какви било органи на власта или воена полиција, „во сировивно ќе бидат уапсени од нашиите власти и изведени пред нашиот Воен суд, каде што ќе им се суди како на непријатели. На нашата територија само нашиите власти можат да воспоставуваат ред”.²⁶

И покрај оваа наредба на Главниот Штаб на Македонија, бугарските единици во Источна Македонија сосема не престанале да плачкосуваат и да ги уништуваат народните и приватните добра.

Познато е дека бугарските воени единици стационирани во Источна Македонија, во Бугарија праќале извештаи, кои потоа биле објавувани во софиските медиуми, дека тие ги ослободиле градовите Штип, Струмица, Радовиш и др. Со тоа се целело да се омаловажат борбите што ги воделе единиците на НОВ на Македонија и нивните заслуги за ослободувањето на овие градови. Според кажувањата на ген. Апостолски, 5-тата бугарска дивизија во борбите од граничната линија (после договорот за содејство со командантот на IV бугарска армија), требало да содејствува со 50-тата народноослободителна дивизија, но таа ги избегнувала борбите против Германците кај Буковик, Тработивиште, Бигла и други места, а кај селото Теранци, наместо да содејствува со македонските единици, таа отворила оган врз нив. Михајло Апостолски образложува зошто наредил 5-тата бугарска дивизија да не оди кон Скопје, туку да се врати во Бугарија:

²⁶ Наредба бр. 5 од 11 ноември 1944 година на Главниот Штаб на НОВ и ПО на Македонија упатена преку штабот на Брегалничко-стумичкиот корпус до штабот на IV бугарска армија. *Апостолски: Великобугарске прејизвије...*, стр. 165;

„Дивизијата постоа, од 22 октомври до 8 ноември 1944 година, се задржа во реонот на Кочани без какво било дејствување. А кога нашите единици на 8 ноември го ослободија, после тежки борби Штип дивизијата ја известил својата команда дека таа го зазела Штип, што радио Софија веднаш го емитуваше во етерот. Ваквата дивизија јас не можев, нију сакав, да ја пуштам да учествува во борбите за ослободувањето на Скопје”.²⁷

Поради ваквиот саботерски однос на дел од бугарските единици, бил забавен продорот на 50-тата НО дивизија од Штип кон Скопје. Апостолски пишува, „Маршот на 50-тата Народноослободителна дивизија од Штип преку Велес и Скопје, со оглед на борбите околу Штип, траеше подолго отколку што се очекуваше. Во таквата ситуација ишабот на 16-от корпус не можеше да чека, таа го продолжи напредот на Скопје со две бригади на 42-та дивизија и 16-тата македонска бригада на Кумановската дивизија...”²⁸

Според Апостолски, единиците на Првата бугарска армија учествувале само во борбите кај Крива Паланка, Страцин, Куманово, Делчево и Кочани, а „на сите други месеци воопшто не ни гледаа како текаат операциите-беа постојно неактивни”. Затоа, кога радио Софија објавило лажна вест дека главниот град на Македонија на 14 ноември го ослободиле бугарските единици, тогаш Апостолски како командант на Главниот Штаб и политичкиот комесар на Штабот, Борко Темелковски, во радиограмата упатена до Врховниот штаб упатиле остар протест, изнесувајќи ја вистината за учеството на бугарските единици во борбите за ослободувањето на Македонија. Во радиограмата, меѓу другото стои: „...Меѓутоа, Радио Софија,...објавува дека бугарските единици ги зазеле овие градови и не сомнувајќи ги нашите единици. Единиците на 50-тата дивизија, по наредба на Главниот Штаб, од фронтот, на кој беше и бугарската 5-та дивизија, се рокираа на непријателскиот бок, ги нападнаа на 6. XI германските сили во селото Радање (Штипско), ги истрепаа Германците и се приближија кон доминантните коњи на Штип... Борбите продолжија на 7. XI; по главниот правец од југ и со маневра на 14. Бригада од север, заземен е градот (се однесува на Штип, н.б.)

²⁷ Исто, Апостолски: *Великобугарске прејмензије...*, стр. 167-168;

²⁸ Исто, Апостолски: *Великобугарске прејмензије...*, стр. 168;

на 8. XI во 10 часоџи науџиро. Германциџе се извлекоа од џрадоџи во 5.00 часоџи и во оџсџаџување даваа оџџор само на џоложбиџе за џадно од Шџиџи. Шџабоџи на IV буџарска армија на 8. Ноември не знаеше за сиџуацијаџа околу Шџиџи ни до 18.00 часоџи. Шџабоџи на Бреџалничкиоџи корџус на НОВЈ џи извесџи началникоџи на Шџабоџи на армијаџа и џенералоџи Коџчев за усџехоџи на нашиџе единици кај Шџиџи, а џџе се изненадиле и џоџло се заблаџодариле за извесџувањеџо со зборовиџе: „Ние немаме извесџаџи и нашиџе единици се уџџе сџојаџи кај селоџо Круџиџиџе...”²⁹

Меџутоа, според Апостолски „радио Софија во сџецијалноџо сооџиџиџение објаџи дека буџарскиџе единици џосле десетдневни уџорни борби џо зазеле Шџиџи, вооџиџо не сџомнуваџки џи нашиџе единици. Шџабоџи на корџусоџи веднаш џроџесџираше кај началникоџи на шџабоџи на IV буџарска армија и лично кај џенералоџи Коџчев, заменикоџи команданџи на IV армија, кој иронично одџоворил: „Ваквиџе рабоџи не се уредувааџи џо џџелефон. Го забележавџе ли џоа. Имаџе ли уџџе неџиџо да речеџе?” - и џо заџворил џџелефоноџи”.³⁰

Поради ваквите лажни известувања на бугарските медиуми дека бугарските единици го ослободиле Шџип и другите македонски градови, генералот Михајло Апостолски и Борко Темелковски на 19. ноември 1944 година упатиле нова радиограма до Врховниот штаб, со следната содржина: „Буџарскоџо Радио Софија, и весниџиџе, објаџија весџи дека буџарскиџе единици џо ослободиле Скоџје. Весниџиџе донесоа дури и оџис на борбиџе. Меџуџоа, буџарскаџа војска сџиџна во Скоџје џоџаш коџа во Скоџје беше очисџен и џоследноџи Германец и коџа џоследнаџа куќа беше ослободена. Буџариџе не водеа борби ни џред Скоџје. Поради неџочниџе весџи на Радио Софија и буџарскиџе весници, народоџи во Македонија е мноџу револџиран. Молиме јавно да се деманџирааџи лажниџе весџи за божемноџо ослободување на Скоџје, Велес, Шџиџи, Сџрумица, Дојран, Валандово и Гевџелија. Сиџе џџе џрадови во жесџокиџе борби џи ослободија нашиџе единици. Буџарскиџе единици седеа на џозиџиџе далеку од фронтџоџи, 15 до 20 километри, џоџиџо

²⁹ Исто таму, стр. 172;

³⁰ Исто, Аџсџолски: Великобуџарске џреџензије...стр. 172

неактивни, ѝа дури и нивнаѝа артилерија не дејсѝивуваше. Во сѝиѝе овие оѝерации, кои ѝтраеја два месеца, бугарскиѝе единици водеа борби само кај: Крива Паланка, Сѝтрацин, Куманово, Царево Село и Кочани. На сѝиѝе друѝи месѝа вооѝиѝо не ни виделе како ѝечайѝ оѝерациѝиѝе - беа ѝоѝиѝолно неакѝивни”.³¹

Генералот Михајло Апостолски оценува дека бугарските единици, кон крајот на ноември 1944 година, се повлекле од Македонија и Србија, но дека тоа го направиле со тешко срце, бидејќи таква била спогодбата. Тој истакнува, заради вистината, дека „на Југословениѝе ѝиѝе нивни единици не им ни биле ѝоѝребни за водење на најамошниѝе оѝерации”. Отечественофронтовските бугарски единици добиле одобрение да војуваат во Југославија за да му се помогне на бугарскиот народ, и на отечественофронтовска Бугарија да и се олесни положбата, по завршувањето на војната.³²

³¹ Аѝосѝолски: *Великобугарске ѝреѝензије*...стр. 172

³² Аѝосѝолски: *Великобугарске ѝреѝензије*...стр. 172

ГЛАВА II

ОПШТЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧКИТЕ СОСТОЈБИ ВО МАКЕДОНИЈА СО ОСВРТ ВРЗ ШТИП И ШТИПСКО (1944-1946)

1. Политичка поларизација во Македонското народноослободително движење во 1943 и 1944 година

Кон крајот на 1943 година започнала да се манифестира диференцијација и поларизација во политичкото и военото раководство во македонското народноослободително движење (МНОД), особено по прашањето за крајната цел на Народноослободителната војна и идниот статус на Македонија и македонскиот народ. Во овој процес зеле активно учество и истакнати личности по потекло од Штип: Михајло Апостолски, Киро Глигоров, Емануел Чучков, Љупчо Арсов и др. Во основа се издиференцирале две концепции. Едната, која сметала дека крајната цел на НОВ е ослободување на вардарскиот дел на Македонија, кој ќе стекне ограничена национална државност во југословенската федерација, и втората - за целосна суверена и самостојна национална држава - обединета Македонија. Тоа, всушност, биле две државотворни програми: пројугословенската, за која се залагал поголемиот дел од македонското партиско и воено раководство, и промакедонската националнообединителна програма, чии носители претставувале опонентска граѓанско-политичка струја во МНОД. Во првата струја првенствено припаѓале членовите на ЦК на КПМ кои биле членови на Главниот штаб, на Иницијативниот одбор за свикнување на АСНОМ, подоцна на Президиумот на АСНОМ и на првата Влада на Македонија: Лазар Колишевски, Цветко Узуновски, Љупчо Арсов, Страхил Гигов, Кузман Јосифовски-Питу, Вера Ацева и др. Во втората политичка струја се вбројувале: Методија Андонов-Ченто, Михајло Апостолски, Емануел Чучков, Киро Глигоров, Венко

Марковски, Лазар Соколов, Петре Пирузе, Благој Хаџи Панзов и др. Погледите и ставовите на оваа политичка струја одговарале на стремежите и идеалите на македонскиот народ за целосно ослободување и обединување на Македонија и создавање на самостојна национална држава. Оваа групација, иако не била хомогена, се застапувала за интегрално и трајно решавање на македонското национално прашање. Таа се залагала за создавање на силна македонска национална војска која ќе ја ослободи целата национална територија, обединување на трите делови на Македонија и создавање независна македонска држава со демократско граѓанско уредување. И покрај ваквите заложби, оваа групација не ја исклучувала можноста Македонија како самостојна и суверена држава да се вклучи во идна југословенска или балканска федерација. Во тоа време опонентската политичка струја била малубројна и организациски неповрзана, како и немоќна отворено да се спротивстави на програмата на југословенското и македонското партиско раководство за формирање федерална македонска држава во рамките на југословенската федерација. Популаризирањето на подруга идеолошко-политичка програма освен онаа на КПЈ и КПМ ќе довело до подлабока поларизација и расцеп во МНОД, во услови кога од единството на македонското воено-политичко раководство и на целото МНОД зависел крајниот резултат на Народноослободителната војна. Затоа припадниците на оваа групација се определиле активно да се вклучат во Движењето и да дадат придонес кон одржувањето на АСНОМ и конституирањето на македонска национална држава со федерален статус во југословенската федерација.

1.2. Манифестот на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија и Приговорот на Акциониот Народноослободителен Комитет (АНОК)

Со Манифестот на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија од октомври 1943 година биле прокламирани основните принципи и цели на НОВ на македонскиот народ. На содржината на Манифестот реагирал Акциониот народноослободителен комитет (АНОК). Кузман Јосифовски-Питу имал за задача да испрати во партизани

видни личности меѓу кои: Емануел Чучков, Киро Глигоров, Епаминонда Поп Андонов и др. Кузман со содржината на Манифестот ги запознал осумте членови на АНОК, но не успеал да ги убеди да го прифатат. На почетокот од ноември 1943 година Киро Глигоров и Благој Хаџи Панзов составиле опширен приговор кон Манифестот на Главниот штаб.³³ Во приговорот тие му го оспориле легитимитетот на Главниот штаб да одлучува за работи кои се од надлежност на политичко претставничко тело. Во приговорот се укажувало на одредени процедурални и суштествени прашања. Авторите на приговорот сметале дека ваков манифест требало да уследи по донесувањето на основен акт - Устав (Платформа) со кој ќе се определат основните принципи на Народноослободителната војна на македонскиот народ, и дека тој акт треба да биде прифатен од целиот народ.³⁴ Авторите на приговорот сметале дека „Главниот штаб како, пред се, воено тело на НОБ, составен од 11 члена, не смеел да ги определува во дефинитивна форма, основните линии на борбата, а ни збор да не сменува за определување на конкретните политички ангажмани” спрема југословенското политичко и воено раководство. Според нив, Штабот бил должен „да каже дека Манифестот има привремен карактер до свикнувањето на Народното собрание кое е единствено комитетно да ги определува, во дефинитивна форма, основните принципи на нашата борба и прифаќа конкретни ангажмани во дадената конкретна политичка ситуација”.³⁵ Авторите на приговорот барале да се разграничат надлежностите меѓу Главниот штаб и Народното собрание заради поефикасно и поправилно раководење на НОБ во воениот и политичкиот дел, во случај на евентуални разногласија помеѓу Главниот штаб и Собранието.

Во врска со прашањето за принципите на НОБ прокламирани во Манифестот, авторите на приговорот предпочувале дека истите

³³ ДАРМ, ф: НОБ, к. 35, ае 279/1943

³⁴ Спротивно на тоа Манифестот „ги определуваше во дефинитивна форма идеалите, принципите на НОБ, како и патот по кој ќе се оди за остварување на така поставените принципи, зафаќајќи и конкретни политички прашања за кои што единствено компетентно да го каже својот збор е Народното собрание.”, Исто таму

³⁵ Исто таму, ДАРМ, ф: НОБ, к. 35, ае 279/1943

начела „слобода и рамнојравносќи на една истрејина од Македонија, онаа ишио беше во границиите на бивша Југославија до 1941 година... Тие иринципи на македонскиот народ нема да му донесат слобода и рамнојравносќи зашто делумно ослободен народ не е слободен народ”, односно дека „во итесниите рамки на Југославија не можеше да се реши македонскиот национално ирашање”, како и дека „ириблемой на Македонија и неговото решение ги надминува рамките на бивша Југославија”.³⁶

Глигоров и Хаќи Панзов во приговорот се задржуваат и на важното прашање: стремежите и барањата на македонскиот народ за обединување на Македонија, но предупредуваат „Не решение на македонскиот ирашање на иарче, во една ишуза за него, вешиачка комбинација Југославија, со која не го врзува никакво иолиитичко наследство, а е симбол на неговото најирно ројство”. Тие бараат интегрално решавање на македонското национално прашање и самостојно продолжување на НОБ, со обединување на силите од сите делови на Македонија во единствен „борбен сојуз на македонскиот народ”. Така, во приговорот се вели: „Ако не се бориме, од никого нема да се ослободиме или, најире, ако ние самиите не си го иоставиме ирашањето (за обединувањето на Македонија, н.б.) за целосно разрешување никој, друго нема да го иостави нишу да го реши. Ако нашиот иушка денес не грми за обединувањето на Македонија, обединувањето никој нема да ни го иодари. Ако ние се задоволиме со разрешување на македонскиот ирашање на иарче, иоделбата на Македонија е санкционирана еднаш за секогаш. А што ќе има несогледливи иоследици за нашиот народ”.³⁷

Ваквите ставови на Киро Глигоров, Благој Хаќи Панзов и други членови на АНОК биле оквалификувани од страна на Кузман Јосифовски-Питу како „итесно националистички” и како потврда за она што „другарот Тишо ги обвинува нашиите раководства за неизживеан национален авиономизам”.³⁸

³⁶ Исто таму

³⁷ Исто таму, ДАРМ, ф: НОБ, к. 35, ае 279/1943

³⁸ Документациско одделение на ИНИ-Скопје, инв. бр. 267/43, извештај од Кузман Јосифовски-Питу до ЦК на КПМ од 20 декември 1943 година

Набргу потоа, од страна на Главниот Штаб на НОВ и ПО на Македонија и Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ, уследил одговор на приговорот од групата членови на АНОК на манифестот на Главниот Штаб. Во поглед на забелешките по прашањето за обединувањето на македонскиот народ Командантот на Главниот Штаб, Михајло Апостолски, и претседателот на Иницијативниот одбор, Методија Андонов Ченто, го известуваат АНОК дека „ние смеџаме да ќе можеме да го џосџиџнеме и реализираме џој вековен идеал на нашиоџ народ во една Тиџова Јуџославија, од колкоџо во некоја друџа џолиџичка комбинаџија.“, како и дека „Соединениеџо на македонскиоџ народ и нам ни лежи на срце како и вам и ќе се бориме за неџовоџо соединение до крај ...Но џреба да се знае, во времеџо на издавањеџо на манифесџоџо меџународноџо џолиџичко џоложение не ни џозвољаваше македонскиоџ џроблем да го изнесеме на друџ начин, освен како џиџо е изнесен во самоџоџо Манифесџо. Тиџова Јуџославија денеска е сџварносџо, џризнаџа меџународна сила, со чија џомошџи ние ќе можеме да џосџиџнеме соединениеџо на нашиоџ народ“.³⁹

Во АНОК продолжиле дискусиите за заминување во партизани на слободната територија. Во декември 1943 година дел од членовите на АНОК му се приклучиле на Народноослободителното движење и се определиле како делегати на АСНОМ да дадат свој придонес во изградувањето на македонската држава. Со нивното доаѓање, се засилила опонентската граѓанска демократска струја во Главниот штаб и во Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ, предводена од Методија Андонов-Ченто. Во проширениот состав на Иницијативниот одбор влегле, меѓу другите, штџпјаните Емануел Чучков и Киро Глигоров и кумановеџот Лазар Соколов.⁴⁰ Во периодот до одржувањеџо на Првото заседание на АСНОМ бројот на претставниците на оваа струја се зголемил, иако некои од нив „оџиџаднале“.⁴¹ На теренот во реонот на манастирот Св. Прохор

³⁹ ДАРМ, ф: Главен штаб на НОВ И ПОМ, сигн.1.254-5/3; Документи од I и II заседание на АСНОМ, Архив на Македонија, Скопје 1984, стр 65

⁴⁰ ДАРМ, ф: ЦК на КПМ, 1.427.1.70/374

⁴¹ Исто таму

Пчињски на таа струја и пристапиле нови „незадоволни елементи“ и истата ја засилила „борбата против Партијата“.

1.3. Првото заседание на АСНОМ и прогласување на поларизацијата во МНОД

На Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ), одржано на 2 август 1944 година во манастирот Св. Прохор Пчински, се донесени историски одлуки од кои најважни се решенијата за конституирање на македонската федерална држава и за прогласувањето на македонскиот јазик за службен јазик во македонската држава.⁴² Овие историски одлуки се потпишани од претседателот на Президиумот на АСНОМ, Методија Андонов Ченто, и од секретарот, Љупчо Арсов. На Првото заседание на АСНОМ е избран и составот на Президиумот, во кој покрај другите, влегуваат и истакнати Штипјани: како втор потпретседател - Емануел Чучков, директор на гимназијата од Штип, како секретар - инг. Љубомир Арсов, банкарски чиновник од Штип, и како член - Михајло Апостолски, тогашен генерал-мајор, командант на НОВ и ПО на Македонија, од Штип.⁴³

За првите денови од работата на Президиумот на АСНОМ, се сеќава Киро Глигоров, тогашен секретар на Иницијативниот одбор за свикнување на АСНОМ. Според Глигоров „*првата седница на ова тело беше одржана на отворено небо, на една пољана во с. Рамно, на Скопска Црна Гора. Со седницата заседаваше Методија Андонов-Ченто... Ченто ја започна седницата со зборовите: "Сега градиме македонска држава и ќе ја изградиме", а потоа постави реторичко прашање: „А како ќе се вика ова држава“ и одговори: „Разбира се-*

⁴² Решение за прогласување на АСНОМ за врховно законодавно и извршно претставничко тело и највисок орган на државната власт на Демократска Македонија (ДАРМ, ф: АСНОМ (157), кут. 1; Зборник АСНОМ 1944-1964, ИНИ, 1964) и Решение за воведување на македонскиот јазик како службен јазик во македонската држава (ДАРМ, ф: АСНОМ (157), кут. 1; Зборник АСНОМ 1944-1964, ИНИ, 1964;

⁴³ ДАРМ, ф: АСНОМ (157), Зб. АСНОМ 1944-1964, ИНИ, 1964; М.А.Ченто-документи и материјали..., док.34, стр.104-105;

Македонија. Дали некој има џодруџо мислење?” Сите одобруваа. Потоа го постави прашањето како ќе се вика телото што раководи наместо АСНОМ меѓу неговите заседанија, кое има надлежности на привремен парламент и влада... Имаше разни предлози, но се усвои предлогот на Владо Полежина, правник од Кичево, ова тело да се вика „Президиум”, значи „Президиум на АСНОМ”, нешто како претседателство... Потоа на дневен ред беше прашањето кое предизвика полемика, а тоа е прашањето за проширувањето на Президиумот на АСНОМ со нови членови. Страхил Гигов, како член на ЦК на КПМ и на Главниот штаб, предложи во Президиумот да се прими Видое Смилевски, и даде кратко образложение за тоа. Ченто на тоа реагираше: „Кој е Видое Смилевски? Македонец ли е, знае ли македонски? Шџо наџравил за движењето?...”. Страхил објаснуваше: „Да, џој е Македонец џо џаџко, од Госџиварско, израснал и живеел во Србија, разбира македонски, но џешико се служи, учел на срџски и џодобро џо знае срџскиот џазик, учесџивувал во илеџална работџа, во Краџуевачкиот одред иџн...” Ченто се сврте и ме праша мене: „Киро, џо џознаваш ли Видое од време на илеџалаџа, си џо среџнал ли?” Јас одговорив: “Не џо џознавам, иако учесџрвував на речиси сџџе манифесџаци на сџуденџиџе во Белџрад”. Ченто продолжи: „Па каков е џој Македонец кој не живеел во Македонија и не знае македонски? И ние меѓу двеџе свеџски војни учевме на срџски, но си зборувавме на македонски џазик...Од овие џричини јас сум џроџив Видое Смилевски да сџане член на Президиумот, но за да не изџледа дека вршам некакво влијание врз вас, џи сџавам и дваџа џредлоџа, мојот и овој на Страхил Гигов, за изјаснување. Еве џрво џи Михајло изјасни се.” Михајло Апостолски рече: „Јас сум за џредлоџот на Ченто”. Потоа, веројатно поради авторитетот на Апостолски, сите еден по еден се изјаснија во корист на предлогот на Ченто. И јас самиот се изјаснив за тоа. Настапи штама. Гигов видно разочаран и возбуден, веднаш трчајќи се упати во соседната куќа, каде што беа другите членови на Централниот комитет и делегатот на Врховниот Штаб Светозар Вукмановиќ-Темпо. Брзо се вратија од таму Темпо и Гигов. Темпо неосетно му се приближи од позади на Чента и со повишен тон рече: „Ко је џај Ченто да одлучује ко че биџи или нече биџи члан Президиума...?” А Ченто, не завртувајќи се, бидејќи го познаваше гласот на Темпо, рече: „Ти друџар Темпо, дали си член на Пре-

зидиумој?” Темпо одговори: “Нисам.” Тогаш Ченто продолжи: „Е ишћом не си, шћогаиш ишћо ни се мешаиш во нашиа работиа, и остїави не да работїиме...”. Ете, таков беше Методија Андонов-Ченто и така се одвиваше еден од тогашните внатрешни судири во НОД и во раководството на Македонија”.⁴⁴

На истата седница било одлучено како претставници на Македонија да се испратат на работа при НКОЈ: Киро Глигоров, Лазар Соколов, Ацо Петровски, Богоја Фотев, Методија Андонов Ченто, за Бари: д-р Владимир Полежина, Илија Цувалековски, а за Москва: Димитар Влахов и Венко Марковски.⁴⁵ На истата седница бил усвоен предлогот на Ченто да се испратат писма до „извесни лица, кои ќе се повикаат да се придружат на Народно-ослободителната борба на Македонија” со што се тежнеело да се прошири основата на МНОД.

Кон остварувањето на овој заклучок се пристапило бргу за што говори и поканата со која Методија Андонов Ченто и Емануел Чучков го повикуваат дотогашниот соработник на бугарскиот окупатор, Јордан Чкатров, да излезе на слободна територија и да им се приклучи на македонските партизани. Во поканата, меѓу другото стои: „...сшће сили, сшће полишћички лица, кои мислат добро за македонскиот народ, да се обединат. На шћој начин полесно можиме да се бориме за обединението на цела Македонија...Едно е важно да знаеш. Макар да има и комунистшћи во партизаншћите, борбата е ошћенародна и за демократишћизам... Важно е да се знае да слободна Македонија во нова федеративна Југославија е свршен фактшћ. Но ние сметшћаме да е сега време да се бориме да се обедини цела Македонија зашћо е пошћребно да се обединат сшће полишћически лица ишћо мислат добро за Македонија. Зашћоа шће викам, и шћи да ја поможнеш шћаа свешћенена народна борба, да се реализираат вековнишће идеали

⁴⁴ Изјава-сеќавање од Киро Глигоров на авторот на овој труд, дадена на 10 јуни 2007 година во просториите на ДАРМ и ИНИ-Скопје, за време на промоцијата на книгата на Р.Терзиоски “Руската дипломатија и македонските бранувања”; Записник од првата седница на Президиумот на АСНОМ на 6 август 1944 год. во с. Равно, точ.2 Кооптирање на нови членови на Президиумот на АСНОМ. ДАРМ, ф: АСНОМ, 36. АСНОМ 1944-1964, ИНИ, 1964; М.А.Ченто-документи и материјали..., док. 36, стр.107-110;

⁴⁵ Исто таму

за слободата на македонскиот народ во брајство, слога и рамноправност со сите славјански народи”.⁴⁶

1.4. Граѓанско-демократска струја во МНОД наречена „Антипартииска група”

Во Македонија, по формирањето на Привремената Влада на ДФ Југославија и прогласувањето на Демократска Федеративна Југославија, не било допуштено легално организирање и дејствување на опозициски граѓански политички партии. И во рамките на Народниот фронт на Македонија, не било дозволено посебно политичко организирање. Раководството на КПЈ наметнало целосен идеен и политички монопол и висок степен на подреденост во Партијата и во целото општество. Против каква било појава на опонентско и опозициско дејствување се спроведувала остра политичка пресметка. Политичкото раководство на Македонија (ЦК на КПМ), по формирањето на Народната влада на Македонија на чело со Лазар Колишевски, кој во себе ги концентрирал највисоките партиски и државни функции, зазело курс за жестока политичка пресметка со неистомислениците и политичките опоненти. ЦК на КПМ и македонската Влада побарале помош од Белград во ликвидацијата на тенденциите на „национализам, шовинизам и сејартиизам”, а особено со носителите на таквите тенденции.

Политбирото на ЦК на КПМ на седницата од 21 март 1945 година усвоило заклучоци за елиминирање на појавите на „застранување од линијата на Партијата”. Ова прашање било разгледувано и на Пленумот на ЦК на КПМ во средината на август 1945 година⁴⁷. Според Цветко Узуновски, раководителот на ОЗН-а во Македонија, опонентска политичка струја постоела и дејствувала во континуитет во периодот од 1943 година, со издавањето на Манифестот на Главниот штаб на Македонија, а во тогашниот момент била засилена. Узуновски притоа ги соопштил и имињата на

⁴⁶ Покана од М.А.Ченто и Е. Чучков до Ј. Чкатров од 21.08.1944, Архив на Воено историскиот институт Белград, фонд: НОР у Македонија; М.А.Ченто-документи и материјали.... док. 42, стр. 115 -116;

⁴⁷ ДАРМ, ф: ЦК на КПМ, 1945, сигн: 1.427.1.65/281-285; 1.70/371-377;

носителите на ваквите тенденции: Методија Андонов -Ченто, Михајло Апостолски, Емануел Чучков, Киро Глигоров, Венко Марковски, Лазар Соколов, Петре Пирузе, Благој Хаџи Панзов, Димитар Влахов, како и Густав Влахов, кој не и припаѓал на оваа „*џруја*“, но и помагал „од *сјрана*“. ⁴⁸ Групата била обвинета дека „за *сиие* *прашања* *имаше* *своја* *линија*, *сјројивна* *на* *линијата* *на* *Партијата*“. т.н. антипартииска група била обвинета дека ги критикувала ЦК на КПМ и владата на Лазар Колишевски за водење „*србофилска* *политика*“ и за спроведување диктатура на Партијата.⁴⁹

Значи, се работело за две спротивставени идеологии и политички опции во ДФ, односно НР Македонија. Првата, комунистичка, што е на власт, доминантна во власта и општеството, предводена од Лазар Колишевски, целосно определена за федерална Македонија во федеративна Југославија, со ограничен суверенитет на републиката. Оваа групација се залагала за изградба на колективистичко социјалистичко општество и диктатура на работничката класа. Втората, интелектуална и демократски ориентирана политичка струја, чии носители се во Президиумот и во Собранието, со граѓанска идеологија, чиј главен репрезент е Методија Андонов-Ченто, била поборник за самостојна, суверена и обединета македонска држава, за граѓанско-демократско општество и за доминација на приватната сопственост. Таа, исто така, се определувала за федеративна Југославија, но уредена како договорна заедница на соединети самостојни држави. Оваа струја имала изразено чувство кон прашањето за обединувањето на македонскиот народ од трите делови на Македонија. Таа се залагала за интегрално решавање на македонското национално прашање и за самостојна и независна македонска држава. Затоа ваквата политичка програма била критикувана од страна на челниците на КПМ, дека е изразител на интересите на „*политичката* *македонска* *буржоазија*“ што води кон македонски државен сепаратизам, кој е рушител на братството и единството на југословенските народи и тендира кон отцепување од југословенската заедница, и дека е за создавање самостојна и

⁴⁸ Исто таму, 1.65/284; 1.70/284; 1.70/374

⁴⁹ Исто таму, 1.70/375

независна македонска држава со буржоаско уредување.⁵⁰ Притоа во највисоките партиските структури се инсистирало на брзо расчистување со оваа политичка струја, затоа што нејзините идеи биле блиски и широко прифаќани од народот, а и во редовите на Партиската организација.⁵¹ Како посебна опасност била нагласувана заканата од поврзување на „антипартистката група“ со фракционерски групи во Партијата, со цел да бидат загрозуени позициите на партиското раководство на Македонија.

Во извештајот за политичката ситуација во Македонија на инструкторот на ЦК на СКОЈ, Зага Умичевиќ, од 7 ноември 1945 година, се вели дека „цела една група: Ајосиолски, Влахов, Ченџо, Соколов, Венко Марковски, Пирузе, Чучков, Кире Глиѓоров кои, некои постојворено а некои закамифлирани ја напѓале линијата на ЦК на Македонија“.⁵² Македонското партиско раководство го извештало ЦК на КПЈ за пресметката со појавите на „македонски шовинизам и сепаратизам“.

Во ова време органите на прогонот спроведувале апсења, а судовите изрекувале строги пресуди, со цел да се пресечат барањата за поголема македонска сувереност и самостојност. Се тврдело дека овие високи македонски раководители со своето однесување претставуваат генератор на неповолна политичка состојба во Македонија и дека тие се главни носители на опасноста од македонски државен сепаратизам. Тие биле обвинети дека сакале „сепаратистичка Македонија, одделна од Југославија“,⁵³ како и дека „не се согласувале братисвојто со Буѓарија да се создава преку Белград, односно од Југославија, туку Македонија директно да се поврзува со Буѓарија“.

Групата била обвинета за дејствување против Партијата; за напади врз партиското раководство и власта од позиција на македонски државен сепаратизам. Во редот на таквите личности биле именувани Михајло Апостолски и Димитар Влахов, за кои се

⁵⁰ Исто таму, 1.65/284

⁵¹ Исто таму, 1.65/285

⁵² ДАРМ, ф: ЦК на СКОЈ, III, с/8, бр. 559/7.XI.45

⁵³ Исто таму

соопштувало дека во Партијата „немаат влијание“, но Партијата „мора да се подготви за борба со нивниот сфаќања“.⁵⁴

Главните носители на национално политичката струја Методија Андонов-Ченто, Димитар Влахов, генерал Михајло Апостолски и Венко Марковски кон крајот на 1945 година стануваат свесни за својата немоќ нешто да променат во Македонија. Според кажувањата на Васил Ивановски, Ченто заклучил дека „но некои причини на некои одговорни фактори, ние во Македонија не можевме да го извршиме своето дело така како што требаше“.⁵⁵ А, за Михајло Апостолски, Васил Ивановски пишува: „Генералот буквално ми кажа: јас верувам дека работата во партијата ќе се измени. Инаку не наоѓам смисла да живеам и ќе си го зедам куршумот“.⁵⁶ Васил Ивановски оди дотаму што ја обвинил Комунистичката партија дека работи на „менување на народниот карактер на Македонија како нација: сакаат да ја направат етнички поблиска до Србија. Тоа е линија, определен курс што го спроведува една група луѓе кои го превзедоа раководството, без да сакаат да знаат дека тоа дава обратни резултати: поттикнува недоверба спрема браќерскиот српски народ. Го иритира народот, дава повод на месната реакција и најпосле, стиранино го отежнува и го прави сложено обединувањето на македонскиот народ, како и поблиското зближување и обединување и на бугарскиот народ во една федерација“.⁵⁷

Во извештајот на бугарскиот амбасадор во Белград од 13 мај 1945 година се соопштува дека „министерот за Македонија“ (Емануел Чучков) во разговорот со амбасадорот призна дека во Македонија „се случуваат нешта од кои основано може да се види една кампања против и.н. бугарски елементи...“.⁵⁸

Во политичката пресметка со „антипартистката група“ бил применуван методот на разбивање на компактоста и врските во

⁵⁴ Исто таму

⁵⁵ ЦДИА-Софија, ф: 146, оп 4, ае 122, л 1. Васил Ивановски до Георги Димитров, 1 декември 1945.

⁵⁶ Исто таму.

⁵⁷ Исто таму

⁵⁸ ЦДИА-Софија, ЦПА, ф:146, оп 5, ае 598

групата и отстранување на дел од групата со тоа што „речиси сите се преместени во Белград, а сепак дека не би смееле да се одделуваат од Македонија”.⁵⁹ Овие познати македонски дејци биле маргинализирани и отстранувани од политичкиот живот.

2. Прашањето за обединување на Македонија и дејствување на ВМРО-вски организации и групи во 1945 и 1946 година

Непосредно пред одржувањето на Мировната конференција во Париз, во Македонија било актуелизирано поставувањето на македонското национално прашање, за што Димитар Влахов и Киро Глигоров подготвиле обемна документација и аргументација. Влахов во еден пишан материјал се осврнувал на денационализаторската политика и теророт што го спроведувала грчката држава врз Македонците од егејскиот дел на Македонија. На крајот од материјалот, тој заклучува: „Егејска Македонија географски, етнички и економски е составен дел на Југославија, особено на нејзината Народна Република Македонија”. Влахов притоа ги користел статистичките податоци од Географското друштво во Њујорк од 1917 година, според кои Грците во вкупниот број на христијанското население во Македонија претставуваат само 13,22%.

2.1. Дејствување на ВМРО-вски организации и групи во Штип и Штипско

Нелегалната опозициска политичка дејност се одвивала во речиси цела Македонија, но посилено била манифестирана во поголемите градски центри, меѓу кои бил и градот Штип. Оваа дејност им била припишувана од страна на властите главно на ВМРО-вските организации, иако дејствувале и други конспиративни групи. На седницата во проширениот состав на ЦК на КПМ, во мај 1946 година, бил донесен заклучок дека насекаде во Македонија дејствуваат ВМРО-вски организации, но и организации на

⁵⁹ ДАРМ, ф: ЦК на СКОЈ, III, с/8, бр. 559/7.XI.45

македонски шовинисти. Се барало партиското раководство да повлече линија на разграничување бидејќи „не може да се утврди до каде одаи ВМРО-вциите и од каде почнуваат шовинистичките“.⁶⁰

Во политичката пресметка со нелегалната политичка опозиција КПМ се потпираше главно на српски и раководен кадар кој бил испраќан на помош во Македонија. ЦК на КПЈ во Македонија испраќал свои луѓе, главно Срби и Црногорци, кои ќе вршат непосредна контрола врз работата на КПМ и нејзиниот кадровски состав, почнувајќи од Централниот комитет до месните партиски организации. Под нивно посебно набљудување биле појавите на „македонски национализам и сепаратизам“. ЦК на КПМ го известувал ЦК на КПЈ дека во Македонија се активирала „реакцијата раководена од англиски агенти, искористувајќи ги незадоволните од аграрната реформа, шпекулантиите, шовинистичките и сл.“.⁶¹

Македонското партиско и државно раководство се подготвувало за дефинитивно ликвидирање на организираниите ВМРО-вски групи што дејствувале на целата територија на федерална Македонија. Органите и членството на Партијата, на СКОЈ и на органите на прогонот (ОЗН-а) биле целосно ангажирани во откривање и ликвидирање на ВМРО-ски организации коишто ја обвинувале Партијата и власта за спроведување противнародна политика, како во однос на економско-социјалните мерки, така и во однос на македонското национално прашање. Инструкторот Војо Пекиќ, испратен од Белград, во својот извештај упатен до ЦК на СКОЈ известувал за неповолните политички состојби во Македонија, посебно за засилената активност на организациите на ВМРО во Штип и во Струмица кои, според него, од пропагандно дејствување преминале кон „засилено вооружување“. Тој во извештајот констатирал дека „овие денови од Штип во Струмица пренесле 4 илјадници“⁶² и дека борбата против тие „непријателски елементи“ се заострува. Пекиќ забележува дека и покрај ангажирање на моќен апарат имало тешкотии „во откривањето на нивните канали и организации, по-

⁶⁰ ДАРМ, ф: ЦК на КПМ, 1946. 1.427.1.74/393-394

⁶¹ ДАРМ, ф: ЦК на КПЈ, ЦК на КПМ до ЦК на КПЈ, к 5, 13049/3533

⁶² ДАРМ, ф: ЦК на КПЈ-ЦК на СКЈ, к 5, СК СКОЈ, III, -С/11, 29.3.1946 година, Војо Пекиќ

себно во Штип”.⁶³ Во истиот извештај Пекиќ информирал дека ВМРО-вската организација во Струмица била разоткриена и апсењето на ВМРО-вците е „само прашање на денови”. Според Пекиќ: „Айсењето се одлаѓа за координирање на акцијата со Штип, бидејќи постои опасност ако се започне предвреме, главната врска со Штип и со раководството (кое е изгледа во Штип) ќе се законспирира”.⁶⁴

Во еден друг извештај за политичката состојба во Штипскиот округ се соопштува за засилената активност на ВМРО-вците во Штип и Струмица.⁶⁵

Слични известувања биле добивани и од другите окрузи. Посебно за дејствувањето на ВМРО-вски групи во двете најголеми гимназии во Прилеп и Битола, во кои се агитирало за автономна Македонија.⁶⁶ Се истакнувало дека македонската имиграција во САД влијаела врз агитацијата за обединета Македонија, преку нејзиниот печат, со девизата: „Слобода за цела Македонија”.⁶⁷ Во Скопје ВМРО-вски групи дејствувале во Женската гимназија, во Среднотехничкото училиште, во Трговската академија и во разни претпријатија.⁶⁸ ВМРО-вските организации во Велес, Гевгелија и во Богданци дејствувале под паролата: „за слободна Македонија под заштитата на Англија, Америка и Советскиот сојуз”.⁶⁹

Ваквите национални барања биле идентични со оние на тајната Македонска Народна Федерална Организација што дејствувала полулегано во Пиринскиот дел од Македонија и одржувала конспиративни врски со Штип и Струмица. Нејзината политичка програма била: „Да се бори за обединување на македонската нација од Вардарска, Пиринска и Егејска Македонија, да се бори за осивување на идејата за ошлословенско единство на чело со СССР, да

⁶³ Исто таму

⁶⁴ Исто таму

⁶⁵ ДАРМ, ф: ЦК на КПМ, 1.427.4.29/235

⁶⁶ ДАРМ, ф: ЦК на КПМ, 1.427.1.74/382

⁶⁷ Исто таму

⁶⁸ Исто таму, 1.4.27/387-388

⁶⁹ Исто таму, 1.427.1.74/391-392

се бори за единство меѓу ОФ Бугарија и Федеративна Демократиска Народна Република Југославија и помеѓу сите демократски народи на Балканот”.⁷⁰

На 13 мај 1946 година бил одржан проширен состанок на Пленумот на ЦК на КПМ (со секретарите на окружните комитети и МК во Скопје, раководните лица на ОЗН-а и инструкторите при ЦК), под раководство на Лазар Колишевски. Овој состанок бил посветен на активноста на ВМРО-вските групи. На тој состанок Колишевски ги дефинирал задачите: „нам ни е потребно да ги мобилизираме Партијата, сите наши органи, народот, да се прошири бунотот против тие народни непријатели (се однесува на ВМРО-вските групи, н.б.), за откривање на таквите појави”.⁷¹ Колишевски притоа рекол: „можеме да кажеме дека имаме доста голем број уапсени и стирелани луѓе од тие ВМРО-вски елементи. Со тоа, преку тие пресуди, до голем степен успеавме да ги обезглавиме. Но, не успеавме политички да ги раскринкаме, да ги разобличиме и да ги ликвидираме како политички непријатели”.⁷²

За спроведување на заклучоците за мерките и акциите против ВМРО-вските групи биле задолжени окружните партиски комитети, на кои им било наложено својата активност да ја координираат со онаа на органите на Управата за државна безбедност (УДБ-а). Во сите окружни комитети бил пренесен ставот за опасноста од дејствувањето на ВМРО. Како непосредна задача била поставена и истовремена борба „против сите шовинистичко-сепаратистички тенденции”.

Окружниот комитет на КПМ-Штип го известил ЦК на КПМ за „најнајната група на ВМРО-вците”, која била раководена од „здрава централа” од која добивала директиви за дејствување⁷³. За таа цел на 28 мај 1946 година се одржал нов состанок на ЦК на КПМ во потесен

⁷⁰ Михајло Миноски, Обид за легализирање на тајната Македонска Народна Федерална Организација и нејзино трансформирање во Македонска национална политичка партија во Пиринска Македонија, 1946 година. Сп. Прилози на одделението за општествени науки на МАНУ, Скопје 1996, бр.2 стр.65-82

⁷¹ ДАРМ, ЦК на КПМ, 1.427.1.74/385

⁷² Исто таму, 1.74/396-397

⁷³ ДАРМ, ф: ЦК на КПМ, 1946. 1.427.1.74/386

состав.⁷⁴ Под точка два од дневниот ред било утврдување став по прашањето на ВМРО-вските „џрупи и банди“. При тоа била констатирана неефикасност на мерките наложени од проширениот пленум од 13 мај 1946 година. Централниот комитет определил уште построги мерки за координирано дејствување на Партијата, органите на прогонот и правосудството: засилување на окружните партиски раководства, поверствата на УДБ-а, народните одбори, судовите и јавните обвинителства, како и организирање доброволна милиција. Со посебно директивно писмо ЦК на КПМ ги задолжил окружните партиски организации итно да свикаат окружни советувања, да донесат оперативни планови за акција, под непосредно раководство на членовите на ЦК: „Лазо во Биџола, Цветко во Штип, Андро во Скопје и Мара во Велес“.⁷⁵ Практично биле мобилизирани сите расположливи сили за ликвидирање на „ВМРО-скиите џрупи и банди“.⁷⁶

Сериозноста на внатрешно-политичката ситуација упатува на заклучокот дека во Македонија бил воспоставен режим на вонредна управа не само по партиска и безбедносна линија, туку и по воена линија.⁷⁷ Меѓутоа, сиот тој систем од безбедносни мерки не ги дал очекуваните резултати и опозициската политичка дејност не била запрена. Биле добивани информации од теренот за растурање летоци со пароли за самостојна и обединета Македонија. Во еден извештај од теренот, од 25 јуни 1946 година, било констатирано дека ВМРО-вците: „се вовлекуваат во државниот апарат, во раководствата на масовните организации, па и во СКОЈ и во Партијата“.⁷⁸

На крајот на јуни 1946 година било констатирано дека од страна на органите на УДБ-а биле откриени ВМРО-вски групи „насекаде во округот, посебно во Штип и Струмица“.⁷⁹ Окружниот комитет на КПМ во Штип во јули 1946 година го разгледал дејствувањето на средношколците од Штип и Струмица, кои биле уапсени од страна на

⁷⁴ На овој состанок присуствувале: Лазар Колишевски, Цветко Узуновски-Абас, Мара Нацева и Љупчо Арсов. 1.427.1.2/4

⁷⁵ ДАРМ, ф: ЦК на КПМ, записник бр.1 од 28 мај 1946, 1.427.1.2/4

⁷⁶ Исто таму

⁷⁷ Исто таму

⁷⁸ ДАРМ, ф: ЦК на КПМ, ОИО, 321/25.06.1946; 1.427.4.36/259

⁷⁹ ДАРМ, ф: ЦК на КПМ, 1946, 44/8.VII.1946; 1.427.4.35/243-257

органицте на УДБ-а, и одлучил да бидат осудени на казна затвор од по 2 до 4 години, со цел „со штоа да се внесе извесен страв“.⁸⁰ Од ова е видливо дека партиските структури однапред донесувале пресуди, а судовите само ги изрекувале пресудите. Така, на судскиот процес во јули 1946 година биле строго осудени шестмина членови на струмичката група на ВМРО.⁸¹

Окружниот комитет на КПМ-Штип си поставил како „иосшо-јана задача“ да дејствува за „демаскирање на ВМРО како фашистичка терористичка организација, доведувајќи ја во врска со нејзината издајничка улога во национално ослободителното движење на македонскиот народ“.⁸² Комитетот констатирал дека „во Штипскиот округ после изборите извршени се хапшениа. Ухапшени се околу 30 души и при тоа успеа б мина да побегнат и да се придружат кон двајца нелегални од јорано“.⁸³ Слични апсења биле превземени и во другите окрузи: во беровско 30 лица, во Битола 30 до 40 лица, во Кичевска околија 7 лица, итн.

Според податоците на Министерството за внатрешни работи на Република Македонија од 1993 година, во 1946 година биле лишени од слобода 62 лица, членови на тајни ВМРО-вски групи од кои 42 биле осудени.⁸⁴

⁸⁰ ДАРМ, ф: ЦК на КПМ, ОИО, 1946, 1.427.6.9/114

⁸¹ Инфомација за мерките на органицте на власта спрема државјани на Р Македонија за кои во периодот 1945-1993 година се располагало со основани сомненија дека делувале за формирање самостојна и обединета Македонија. Министерство за внатрешни работи на РМ, е.бр. 160/IX.1993

⁸² ДАРМ, ф: ЦК на КПМ, ОИО, Билтен бр. 11 за септември 1946; 1.427.6.11/151

⁸³ Исто таму, 1.427.6.11/151

⁸⁴ Инфомација за мерките..., МВР, е.бр. 160/IX.1993

ГЛАВА Ш

ФОРМИРАЊЕ И РАБОТА НА ОРГАНИТЕ НА ВЛАСТА ВО ОБНОВАТА НА ШТИП И ШТИПСКО 1944-1946 ГОДИНА

1. Формирање на народната власт во Штип и Штипско во лицето на Народноослободителните одбори (1944-1945)

Организирањето на Македонија во административно-територијални области и формирањето на народноослободителни одбори претставува значајна етапа во изградувањето на младата македонска држава, втемелена врз основа на државотворните решенија на Второто заседание на АВНОЈ и на Првото заседание на АСНОМ на 2 август 1944 година. Емануел Чучков⁸⁵ на Првото заседание на АСНОМ поднел реферат на тема: „*Народно-демократџискиџа власџџ во Македонија*” во кој дава оценка за организирањето и работењето на Народноослободителните одбори, за создавањето на АСНОМ и за удирањето на темелите на македонската држава. Притоа Чучков истакнува „*Ние денеска едвам веруваме на очџџџе си. Ние, синовиџџе на еден вечно ѓоробен народ, на една одречена наџџџа, ние сме народни ѓреџџџџавиџџели во Првоџџо Македонско Народно Собрање, ѓрадиџџџели на македонскиџџа државносџџџџ.*”⁸⁶

⁸⁵ Чучков Емануел-Мане, деец на националното движење, потпредседател на Президиумот на АСНОМ, професор. По школувањето во Штип и Скопје, студирал на Филозофскиот факултет во Белград и Скопје. Учествовал во студентското движење. Од 1936-1941 година во Штип развивал општествено-политичка и културна дејност. Во 1943 година станува член на Акциониот народно-ослободителен комитет, во март 1944 година е потпредседател на Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ. На првото заседание на АСНОМ е избран за потпретседател на АСНОМ. По ослободувањето бил на разни одговорни, општествени и образовни функции.

⁸⁶ Брошура “Прво заседание на АСНОМ-Илинден 2 август 1944”; ДАРМ, ф: АСНОМ(157), кут.1., инв. бр. 3294; Зборник АСНОМ..., стр.183-258; Документи за борбата на македонскиот народ..., т. 2, док. 275, стр .582 -590;

За народноослободителните одбори Чучков оценува: „Народно-ослободителните одбори са единствена граѓанска власт во Македонија и (џи) вршат сите функции на една привремена, но целосна власт... Народноослободителните одбори се развија наред со првите партизански одреди, како органи на борбата. Но, со развојето на борбата, они џи прошируваат своите функции и израснуваат денеска во државни органи”. Понатаму, Чучков во рефератот зборува за органите на државната власт во федерална Македонија и за нивните функции.⁸⁷

Подоцна, за време на дискусијата по повод обраќањето на Лазар Колишевски во Народното собрание за составот и политиката на Првата Влада на Македонија, 1945 година⁸⁸ учество зел и Емануил

⁸⁷ Во рефератот Емануил Чучков поставува реторичко прашање на кое дава одговор:

“...Кои са органите на Антифашиското Собрание на Народното Ослободуене на Македонија?

1. АСНОМ ќе има Президиум кој ќе се состои од претседател, два потпретседатели, два секретара, и најмалку 16 члена. Президиумот и представител од името на АСНОМ, на државниот суверенитет на Македонија и врховна и законодателна и исполнителна власт, од едно до друго заседание на АСНОМ, на кое е одговорен за својата работа.

2. Народното правителство-Национален комитет на Македонија, кој бива назначаван од Президиумот на АСНОМ... .. АСНОМ и Президиумот представлаат врховното управление на Македонија. Но кои са неговите органи, преку кои во народот управението спроведува на-родната власт и каква е суштината на таја власт. Това се Народно-ослободителните одбори: околиски, општински и селски. НОО-ри по хиерархиски ред са во крајна линија одговорни на АСНОМ...”, Исто таму

⁸⁸ Во своето обраќање мандатарот Лазар Колишевски говорел за составот и политиката на првата Влада на Македонија, при што, истакнал: „...Така, разменувајќи ги мислите со ним (другарите од Народниот фронт, - КФ) најдов, дека тие другари наполно ќе одговараат во составот кој денеска го вигјате пред вас. Гледав да во новата влада бидат застапени по можност сите малцинства и како што гледате се застапени. Втор потпретседател на владата е Турчин, Абдурахман Ахмедов, како министер за социјална политика Неџат Аголи, Албанец, како претставител на албанското малцинство. Во владата влезе и др Попадич. Тој не само што е Србин, туку е и активен борец во нашите партизански одреди и веќе десет години живее во Македонија, така да е наполно запознат со битот и животот на нашиот народ. Политиката на правителството ќе биде насочена и кон това да можат да се приобштат кон новата власт сите тие елементи (што) до сега стоеле на страна и не зеле участие во изградуењето и подршката на нашата власт. При това треба да се има (во) вид дека ние нема да правиме никакви отстапки и никаков компромис на штета на широките ни маси. Значи, пред се политиката е политика за широките народни маси,

Чучков, министер за Македонија во Владата на ДФ Југославија. Чучков притоа истакнал дека: “во светлината на оваа Влада новата положба на Македонија, на слободна Македонија е точно и добро поставена и добро разбрана и никој сега не може да си прави илузија дека ќе направи нешто да го промени стабилноста на оваа историско наследство. Становништеството и фундаменталноста на кои Македонија е поставена се цврсти и силни, уште повеќе што Македонското прашање не е веќе Македонско, а може и јужнословенско. Македонското прашање е сигурно решено и во сигурни раце...” и дека реакционерните елементи кои прават сојуз и со заволаш, заради остварување на своите лични интереси, не можат да ги враќаат историчките настани назад”.⁸⁹

Президиумот на АСНОМ на својата прва седница од 6 август 1944 година извршил прва административно-територијална поделба на Македонија на четири области.⁹⁰ Штип влегол во III административна област што ги опфаќала и градовите: Струмица, Кочани, Царево Село (Делчево), Берово, Радовиш, Валандово, Дојран и Гевгелија. Ова подрачје се совпаѓало и со военото подрачје на III оперативна зона. На таа седница биле определени и овластени членови на АСНОМ за организирање на Народноослободителни одбори во одделните области.⁹¹ За Штипската област биле определени: Вера Ацева, Страхил Бајовски, Исак Сион, Борис Поцков и Никола Вражалски.⁹²

кои стварно дадоа во таа борба и денес проливат крвта за ослободување на нашата широка татковина Југославија и за слободата на Македонија”. Обраќање на Лазар Колишевски во Народното собрание за составот и политиката на Првата Влада на Македонија, 14 април 1945 година, *Македонски влади 60 години*, ДАРМ, Скопје 2005, стр. 20-22;

⁸⁹ Исто таму, *Македонски влади 60 години...*, стр.20-22

⁹⁰ ДАРМ, ф: АСНОМ, 36. АСНОМ 1944-1964, ИНИ, 1964; М.А.Ченто-документи и материјали..., док. 36, стр.107-110;

⁹¹ Решение на Президиумот на АСНОМ за именување лица за организирање НОО во Македонија, Архив на Македонија-Скопје, фонд АСНОМ, к.2, инв. 2846

⁹² Создавање и дејноста на III областен народноослободителен одбор (ноември 1944-февруари 1945), Никола Едровски, Стојан Наумов, Реферати, Штип и штипско во НОВ 1941-1945 година, том 3, стр. 411-413

Формирањето на административни области и определувањето на овластени лица за организирање на НО одбори во секоја област се одразило мошне поволно, бидејќи на помал простор можела да се следи активноста на планот на нивното организирање. По Првото заседание на АСНОМ бил забележан најголем подем во создавањето на НОО-ри во сите четири области.

Обласниот комитет на Комунистичката партија на Македонија⁹³ направил план за понатамошна активност и поставил задачи што произлегувале од плановите во врска со создавањето на органите на народната власт. Се настојувало што побрзо да се изберат неоснованите околиски и други Народноослободителни одбори, а со тоа да се забрза и формирањето на Обласниот народноослободителен одбор за III административна област.

На Бел Камен на планината Плачковица, Вера Ацева-Доста оформила група составена од Михајло Ивановски-Маљо, Киро Зенделски-Кика, Димитар Шеќерински и Јашар Асанов, која на 30 август 1944 година од Бел Камен заминала на терен со задача да формира Народноослободителни одбори на Народноослободителниот фронт.⁹⁴

Темелите на првиот Народноослободителен одбор во штипската област биле поставени во почетокот на октомври 1944 година во веќе слободното Пехчево, ослободено меѓу првите места во Источна Македонија. Тогаш Пехчево било седиште и на другите општествено-политички институции и воени формации за штипската област, меѓу кои Обласниот комитет на Комунистичката партија, Обласниот народен фронт и Штабот на XV корпус.

⁹³ IV областен комитет на КПМ бил повторно формиран во периодот септември-октомври 1944 година во Штип.

⁹⁴ Теренот ги опфаќал селата на левиот брег на реката Брегалница, и тоа: Зрновци, Видовиште, Мородвис, Теранци, Кучичино, Аргулица, Црвулево, Прилепчани, Радање, Козјак, Караорман, Таринци и Карбинци, Штип и штипско во НОВ..., реферат на Киро Зенделски: Организирање на НОО на НОФ на левата страна од реката Брегалница од 31 август до 8 септември 1944 година, стр. 27

Народноослободителниот одбор за Штипската област во првата фаза на неговото формирање ја имал следнава организациона структура:⁹⁵

1. Прејседателство на Одборот

□ Стојмен Трајков-претседател, општествен работник од Радовиш;

□ Монко Ефтимов-потпретседател, општествен работник од Штип;

□ Дипл. правник Никола Вражалски-секретар, од Кочани;

□ повереници на Одборот.

Претседателот, потпретседателот, секретарот и сите повереници на поверенствата биле предложени од Обласниот народен фронт и од Обласниот комитет на Комунистичката партија за штипската област, биле избрани и потврдени на првите слободни избори одржани во пролетта 1945 година по околии. Врз основа на решението на Президиумот на АСНОМ од седницата на 6 август 1944 година биле создадени поверенства при Президиумот на АСНОМ како привремени органи на државната управа и биле назначени нивните раководители (повереници).⁹⁶

2. Поверенства на Штипскиот народноослободителен одбор

Соодветно на структурата на поверенствата при Президиумот на АСНОМ, и при народноослободителните одбори, како органи на локалната власт биле создавани привремени управни органи-поверенства. Така, Обласниот народноослободителен одбор на Штип во ноември 1944 година ја имал следната организациска структура:

⁹⁵ Штип и штипско во НОВ 1941-1945 година, книга 3, Реферат на Драган Настев, „Организирањето и активноста на првиот НОО за штипската област“, стр. 37

⁹⁶ За Повереник за информации бил поставен Панко Брашнаров. За Повереник за внатрешни работи-Киро Петрушев. За Повереник за просвета-Проф. Епаминонда Поп-Андонов, за Повереник за народно стопанство и обнова - инж. Лазар Соколов, за Повереник за финансии-Богоја Фотев, за Повереник за соопштенија и градежи-Страшил Гигов, за Повереник за социјална политика-Ацо Петровски и за Повереник за судство- Петар Пирузе.” Решение за организација поверенства при Президиумот на АСНОМ и именување на нивни раководители, Архив на Македонија-Скопје, фонд АСНОМ (157), к. 2, ае. 2, 21-49

- Поверенство за просвета и култура, повереник-Ристо Бајалски од Гевгелија,
- Поверенство за финансии, повереник-Љупчо Арсов од Штип;
- Поверенство за градежништво и сообраќај, повереник-Саид Хусеин од Штип,
- Поверенство за земјоделство и трговија, повереник-дипл.инж. агроном од Делчево,
- Поверенство за здравство и социјална политика, повереник-Монко Ефтимов, од Штип,
- Поверенство за внатрешни работи, повереник-Коце Трпков од Радовиш⁹⁷

3. Територијална поделба на Штипската област по околии

Согласно територијалната поделба од 6 август 1944 година⁹⁸ Штипската област била составена од следните околии:

- Штипска околија со седиште во Штип;
- Кочанска околија со седиште во Кочани;
- Царевоселска околија со седиште во Царево Село;⁹⁹
- Малешевска околија со седиште во Берово;
- Струмичка околија со седиште во Струмица;
- Радовишка околија со седиште во Радовиш;
- Гевгелиска околија со седиште во Гевгелија;
- Тиквешка околија со седиште во Кавадарци
- Велешка околија со седиште во Велес
- Овчеполска околија со седиште во Свети Николе.

За секоја околија биле избрани претседатели, потпретседатели и секретари на околинските народноослободителни одбори за период од 4 години.¹⁰⁰

⁹⁷ Поверенствата функционираше како своевидни министерства

⁹⁸ Решение на Президиумот на АСНОМ за поделба на Македонија на области, Архив на Македонија-Скопје, фонд АСНОМ, к.2, инв. 2845

⁹⁹ Делчево

¹⁰⁰ Штип и Штипско во НОВ 1941-1945 година, книга 3, Реферат на Драган Настев, „Организирањето и активноста на првиот НОО за штипската област”, стр. 38

Во секој околиски народноослободителен одбор постоеле Општински и Градски НОО.¹⁰¹ Така, во еден документ од 17 декември 1944 година на секретаријатот на III Обласен народноослободителен одбор упатен до Президиумот на АСНОМ, се зборува за бројот на НОО-ри во областа што била под раководство на III Обласен народноослободителен одбор.¹⁰² Во истиот документ се вели дека штипската околија има 5 општински НОО и тоа во: с. Лесковица, Драгово, Радање, Горни Балван и Криви дол. Подоцна биле правени разни модификации на овие Народноослободителни одбори. Некои од ранг на Градски биле подигнати во ранг на Општински итн.¹⁰³

Уште пред ослободувањето на Штип, на 3 ноември 1944 година веќе бил објавен составот на III Обласен Народноослободителен одбор, под чии ингеренции спаѓале Околискиот, Општинскиот и Градскиот НОО во Штип, кој бил поделен на повеќе оддели и на истиот состанок биле набележани задачите и обврските на секој негов оддел. Така, во Одборот функционираше следниве оддели:

- управен оддел;
- оддел за стопанство и обнова;
- оддел за здравствена заштита и исхрана;
- оддел за просвета;
- оддел за сообраќај и градба; и
- оддел за информации и пропаганда.

1. Управниот оддел имал за задача да се грижи за редот и мирот во градот, да организира милиција, да ги спречува кражбите и да ги открива крадците, да бара белешки од воените лица и да води

¹⁰¹ Државен Архив на Република Македонија ПО-Штип, Фонд III Обласен НОО на Македонија, док. 10.5.А2.8/8-9

¹⁰² „Во одговор на писмото Ви бр.67 од 10. 11 т.г. саопштаваме Ви следното: 1/ Во нашата област има формирани 8 околиски Н.О.О.-ри и то: Штипски, Струмички, Радовишки, Валандовски, Гевгелски, Кочански, Царево Селски и Беровски, а градски во околиските центрове: Штип, Радовиш, Струмица, Валандово, Гевгелија, Кочани, Царево Село, Берово како и во Дојран и Пехчево кои се сметат како градове а не се околиски центрове... Градските одбори во Штип и Струмица са на ранг околиски и са директно подчинени на III Областен Н.О.О....”, Државен Архив на Република Македонија ПО-Штип, Фонд III Обласен НОО на Македонија, док. 10.5.А2.8/8-9

¹⁰³ ДАРМ, Подрачно Одделение-Штип, Фонд: III Обласен НОО на Македонија, сиг. 10.5.А2.6/43

дневник за извршената работа. Во Управниот оддел биле вработени следниве лица: Иван Стоиловски, прочелник¹⁰⁴, Мане Пецов, референт, Трајко Кошевалиски, чиновник, Моноил Инев, чиновник, Александар Бичиклиски, курир.¹⁰⁵

2. Одделот за стопанство и обнова имал за задача да го исполни планот за есенската сеидба, да помага во посејувањето на овие површини чишто сопственици се во НОВ, да се отворат дуќаните, работилниците, да се спречи шпекулацијата, а шпекулантите соодветно да се казнат (парично или да им се конфискуваат имотите), а за определување на казните била формирана комисија при самиот оддел.¹⁰⁶

3. Одделот за здравствена заштита и социјална политика и исхрана имал задача да се мобилизираат сите лекари и лекарски помошници и да почнат бесплатно да даваат лекарски услуги, да се уреди маларичната станица и болницата за да можат да се примаат болните, да се направи список на сите лекови со кои располагаат здравствените установи, да се воведат инвентарна книга и да се поднесуваат извештаи за завршената работа во здравствените установи и др.¹⁰⁷

4. Одделот за просвета ги имал следниве задачи: да ја организира работата на гимназијата и основното училиште, да изврши попис на целиот инвентар во училиштата и да се грижи тој целосно да се

¹⁰⁴ Прочелник: Начелник

¹⁰⁵ Државен архив на Република Македонија, подрачно одделение - Штип, Фонд III Обласен НОО на Македонија, 10.5.A2.2/57

¹⁰⁶ Во одделот за народно стопанство и обнова на земјата биле вработени следниве лица: Драган Настев, прочелник, Лазар Трајков, обласен референт за шуми, Методи Велков, обласен референт за земјоделство, Д-р Никола Цуров, обласен ветеринарен референт, Петар Гавриловски, обласен референт за трговија, индустрија и занаетчиство, Панче Смилевски, архивар, Ристо Георгиев, курир. Државен архив на Република Македонија, подрачно одделение - Штип, Фонд III Обласен НОО на Македонија, 10.5.A2

¹⁰⁷ Во одделот за здравствена заштита и социјална политика биле вработени следниве лица: Монко Ефтимов, Тодор Јанев, Петар Димитров, Надежда Михаилова, Васил Миладинов и Илија Камчев. Државен архив на Република Македонија, подрачно одделение - Штип, Фонд III Обласен НОО на Македонија, 10.5.A2

зачува, да ја провери финансиската состојба на училиштата, да организира аналфabetски курсеви и сл.¹⁰⁸

5. Одделот за информации и пропаганда имал за задача: а) разузнавање на спротивните струи во градот; б) правилно пренесување на линијата на борбата итн.

Приоритетна задача на народноослободителните одбори била да организираат снабдување на храна за војската и за населението. Таа работа се спроведувала дисциплинирано и одговорно. Немало случаи на одбивање, ниту на насилничко одземање. Акцијата била поставена на доброволна база. Од штабовите на бригадите, а подоцна од Командата на подрачјето се издавале потврди за мобилизираниот добиток што бил потребен за пренесување на храна и оружје. Потврди се издавале и за откупеното месо за исхрана, а се исплатувало и во пари.¹⁰⁹

На втората седница на Извршниот одбор на Обласниот НО одбор биле донесени заклучоци и решенија за неопходните активности во тој период, за кои по писмен пат биле известени сите околиски и градски НОО-ри. Како приоритетни задачи се поставувале: прибирање парични прилози од поимотните граѓани-трговци, занаетчии и други, за набавка на трговски стоки (сол, шеќер и др.) што се вршело преку Обласниот Извршен Одбор; да се обезбеди населението со огревен материјал; се задолжувале сите околиски и градски НО одбори да поднесат извештај што е сторено за сместувањето и исхраната на семејствата на мобилизираните борци итн.¹¹⁰

На третата седница на Извршниот одбор, одржана на 29 ноември 1944 година, раководителите на одделите поднеле извештаи за извршените работи, од кои произлегло дека животот полека почнува

¹⁰⁸ Во овој оддел биле ангажирани следниве лица: Панче Георгиев, Георги Малиновски, Павлина Бандева и Здравко Билбилов. Државен архив на Република Македонија, подрачно одделение - Штип, Фонд III Обласен НОО на Македонија, 10.5.A2

¹⁰⁹ Државен Архив на Република Македонија-ПО-Штип, Фонд III Обласен НОО на Македонија, док. бр. 10.5.A2.145/207

¹¹⁰ Штип и Штипско во НОВ 1941-1945 година, книга 2, Реферат на Н. Едровски и С. Наумов: Создавање и дејноста на III Областен НОО (ноември 1944-февруари 1945 година), стр. 421

да се нормализира и полека, но сигурно започнува обновата на земјата.

4. Административно-територијална поделба на Штипската област

По ослободувањето на Штип, градот станал административен и економски центар на штипската област. Со решение на Президиумот на АСНОМ за поделба на Македонија на области, Штип станал центар и седиште на Штипската област. Според решението на Президиумот на АСНОМ: „Чл.1: Македонија е поделена на следниве четири области: Скопска, Битолска, Штипска и Кичевско-дебарска. Областиите поинаму се делаат на околии и општини...”¹¹¹

Со поделбата на Македонија на области биле назначени и народни претставници за организирање на Народноослободителни одбори по областите. За Штипската област биле назначени следниве претставници: Вера Ацева од Прилеп, Никола Иванов Вражалски од Кочани, Страхил Бајовски од Берово, Борис Поцков од Струмица и Исак Сион од Штип.¹¹²

Народноослободителниот одбор во Штип од неговото создавање до Првото заседание на АСНОМ претрпувал неколку измени за конечно да ја добие структурата која била официјализирана на Првото заседание на АСНОМ. Така, Штипската област била поделена на следниве околии: Штипска околија со седиште во Штип; Кочанска околија со седиште во Кочани; Царевоселска околија со седиште во Царево Село; Малешевска околија со седиште во Берово; Струмичка околија со седиште во Струмица; Радовишка околија со седиште во Радовиш; Гевгелиска околија со седиште во Гевгелија; Тиквешка околија со седиште во Кавадарци; Велешка околија со седиште во Велес и Овчеполска околија со седиште во Свети Николе.¹¹³

¹¹¹ Државен архив на Република Македонија-Скопје, фонд АСНОМ, кутија 2, инв. бр. 2845

¹¹² Државен архив на Република Македонија-Скопје, фонд АСНОМ, кутија 2, инв. бр. 2846

¹¹³ Штип и Штипско во НОВ 1941-1945 година, книга 3, Реферат на Драган Настев, „Организирањето и активноста на првиот НОО за штипската област”, стр. 38

За секоја околица биле избрани претседатели, потпретседатели и секретари на околските народноослободителни одбори за период од 4 години. Штипската околица имала 5 општински НОО и тоа во: с. Лесковица, Драгоево, Радање, Горни Балван и Криви дол.¹¹⁴

Понатаму овие општински Народноослободителни одбори се делеле на месни (селски) НОО. Под надлежност на Лесковачката општина биле следниве села: Балталија, Брест, Горачани, Долани, Лакавица, Лесковица, Липов дол, Љуботен, Ново Село, Пиперово, Степанци, Сухо-грло, Чифлик. Под Радањската општина потпаѓале селата: Аргулица, Карбинци, Караорман, Козјак, Калаузлија, Радање, Рулак, Таринци и Црвулево. Во Горнобалванската општина биле опфатени селата: Г. Балван, Г. Трогерци, Д. Балван, Д. Трогерци, Крупиште, Пишица, Сарчиево, Уларци, Чардаклија. Во Драгоевска општина спаѓале: Драгоево, Пухче, Селце, Софилари, Сушево. Под надлежност на Криводолската општина биле: Богословец, Врсаково, Доброшани, Кадрифаково, Криви дол, Сушево, Тестемелци.¹¹⁵

5. Првите мерки на народната власт за нормализација на животот во Штип и Штипско (ноември-декември 1944)

По ослободувањето на Штип и Штипско¹¹⁶ народната власт наследила многу неповолна материјална состојба во сите сфери на стопанството, потенцирано и со разурнувањата како последица на воените операции водени на територијата на Македонија, односно во штипската област. Потполно идентична состојба била наследена и во сферата на просветата и културата, како и во здравството и во социјалната политика.

Исправен пред таквата состојба Народноослободителниот одбор на Штипската област¹¹⁷ заедно со околските НОО на својата терито-

¹¹⁴ Државен Архив на Република Македонија ПО-Штип, Фонд: III Обласен НОО на Македонија, док. 10.5.A2.8/8-9

¹¹⁵ Државен Архив на Република Македонија ПО-Штип, Фонд: III Обласен НОО на Македонија, сиг. 10.5.A2.8/8-9

¹¹⁶ Штип е ослободен на 9 ноември 1944 година

¹¹⁷ III Обласен народноослободителен одбор

рија, основната активност во периодот 1944/1946 година ја насочиле кон решавање на следнава проблематика:

□ Организирање на народната власт на Народноослободителниот одбор за Штипската област и давање помош во овој однос на околинските НОО-ри во областа. Поради голем недостиг на оспособени работници, особено на високообразовани специјалисти во сите сфери на стопанството, при организирањето на одборите најмногу се настојувало да се реши кадровското прашање.

□ Обнова на наследеното екстензивно и разурнато стопанство во сите сфери: градежништвото и патиштата, занаетчиството и индустријата, сообраќајот, земјоделското производство, трговијата и снабдувањето, просветата и културата, здравството и социјалната политика и друго.

Поверенството за народно стопанство и економска обнова на земјата издало упатства за функционирање и работа на НОО. Притоа оценило дека НОО на ослободената територија на Македонија се создаваат насекаде, но немаат некоја опитност, а треба да примат тешки функции. Тие функции, според Поверенството ќе биле исполнети ако НОО сфатат дека тие „са народни организации и ќе сѐанат како иакви само ако са иосѐојано во кон-иакѐи со народоѐи, не се оддалечуаѐи од неѐо, ако се израз на не-говаѐа волја, ако (ѐи) бранат неговите интереси и решаваѐи без одлагање секидневните ѐѐѐреби. Во иаја смисал, создавање на народноѐо единсѐиво и слоѐа е една од најважните нивни ѐѐѐрижи...”

Поверенството вака ја дефинирало поставеноста и улогата на НОО: „НОО-и како организации на државната власт, сочинјават, од селските НОО иа иреку оѐѐѐинските, ѐѐѐрскиѐе, околинските и обласните НОО-и иа до АСНОМ, еден државен систем кој добро ќе функционира само ако иосѐои ред, ако иодолните НОО-и слушаѐи иѐѐѐрните НОО-и и АСНОМ. Сѐроведување во дело решенијата на АСНОМ и одлуките на сѐѐе НОО-и е нужно ако се сака да се задоволат народните иѐѐѐреби и даде на државата една широка основа. Треба да се знае да и ако са организации на државата, НОО-и не ирестануваѐи да бидат народни и демократски организации, оѐѐи и државата е ѐѐѐковина на народната борба.” Понатаму, во упатствата се оценувало дека „Нашите млади НОО-и не би могле да исполнат ѐѐѐрните одговорни задачи ако не се оѐраѐи, ако не соѐѐѐрничат со

орџанизациџе на народноослободителноџ фронтџ. Народноослободителноџ фронтџ е оџиџо-џолиџичка орџанизациџа во Македониџа независна од народноослободителниџе одбори, кои се орџани на народнаџа власџи, независни са од народноослободително фронтџ. Но џше две орџанизациџи меџу себе ќе соџрудничатџ и ќе се џмагаатџ за џодобро извршуванџе задачиџе за оџиџоџо народно добро. Извесни лица не мораџи или може да бидатџ во раководствата на обеџе орџанизациџи, заџоа доволно е да се чесни и да има аџџиорџиџеџи во народотџ и да се способни да можатџ во две орџанизациџи да вршатџ работата...

На крајот од упатствата се заклучува „Едно да биде јасно, решенијата на АСНОМ и одлукиџе на џоџорниџе НОО-и не можатџ да се оживотворатџ, ако не са сванатџ од народотџ, ако народотџ не џи џримил како свои. И соџрудничесџивоџо со народноослободителноџ фронтџ како џолиџичка орџанизациџа, се састџоџ баџи во џова да се џоџуларизираџи решенијата и одлукиџе, мобилизираџќи своџ народ за нивноџо сџроведуванџе во дело. На џоџ начин ќе се одбранатџ џековиниџе сџечени во оваа крвава борба...”

1. Основната намена на овие упатства била да им помогнат на НОО-и и да ги оспособат за извршуванџе на одговорни задачи наложени од војната ситуациџа. НОО-ри биле задолжени да ја сообразат својата работа со овие упатства и да создаваат оддели при одборите во зависност од околностите и вистинските потреби.

Во Упатствата биле констатирани измените во административно-територијалната положба на Македониџа. Наместо четири биле образувани три области: Скопската, Битолската и Штипската, и биле издигнати на степен на околиски народно-ослободителен одбор, градовите: Скопје, Куманово, Тетово и Велес во Скопската област; Прилеп и Охрид во Битолска област; Штип и Струмица во Штипската област...¹¹⁸

По ослободувањето, Штип станал административно-територијално и функционално седиште на Штипската област. Со формирањето на Обласниот НОО биле обезбедени услови за

¹¹⁸ ДАРМ, ф. АСНОМ, к.5, Поверенство за народно стопанство и економска обнова на земјата; Гласник на ИНИ, бр.3, 1973, стр.156-157

редовни врски со пониските органи¹¹⁹ на народната власт и масовните организации, кои сега биле одговорни за решавање на основните проблеми во штотуку ослободените места. Во еден документ од III Обласен НОО од 2 декември 1944 година се зборува за формирањето на органите на народната власт. Во него се вели дека носители на народната власт се Народноослободителните одбори, а највисок орган на власта е АСНОМ. За прв пат се воведува македонскиот јазик како државен. „Сиџе НОО-ри, а нарочно околискиџе, градскиџе и оџиџинскиџе, имаџи разни оддели:1/ секретариџиџи, 2/ уџравен оддел, 3/ финансиски оддел... Коресџнденџиџаџа на сиџе џиџе оддели ќе се заведуе во еден деловоден џроџкокол...”¹²⁰

6. Состојби и функционирање на органите на народната власт (1944-1946)

Уште од самото формирање на Народноослободителните одбори пред одборниците биле поставени приоритетни задачи. Приоритетна задача на НОО била да организираат снабдување на храна за војската (1944 год.). Таа работа се спроведувала дисциплинирано. Немало случаи на одбивање, ниту на насилничко одземање. Акџиџата се изведувала на доброволна база. Точно се одредувало кој што и колку треба да даде. Друга задача на НОО била да врши мобилиџациџа. Голем број млади доброволно заминале во Народноослободителната војска, но тоа се одвивало организирано и со списоџи. Борџите биле повикувани со покани, особено оние кои се врќале од бугарската војска по 9-ти септември.

Народноослободителните одбори биле одговорни за собирање оружје, кое се пренесувало до Бел Камен¹²¹ на Плачковиџа.

Собирањето информациџи и нивното навремено пренесување, исто така, било задача на НОО. Биле доставувани информациџи за

¹¹⁹ Се мисли на Околиските, Општинските и Градските народноослободителни одбори

¹²⁰ Државен Архив на Република Македониџа, подрачно ооделение-Штип, фонд III Обласен НОО, док. бр. 10.5.А2.32/52

¹²¹ На Бел Камен се наоѓала главната база и целокупното раководство

распоредот, составот, вооружувањето, бројната состојба, ознаките и движењето на непријателските сили, бугарски, а потоа германски. Исто така, НОО се грижеле за безбедноста на селата, известувале за уфрлени диверзанти и поединци, и се бореле против криминалот, саботажи и сл.

Уште пред ослободувањето на Македонија Народноослободителните одбори својата задача започнале со подготовките за нормализирање на животот и формирањето на органите на власта. Најпрвин се пристапило кон утврдување на воената штета направена во Штип и Штипско. Исто така, биле формирани работни чети за поправка на мостовите и патиштата кои биле разрушени од Германците. За таа цел бил собиран градежен материал, се изготвувале и доставувале извештаи за направената штета.¹²² НОО и нивните командни пунктови се грижеле за обезбедување престој и прехрана за работните чети.¹²³ Приоритетни за поправка биле телефонските и телеграфските станици, поради потребата за комуникација помеѓу НОО и Президиумот на АСНОМ. Во едно соопштение на III Обласен Народноослободителен одбор од 4 декември 1944 година се наведува дека сите селски и градски НОО-ри се задолжени за поправката на телефонските и телеграфските линии во своите околии, доколку не се пронајдат виновниците за нивната штета.¹²⁴

Само неколку дена по ослободувањето на Штип и Штипско, III Обласен НОО пристапил кон симнување на сите царски и фашистички бугарски обележија и промена на имињата на улиците, кои биле заменувани со имиња на македонски, југословенски и советски раководители: *Маршал Тито*, *Маршал Сџалин*, *Методи Андонов-Ченџо*, *д-р Иван Рибар*, *генерал Ајосџолски*, *Кузман Јосифовски-Питиу* и *друџи*. На местото на фотографиите на бугарскиот цар Борис биле ставани оние на *Маршалот на Југославија Тито*.¹²⁵

¹²² ДАРМ, ПО-Штип, фонд: III Обласен народноослободителен одбор, 10.5.A2.26/36

¹²³ ДАРМ, ПО-Штип, фонд: III Обласен народноослободителен одбор, 10.5.A2.109

¹²⁴ ДАРМ, ПО-Штип, фонд: III Обласен народноослободителен одбор, 10.5.A2.108/162

¹²⁵ ДАРМ, ПО - Штип, ф. III Обласен народноослободителен одбор, инв. Бр. 16/35

Во октомври 1944 година била формирана ОЗНА.¹²⁶ Оваа организација активно учествувала во разузнавањето на слободната и неослободената територија заради откривање на непријателските елементи и на соработниците на окупаторот.

За одржувањето на јавниот ред и мир при крајот на ноември 1944 година, при Поверенството за внатрешни работи на Македонија била формирана народна милиција која се грижела за безбедноста на граѓаните од се уште активните четници на Дража Михајловиќ и балистичките банди во Западна Македонија. Во едно барање на Поверенството за внатрешни работи за извршените работи во тој сектор, III Обласен НОО испратил инструкции до сите околиски НОО *„по̀зрижете се во срок од седум дена... да ни испратите својо̀т сведенија за следното: 1. по̀дробни сведенија за организациониот состав и работата на Управниот оддел при Н.О. Одбори од Вашите околии, 2. образувана ли е милиција при секој општински-градски НОО и ако образувана, колку милиционера има при секој НОО, каде не е образувана да се истакнат причините зошто тоа не е направено...“*¹²⁷

Од посебна важност за Народноослободителниот одбор било да се обезбеди храна за населението од оштетените подрачја на штипската околина. Се гледало на секој можен начин да се помогне околу снабдувањето со жито на луѓето на кои им била уништена сета покуќнина и храна. Со собирање на доброволни прилози од поимотните било собрано доволно жито. Во телеграмата од 16 ноември 1944 година III Обласен НОО им наредил на сите околиски НОО во Брегалничко-струмичката област *„една шрепа од собраното жито за војската да се даде на по̀горелциите на кои им изгорела сета храна. За ова цел во срок од три дена соберете по̀дајници на по̀горелциите на кои ќе треба да им се даде жито дали за храна или за посево...“*¹²⁸ Поради ближењето на зимата се подготвувала помош и за земјоделците. Од страна на НОО се организирале чети кои собирале секакви материјали кои би можеле да бидат од

¹²⁶ Отсек за заштита на народот

¹²⁷ ДАРМ, ПО - Штип, ф. III Обласен народноослободителен одбор, 10.5.А2.

¹²⁸ ДАРМ, ПО-Штип, ф. III Обласен народноослободителен одбор, 10.5.А2.6/42

корист за земјоделското производство, Во расписот се истакнува дека „...нашиоџ земјоделец осџана без џлуџ, рало, без секира и др. Поради џџоа ни се налаџа да џражеме секакви со кои ќе можеме оџраничено да снабдеме нашиоџ земјоделец, за да може да ора и сее... Заџџоа уџџе веднаџа да се орџанизира...собиранеџо на екџлодирани џранџџи, наџорени авџиомобили...кое ќе може да се уџџџребе за наџрава на алаџџи...”¹²⁹

До ослободувањето на Штип, Народноослободителните одбори, биле борбен состав на Народноослободителната војска и партизанските одреди на Македонија. НОО биле прџтставници на народната власт, израснати во борбите и избрани од народот по пат на јавни собири преку слободни избори.

Поради сите горенаведени причини НОО имале авторитет кај народот и народот ги прифатил како своја народна власт.

7. Осврт на активностите на Народноослободителниот одбор за Штипската област преку поверенствата

7.1. Градежниџџво и сообраќај

Во околиците центри на Штипската област, а особено во поголемите градови, околу 20% од зградите биле изградени од тврд градежен материјал, додека сите други - од слаб материјал (непечени тули, кал, плет и др.). Како последица на воените дејствија, доста згради во поголемите градови биле разурнати или оштетени и цели села биле изгорени (Крупиште).

Веднаш по ослободувањето, во периодот 1944/1946 година, народната власт врз основа на извештаите на Обласниот НОО на штипската област,¹³⁰ презела мерки за санирање на оштетените

¹²⁹ ДАРМ, ПО - Штип, ф. III Обласен народноослободителен одбор, 10.5.А2.137/197

¹³⁰ Извештај од Обласниот НОО на штипската област до Поверенството за народно стопанство и економска обнова при Президиумот на АСНОМ за состојбата на Патиштата во областа, Месечен извештај, Државен архив на Република Македонија, фонд АСНОМ, к.3

згради и патишта кои биле зафатени од воените операции.¹³¹ Така, во областа по ослободувањето не постоел ниту еден километар современ пат, односно асфалтиран, бетониран или со коцки. Сите околиски центри и поголемите градски населби на релација од околу 350 километри биле поврзани со патишта од II и III ред, калдрмисани, прилагодени за колски сообраќај, но во многу лоша состојба и со голем број дупки, што го отежнувало сообраќајот, особено на моторните возила, како последица на воените операции. Главно на релацијата Велес-Гевгелија, преку 35% од мостовите биле урнати. За обезбедување на редовен и нормален сообраќај, во периодот 1945/46 година народната власт ги реновирала и ги изградила разурнатите мостови на сите релации меѓу околиските центри.¹³² Поголемите селски населби биле поврзани исклучиво со земјани колски патишта, додека малите, особено оддалечените села и оние во ридско-планинските подрачја, само со коњски патишта.

Сообраќајот најчесто се одвивал пеш, на коњи и магариња или на запрежни коли, а многу ретко со моторни возила. Во целата област биле наследени само 10 автобуси, 15 камиони и 25 леки коли, сите во приватна сопственост. За да се подобри сообраќајот во 1946 година бројот на автобусите бил зголемен на 15, камионите на 25, а леките коли на 65, и тоа претежно во државна сопственост. На тој начин средствата за транспорт биле зголемени за четири до пет пати.¹³³

Железничкиот сообраќај постоел на релација Велес-Штип-Кочани и Велес-Неготино-Гевгелија, со вкупна должина од 201 км нормален колосек. За време на воените операции биле оштетени или разурнати преку 15% од пругите и мостовите, особено на релацијата Велес-Неготино-Гевгелија. Во периодот 1945/46 сите пруги и мостови биле обновени и на нив бил воспоставен сосема нормален и редовен сообраќај.

¹³¹ Наредба на Поверенството за соопштенија и градежи за забрзување на работите во Штипската област, Државен Архив на Македонија, фонд АСНОМ, к. 4

¹³² Штип и Штипско во НОВ 1941-1945, Драган Настев: „Организирањето и активноста на првиот НОО за штипската околија”, книга 3, стр. 40

¹³³ Исто, стр.40-41

За успешна обнова и изградба на градежништвото и патиштата уште во 1945/46 година во сите околски центри биле формирани градежни претпријатија, екипирани со мал број квалификувани ѕидари, по некој градежен техничар и многу мал број (1-2) градежни инженери, со скромна материјална база.

7.2 Занаетчиство и индустрија

По ослободувањето во Штипската област немало вистинска индустрија, освен во големите градови, во кои работеле претпријатија од локален карактер.¹³⁴ За сметка на индустријата, занаетчиството било застапено во задоволителна мера, манифестирано преку многубројни приватни занаетчиски дуќани од сите сфери, со мал капацитет и скромна материјална база и со вработен по еден мајстор, најчесто сопственикот и по еден калфа или неквалификуван работник. Најголем број занаетчиски дуќани биле концентрирани во главните градови: Велес 273, Струмица 217 и во Штип 184, а во помалите околски центри со нивните околии: Беровска 61, Делчевска 66, Кочанска 174, Светиниколска 149, Радовишка 103, Гевгелиска 169 и Тиквешка 229.¹³⁵

7.3 Земјоделско производство

Пред Втората светска војна за време на НОВ и непосредно по ослободувањето, Македонија и територијата на Штипската област биле изразито нразвиени стопански подрачја. Три четвртини или 75% од вкупното население живеело од земјоделство. Од вкупните 1.200.000 хектари земјоделски површини во федерална Македонија, 1/3 или околу 400.000 хектари биле на територијата на Штипската област, а според културите 165.414 хектари ораници, 4.834 хектари ово-

¹³⁴ Штип и Штипско во НОВ 1941-1945, Драган Настев: „Организирањето и активноста на првиот НОО за штипската околија”, книга 3, стр. 41

¹³⁵ Преглед на бројната состојба на занаетчиите во Македонија кон крајот на 1944 година подготвуван од Поверенството за народно стопанство при Президиумот на АСНОМ, Државен Архив на Македонија, фонд АСНОМ, к.3, објавени во гласник ИНИ, Скопје 1974, XVIII, 3, 171-172

шни градини, 5.534 хектари лозја, 5.719 хектари ливади, 225.011 хектари пасишта и 559 хектари тресети и рибници.¹³⁶

Во периодот 1945/48 година биле организирани големи земјоделски стопанства на напуштената беговска земја и вишокот арондирана површина над 30 хектари, на кои биле воведени агротехника и механизирана обработка. Тие подоцна се развиле во крупни земјоделско-прехранбени комбинати со 25.000 и повеќе хектари површина земја со крупни индустриски капацитети за преработка на земјоделски производи.¹³⁷

Во првите повоени години големо внимание му било посветено на развојот на кооперативното земјоделско стопанство. Во периодот 1945/48 година речиси во сите села, освен во ридско-планинските, биле формирани земјоделски задруги, кооперирајќи со нив 90% на земјата од индивидуалните земјоделски производители. Задругите во прво време добиле производствен карактер. Поради недостиг од механизација и други квалитетни средства за репродукција, земјата се обработувала екстензивно. При такви услови сточниот фонд во задругите се намалувал. Од друга страна, индустријализацијата на градските населби предизвикувала се позасилена миграција на релација село-град, што негативно се одразило врз развојот на производството во земјоделските задруги.

7.4 Трговија и снабдување

За време на Кралството на СХС/Југославија и окупацијата, целокупната трговија била во рацете на приватни трговци преку поединечни дуќани со среден или скроман капитал, а во поголемите градови и по 3-4 поголеми дуќана со поголем капитал. Голем дел од прометот, во помалите населени места и околните села, во голема мера се извршувал во пазарни денови, а во градовите Штип, Струмица, Винаца и други, имало и одреден пазарен ден.

¹³⁶ Штип и штипско во НОВ 1941-1945, Драган Настев: “Организирањето..., книга 3, стр. 42

¹³⁷ Меѓу кои ЗИК “Струмица“- Струмица, ЗИК “Црвена ѕвезда“- Штип, ЗИК “Овче Поле“- Св. Николе, АК “Лозар“- Титов Велес, АК “Тиквеш“- Кавадарци, ЗИК “Повардарие“- Неготино, ЗИК “Винојуг“- Гевгелија и други.

По ослободувањето во 1944/46 година, трговијата останала во приватни раце, со тоа што народната власт вовела евиденција за основните артикли, а за поважните прехранбени артикли бил воведен купонски систем.

7.5 Просвета и култура

Во предвоениот и воениот период во цела Македонија, и во Штипската област, постоела просветно-културна заостанатост. Постоела неписменост на населението од преку 40%, што претставувало еден од потешките проблеми на народната власт во повоениот период.

Во Штипскиот округ во учебната 1945/1946 година имало 311 учители (139 мажи и 172 жени). Нивната образовна структура не задоволувала. Имено, 44 учители биле практиканти или стипендисти (29 мажи и 15 жени), а 26 без практикантски испит (14 м. и 12 ж.), потоа 120 биле приправници, учители со завршен курс (23 м. и 12 ж.) и 191 кои немале практикантски курс (13 м. и 38 ж.).¹³⁸ Сите овие учители биле во државна служба. Сите учители биле државјани на ФНР Југославија. Поконкретно, во градот Штип имало 6 учители со вишо образование (3 мажи и 3 жени), 4 учители студенти (4 жени), 2 учители биле со завршен и учителски курс (1 маж и 1 жена), 1 учител со незавршена гимназија, 2 учители со „вештина“ (1 маж и 1 жена). Немало ни еден учител со завршена учителска школа или со виша педагошка школа.¹³⁹

Веднаш по ослободувањето во НР Македонија и во Штипската област во 1944/46 година во сите околиски центри и во поголемите села се организирале семинари, првенствено вечерни, за описменување на неписмените. Од Президиумот на АСНОМ на 16 октомври пристигнало циркуларно писмо од Димче Стојанов-Мире,¹⁴⁰ референт за просвета, до сите општински народноослободителни

¹³⁸ Статистички преглед на учителите во почетокот на учебната 1945/46 година под Министерството на народната просвета, ДАРМ, ф: ЦК на КПМ/СКМ (сигн. 1. 427.8.33/85-86);

¹³⁹ Исто таму, стр.2;

¹⁴⁰ Стојанов Димитар-Мире, учесник во НОД, член на президиумот на АСНОМ. Заради својата антифашистичка дејност е интерниран во логорот Чучулигово. По

одбори за организирање на училишна дејност.¹⁴¹ Поради фактот дека во воениот период голем дел од училишната инфраструктура бил уништен или оштетен, Димче Стојанов-Мире испратил циркуларно писмо до општинските народноослободителни одбори да ги подготват училишните згради и инвентарот за отпочнување на редовна настава во училиштата.¹⁴²

Како втор крупен проблем пред просветата во Штипската област било оспособувањето на сите постојни основни училишта преку реновирање на оштетените училишни згради, обезбедување на потребните учебни помагала, а особено наставниот кадар, кои биле во сосема ограничен број. За таа цел биле потребни големи финансиски средства, а за учителите-организирање учителски три-месечни семинари во околските центри. Исто така, било потребно да се назначат и просветни инспектори кои би ја следеле работата на Одборите во врска со отварањето на училиштата. За таа цел, на 2 ноември од Поверенството за народна просвета при Президиумот на АСНОМ пристигнало писмо до обласните НОО за организирање на просветната дејност и Упатство за назначување на привремени околски училишни инспектори. Во него се вели дека „голем дел на Македонија е ослободен, и жалосно е да и до денеска во многу места не се ојворени училишната.“ Понатаму во писмото се наредува „одборите одма да приславаат на работата и до 15 ноември да го известат писмено Просветното Поверенство, што е направено за отварање на училишната и да достават список на привремено назначените

излегувањето од интернација се вклучил во Втората НО бригада, а потоа и во Петтата. Избран за член на АСНОМ, а на неговото второ заседание за член на Президиумот и повереник за просвета. По ослободувањето вршел одговорни државни, политички и општествени функции меѓу кои и претседател на Народното собрание на НРМ (1951-1955) и директор на Архивот на Македонија (1960-1978). Починал во Скопје во 1991 година, Личности од Македонија-енциклопедски именик, Ј. Павловски, Скопје 2002, стр.307

¹⁴¹ Циркулар од Димче Стојанов-Мире, референт за просвета, до сите општински народноослободителни одбори за организирање на училишна дејност, Државен Архив на Македонија, фонд АСНОМ, к. 4

¹⁴² Циркулар од Димче Стојанов - Мире, референт за просвета при Президиумот на АСНОМ, до општинските народноослободителни одбори за подготовка на училишните згради и инвентарот за почнување редовна настава во училиштата, Државен Архив на Македонија, фонд: АСНОМ, к. 4

околиски училишни инспектори и учители”.¹⁴³ Со цел подобро организирање на просветната дејност во Македонија, просветните работници, односно учителите не смееле да бидат ангажирани во државната администрација. Тоа ни го потврдува Наредбата од 15 ноември на Поверенството за народна просвета при Президиумот на АСНОМ, упатена до обласните НОО, во која се вели дека „некои обласни одбори наредуваат на јонискиит форуми да ослободуваат учители кои веќе јочнале со работта, за да се даат на работта во агитпроп или во дилетантски артистички групи.” Понатаму во писмото се наведува колку било штетно тоа за младите, кои со нетрпение чекале да се отворат училиштата и во својата татковина да прозборат на мајчин јазик. Затоа „наредува се да се преситане со итакво зимање на учители, а иит се земено да се вратат на нивниит стари места. Нашиот учителски кадар е многу мал и едвај може да служи за квасец на нестручниит учителски сили кои ќе се повикаат”.¹⁴⁴

По големата ангажираност на Поверенството за просвета веќе во учебната 1946/1947 година, во Штип започнале со нормална работа сите постојни основни и средни училишта.

7.6. Здравство и социјална политика

По ослободувањето на Македонија за сите жители биле воведени бесплатни медицински услуги.

За време на Кралството Југославија и фашистичката окупацијата, во Штипската област имало изградено само една општа болница со три лекари-специјалисти. Болницата не располагала со медицинска апаратура. Во Велес, Струмца, Кочани, Гевгелија и Кава-

¹⁴³ Писмо од Поверенството за народна просвета при Президиумот на АСНОМ до обласните НОО-ри за организирање на просветната дејност на слободната територија и Упатство за назначување привремени околиски училишни инспектори, Државен Архив на Македонија-Скопје, фонд АСНОМ, к. 4. док. бр. 300, Архив на Македонија, АСНОМ документи, том I, Книга II, Скопје, 1984

¹⁴⁴ Писмо од Поверенството за народна просвета при Президиумот на АСНОМ до обласните НОО-ри - учителите да не се ангажираат во администрацијата, Државен Архив на Македонија-Скопје, фонд: АСНОМ, к.4, док. бр. 301, Архив на Македонија, АСНОМ документи, том I, Книга II, Скопје, 1984

дарци постоеле маларични станици со по 1-2 општи лекари, а во другите околиски центри, како што биле Берово, Царево Село (денес Делчево), Свети Николе и др. како амбуланти биле ползувани просториите во општинските згради. Во нив имало само по еден општ лекар, односно еден лекар лечел по 15-20.000 жители.

Во помалите околиски центри имало само по една приватна аптека, а во поголемите 2-3 аптеки, сите обезбедени со високообразовани фармацевти. Меѓутоа, овие услуги и лекарствата, во воениот и повоениот период биле премногу скапи за населението. На 2 септември 1944 година Президиумот на АСНОМ донел решение за организирање на аптекарската служба, за мобилизација на аптекарите и откуп на приватните аптеки. Во ова решение се вели дека аптекарската служба ја вршат државните и приватните аптеки основани од народноослободителните одбори. *„Нови концесии за отворање на нови приватни аптеки нема да се даваат и сопствениите приватни аптеки се ставаат во служба и контрола на државните органи, со почит кон соопственичките права”*.¹⁴⁵

Непосредно по ослободувањето, во 1945/46 година, во сите околиски центри биле формирани амбуланти со минимален медицински инвентар, а во поголемите градови била започната изградба на болници (Велес и Струмица). Најголем проблем за НОО претставувало обезбедувањето медицински кадар, особено високообразовани лекари. Помошниот медицински кадар бил квалификуван преку организирање на шестмесечни курсеви.

Веќе во 1950 година, речиси во сите околиски центри, започнала изградбата на современи болници, екипирани со повеќе лекари-специјалисти од разни области, оспособени за изведување на сложени операции.

¹⁴⁵ Решение на Президиумот на АСНОМ за организирањена аптекарската служба, мобилизацијата на аптекарите и откупување на аптеките, Државен Архив на Македонија-Скопје, фонд АСНОМ, к. 2, инв. бр. 2858, док. бр. 76 Архив на Македонија, АСНОМ документи, том I, книга I, Скопје, 1984

ГЛАВА IV

УЛОГАТА НА КОМУНИСТИЧКАТА ПАРТИЈА НА МАКЕДОНИЈА ВО ОРГАНИЗИРАЊЕ НА ВЛАСТА И ВО ОБНОВАТА НА ШТИП И ШТИПСКО (1944-1946)

1. Улогата на Комунистичката партија на Македонија во обновата на земјата во Штип и Штипско

Уште од самото започнување на војната за ослободување, Комунистичката партија на Југославија, а од 1943 година и Комунистичката партија на Македонија ја презела улогата на идеен водач на населението во борбата за слобода. Комунистичката партија излегла како единствен водач на народите на Југославија која ги повела во борба против супериорниот фашистички окупатор.

Непосредно по ослободувањето, КПМ формирала народна власт и преку Народноослободителните одбори му помагала на народот во обновата и изградбата на земјата.

1.1. Улогата на КПМ во санирањето на воената штета

Првата работа за која се зафатила КПМ било утврдувањето на воената штета и нејзино санирање. Веднаш по ослободувањето „со решение на народната влада на Македонија, се формира Земска комисија за воена штета“¹⁴⁶ со задача да го оцени степенот на разрушеноста во Македонија. Бидејќи комисијата имала ограничено време да ја оцени состојбата, од населението се барало, на секој можен начин, преку органите на Комисијата „а што се: околински

¹⁴⁶ Циркуларно писмо за помош на КПМ при утврдувањето на воената штета, ДАРМ, фонд: ЦК на КПМ (427), Сиг. 1.427.7.38/61-64

комисии за воена штета и месни народни одбори”¹⁴⁷ да придонесе за побрзо утврдување на последиците од војната.

За утврдување на воената штета се пополнувале анкетни листови во коишто се наведувала причинетата штета. Поради тоа Поверенството за народно стопанство и економска обнова на земјата до сите НОО испратило упатство за пополнување на анкетните формулари. Во него се вели дека „иодатиоциите за утврдување на воената штета ги собираат општинските НОО во сојузничеството со селските НОО за секое село поодделено”.¹⁴⁸ Понатаму во Упатството се даваат конкретни информации како и на кој начин ќе се пополнува формуларот.¹⁴⁹

„Под воена штета се подразбира секоја штета која е направена од воени или други власти, организации, установи или поединци од иле држави кои биле во воено положение со Југославија во времето од 6 април 1941 година до крајот на војната... како штета ќе се смета: Изгубување на национално богатство, изгубување на националниот доход сторено со војната и окупацијата, штета сторена на живоите, слободата, здравјето и интелектуалноста на југословенските граѓани”.¹⁵⁰ На овој апел на КПМ македонските граѓани веднаш излегле во пресрет. Биле организирани работни чети, кои по пријавувањето и утврдувањето на штетата, веднаш започнале со санирање на истата. Работните чети се формирале во околските и општинските Народноослободителни одбори, а по известување од III Обласен НОО. Граѓаните со помош на општинските и селските НОО „и треба да ги осособат за нормална употреба”.¹⁵¹ Приоритетно било да се санираат мостовите кои биле од големо значање за нормално одвивање на сообраќајот во Штипско.

¹⁴⁷ Исто таму, ДАРМ, фонд 427

¹⁴⁸ Упатство од Пов. за народно стопанство и економска обнова на земјата до Обласните НОО-ри за пополнување анкетен формулар за воена штета, ДАРМ, фонд: АСНОМ, к. 3, инв. Бр. 3796,

¹⁴⁹ Документот е издаден во вид на брошура

¹⁵⁰ Исто таму, ДАРМ, фонд 427

¹⁵¹ ДАРМ, Подрачно Одделение - Штип, фонд: III Обласен НОО, сиг. 10.5.А2.103/156-157

Затоа КПМ преку органите на народната власт т.е. преку народно-ослободителните одбори (градски и селски) прво организирал работни чети за санирање на мостовите. Овие чети имале за задача: „1. Појравка на мосџиоџи Штџиџи-Радовиш, 2. Да се најрават џпровизорни џаџџиџиџа на 21-оџи километџер од исџиџиоџи џаџџен џравец...”.¹⁵²

По секоја завршена реконструкџија на мостовите или патиштата работните чети доставувале извештај за работата до општинските НОО, а овие пак до самиот Президиум на АСНОМ. Во извештајот од 31 декември 1944 година од Обласниот народно-ослободителен одбор на Штипската област е даден детален опис на работата на Одборот во врска со обновата и санирањето на патиштата во Штипската област.¹⁵³ Во извештајот се наведува „дрвениоџи мосџи на 16-оџи клм. е бил малку оџштџеџен а сега се саобраќаџоџи врџи џреко обиколниоџи џаџи. Дрвениоџи маџтеријал за џојравкаџиџа му се џодџоџеџе. На 21-оџи клм. дваџа мосџа со оџвори околу 10 метџра се разрушени. Железобџџонниоџи мосџи на 27-оџи клм. е бил разрушен, а сега до него (е) најравен дрвен мосџи... Мосџиоџи кој (џо) врзува Ново Село-Штџиџи е разрушен. Провизорниоџи џаџи е во лошо сосџојание и зимаџи се мерки да се разчисџи бџџоноџи од разрушениоџи мосџи и џојрави џаџиџи...”¹⁵⁴ Била извршена реконструкџија на патиштата и мостовите на релација Штип-Радовиш-Струмица, Велес-Штип и Делчево-бугарска граница. За нецела година од формирањето на работните чети биле реконструирани околу 45 километри на патниот правец Штип-Радовиш-Струмица.¹⁵⁵

При утврдувањето на воената штета значајно било и обновувањето на училиштата. За нормално одвивање на наставата, училиштата требало што побрзо да се реконструираат. За сите штети пред реконструирањето било потребно да се изработи ела-

¹⁵² ДАРМ, Подрачно Одделение - Штип, фонд: III Обласен НОО

¹⁵³ Извештај од Обласниот народноослободителен одбор на Штипската област до Поверенството за народно стопанство и економска обнова на земјата за состојбата на патиштата во областа, ДАРМ, фонд АСНОМ (427), к. 3, док. Бр. 246

¹⁵⁴ Исто таму, ДАРМ

¹⁵⁵ Исто таму, ДАРМ

борат врз основа на добиените податоци. Затоа „*нужно е да се во најкрајнок срок утврдаат и проценат ситие шийетити причинетити на просветититие инстититиуции... Во протитиоколотити преребе да биде означено: 1. ситариотити назив на уститановатитиа, 2. новиотити назив и пот кое потверенситиво е сега, 3. меститио, 4. детално описание на шийетитиатитиа, 5. ...шийетитиа проценетитиа во динари, 6. кој е притичинитиел*“.¹⁵⁶ Освен реконструктитијата, КП на Македонитија се залагала и вршела полититички притискок врз НОО за отварање на нови и зачувување на постојнитие училишта. Било многу важно да се зачува училишнититиот инвентар бидејќи земјата се уште се наогала во воена готовност. “...да се претиторучи на ситие НОО да (претитивземаатити) сититрожити и брзи мерки за заитиазуванетитио на училиштитиатитиа и училишнититиот инвентитиар. Таму каде сепити училиштитиатитиа слободни, потитиребно е да се извршити нужнититиот ремонити...”¹⁵⁷

Во Радањската општина постоеле следнитие училишта: „*во селатитиа Радања, Аргитилица, Карбинцити, Никоман, Кошево и Вршитиешка; во Г(орно) Балванскатитиа ошитиштитина: во село: Г(орни) Балван, Д(олни) Балван, Г. Трогитиерцити, Д. Трогитиерцити, Крушитиштитие и Уларцити; во Лесковитишка ошитиштитина во селатитиа: Лесковитица, Питиерово, Брестити, Шопитиур, Долани; во Драгитиоевскатитиа ошитиштитина во селатитиа: Драгитиоево, Селце и Чашка; Криводолска ошитиштитина во селатитиа: Кривити-дол, Богитиословец и Дел(исинцити)“.¹⁵⁸ Меѓутоа наставата тешко се одвивала поради недостиг од учители.¹⁵⁹*

1.2. Улогата на КПМ во областа на земјоделството (откупна кампања)

Друга кампања со која се зафатиле органите на народната власт и КПМ било снабдувањето на населението со жито и храна. За таа цел биле преземани кампањи за откуп и собирање на земјоделски и

¹⁵⁶ ДАРМ, фонд: ЦК на КПМ (427)

¹⁵⁷ Писмо од Поверенството за просвета при Президиумот на АСНОМ за заштитан а училиштата и отворање училишта во селата од општинските НОО-ри, ДАРМ, фонд: АСНОМ, к. 4, инв. Бр. 2101

¹⁵⁸ ДАРМ, Подрачно одделение - Штип, фонд: Околитски НОО, 10.11.1.81/150

¹⁵⁹ Види стр. 30

сточарски производи. Било точно предвидено за определено време колку килограми жито треба да се соберат. Во Штипската околија „од о̀пределено̀то количество од 250.000 к̀р. собрани се 240.000 к̀р“. ¹⁶⁰ КПМ си поставила за цел да го собере (откупи) целото жито од Штипскиот округ, меѓутоа тоа не одело онака како што очекувале: „... во Сирумичката околија е собрано 70%, а во Кочанската 80%...“ ¹⁶¹ Во Билтените кои ги издавал ЦК на КПМ биле правени месечни пресметки за потребите на населението и стоката од жито. Во билтенот бр. 3 од месец февруари било констатирано дека „исхраната на населението до крајот на март е осигурена, но исхраната на стока̀та е крѝична“. ¹⁶² Партиските комитети преку Народните одбори ја забраниле слободната продажба на сено која достигувала високи цени. За да се спречи помор на стоката, партиските комитети преку НОО пуштиле за исхрана на стоката 100.000 кг. пченка, која била наменета за исхрана на населението. ¹⁶³

Најмногу усилби биле правени на полето на задолжителниот откуп на бели жита. Според планот на Сојузното министерство за земјоделство, во Македонија требало да бидат откупени 23.280 тони задолжителни вишоци на бели жита и 2.250 слободни вишоци. Републичкото министерство за земјоделство го зголемило планот на 24.600 тони, а околицките одбори на 25.907 тони. Планот за откуп на задолжителните вишоци бели жита бил количински остварен 12 дена пред предвидениот рок. Биле откупени 25.226 тони бели жита. Во Македонија 16 околии ги исполниле и надминале плановите. Планот не бил реализиран во 5 околии (меѓу 50 и 200 тони). Се оценувало дека откупната кампања и покрај одредени пречки и слабости успешно се одвива и дека „само одредени домаќинс̀ива не ги исполниле обврските“. Додека планот за откуп на задолжителни вишоци на бели жита во Македонија бил зголемен и реализиран, планот за

¹⁶⁰ ДАРМ, фонд ЦК на КПМ, Билтен бр.1, сигн. 1.427.6.1/1-7

¹⁶¹ ДАРМ, фонд ЦК на КПМ, Билтен бр. 3, сигн. 1.427.6.3/25-37

¹⁶² Исто таму, Билтен бр. 3

¹⁶³ Исто таму

слободните вишоци, не бил остварен. Контрахирани биле само 1.065 тони бело жито, од кои биле откупени 937 тони.¹⁶⁴

Откупната кампања течела мошне нерамномерно. Во почетокот одзивот бил доста слаб, поради лошите подготовки и слабостите на околските партиски комитети и народни одбори. По преземањето мерки од страна на ЦК на КПМ, планот бил исполнет и делумно надминат.

Кај повеќето околии разрезот бил вршен уште во првиот налет. Но имало и такви околии, како што се Штипската, Кочанската и Прилепската, каде што разрезот бил вршен и по три пати. Со тоа бил забавен и не можел навреме да започне откупот. Меѓу причините за ваквите тенденции биле истакнувани: слабите подготовки, недоволната ангажираност на органите на власта, на партиските и масовните организации. Главната вина била вперена кон партиските организации и нивните раководства. Се оценувало дека дел од партиските организации и некои партиски комитети „наседнале на кулачко-шпекулантскиите паролни“ дека „принесојќи на белиите жита поифрлил“ „...иа зајноа е поитребна ревизија во иланои“. Некои партиски комитети биле критикувани дека „се неспособни усјешно да се борат за поодолемо извршување на оиткујои“. Тие биле обвинувани дека не го спречувале одењето на разни делегации во околските НО-и и во Министерството, „иа дури и самите оделе со ише делегации чиј состав бил главно од кулаци“. Поради тоа, некои околски партиски комитети „му се поодадоа на оиторитунизмоит, и почнаа самите да се борат за ревизија“. Како пример за тоа се истакнува Околскиот комитет на КПМ - Штип кој испратил два предлога до ЦК на КПМ во кои барал разрезот да се намали од 1200 тони на 800 тони, иако во претходната година во Штипската околица биле откупени 1.800 тони бели жита. Организациско-инструкторското одделение при ЦК на КПМ му упатило критика на Штипскиот околски комитет на КПМ дека е „зајлускуван со кулачка кукњава за слабиои род и иаднал поод влијанието на некои слаби луѓе во Народниои одбор и на некои агрономи кои иврделе дека ииаа година во Штипската околица било помалку засеано жито од иреитходнаиа

¹⁶⁴ ЦК на КПМ, Анализа за откупот на белите жита во Македонија во 1946 и 1947 година, ДАРМ, фонд: ЦК на КПМ/СКМ (сигн. 1,427. 8.75/356-365);

година” и дека „иослабо родило”. ЦК на КПМ оценил дека ова не одговара на вистината, бидејќи штитската околија не само што откупила 1.200 тони според планот, туку и дека го натфрлила, па самиот откуп завршил пред предвидениот рок.¹⁶⁵

Како главна слабост на откупната кампања ЦК на КПМ го истакнувал тоа што во некои околии откупот на житото започнал со спроведување административно-репресивни мерки (Прилеп, Тетово, Штип, Радовиш), отколку со политичка работа меѓу масите. Било истакнувано дека отпорот на кулаците и шпекуланите „не се кршел со масовен иолиитички ириитисок, раскринкувајќи ги и иродлабочувајќи ја иолиитичкаита диференцијација на село, иуку ииој оийиор се обидувале да го скршиит со вршење иреитреси кај иитиитие, сослушувања во УДБ, казнувања и сл.” Во Прилепската и Кумановската околија имало обиди за организиран отпор против откупот на жито. Незадоволните елементи ја саботирале вршидбата, праќале делегации, го пролонгирале откупот, ја минирале реализацијата на планот „со цел народнаита власиит да ја иринудаит на оитсиитаиување”. Тие протурале гласини „не итреба да се врши и предава жиитиоито бидејќи наскоро ќе дојдаит Англија и Америка, кои жиитиоито ќе го илаиитаит ио иовисоки цени”, „не итреба жиитиоито да се предава бидејќи иитиоито се извезува за Албанија”, „жиитиоито да не се оикуйува бидејќи ќе има нова војна”.

Во Штитската и Радовишката околија неколку припадници на ВМРО протурале гласови дека „наскоро ќе иочне некакво ново воситание, односно војна и дека оваа власиит не е за долго, иа заиито не итреба да се дава жиитиоито”. ЦК на КПМ оценувал дека ваква непријателска активност има и во други околии, што негативно се одразувало врз резултатите од откупот.

За таа цел ЦК на КПМ свикал состанок со инструкторите, агитпропот, ПК на СКОЈ, Контролната комисија и други установи и истите ги упатил да се ангажираат на теренот во подобрувањето на откупот. Притоа било заклучено: „оситро да се удри ироитив секое колебање во иаритискаита оргитизација и ироитив итенденциитие за ревизија и корекција на разрезоиит, како и да се ситроведе реиитиелен ситав дека иланоиит за оикуйоиит на жиитио мора да се изврши во целосиит

¹⁶⁵ Исто таму, ДАРМ, ф: ЦК на КПМ/СКМ (сигн. 1,427. 8.75/356-365);

и во предвидениот рок”. На партиските организации им била дадена директива да бидат надоместени пропуштените неоткупени количества и извршувањето на планот да биде пред рокот, да се засили политичката работа и широко да се ангажираат масовните организации во откупот, да се засили агитацијата и пропагандата (приредби, читателски групи, сидни весници и сл.), а печатот на ова прашање да му посвети поголемо внимание. За таа цел се препорачувало примена на казнени мерки за членовите на Комунистичката партија, отповикување и исклучување на одборници од Народните одбори и од одборите на Народниот фронт, казнување на шпекулантите итн., со цел „игоа сесѝрано да се искорисѝи за восѝи-ѝување на осѝанайѝиѝе, за нивна ѝосилна мобилизација и акѝивизи-зација”. Се барало да не бидат запоставени другите задачи (градеж-ната изградба, жетва и сл.), туку тие да се решаваат паралелно со от-купот на житото. ЦК на КПМ оценувал дека со спроведувањето на гореспомнатите заклучоци во откупот на житото настапил пресврт и „ѝланой се исѝолнува со 100 % и надомесѝени се ѝройѝиѝенѝиѝе ко-личесѝива”. Поради пројавените слабости и пропусти во откупната кампања, во партиската организација на Македонија биле донесени повеќе казни. Од Партијата биле исклучени 63 члена, биле примени 146 нови членови и 110 кандидати за членство. Најголемиот број од исклучените партијци биле „оние кои имаа лошо држање во оѝкуѝоѝи и мнозинсѝивоѝо од нив не сакаа да ѝи изврѝаѝи своѝиѝе обврски кон државата”. Биле казнети и оние членови на КП „кои наѝравиле некој неѝриѝаѝелски исѝаѝ, или недоволно се анѝажирале во оѝкуѝоѝи”. Новопримените членови на КП потекнувале од редовите на СКОЈ и се истакнувале со своето залагање во откупот на житото.¹⁶⁶

Околинските и месните одбори на Народната власт главно имале такви ставови во поглед на откупот на житото какви што имале партиските организации. Во оние партиски комитети и организации каде што имало колебања и опортунизам, и одборите на власта имале таков став и таквиот став го задржале, се додека тој не бил разбиен во самата партиска организација. Појавите на колебање и опортунизам кај некои одборници енергично и брзо биле отстрану-

¹⁶⁶ Исто таму, ДАРМ, ф: ЦК на КПМ/СКМ (1,427. 8.75/356-365);

вани. Сепак, се оценувало дека Народните одбори во откупот се „др-
желе добро, а многу од нив и целосно, до последниот одборник”. Тие
со своето залагање придонесувале откупот успешно да се заврши.
Имало случаи одделни одборници „лошо да се држат”, и истите биле
или отповикани или изолирани во народниот одбор.¹⁶⁷

Во врска со откупот на бели жита, речиси сите околиски
Народни одбори одржале пленарни состаноци и советувања со
претседателите и секретарите на Месните народни одбори, обја-
снувајќи им ги целите и значењето на откупната кампања и давајќи
им конкретни задачи. Многу одбори освен откуп на житото успешно
спровеле и други задачи: градежна изградба, собирање данок, сетва
итн. Некои Месни народни одбори пројавиле „лабав однос смейќи
ако жиото не е ојкуено денес, ќе биде ојкуено утре”.¹⁶⁸ Затоа
биле критикувани од страна на околиските Народни одбори и
партиските организации да ги отстранат тие слабости. Развиван е
систем на натпреварување со земање обврски планот за откупот на
жито да се изврши предвреме.

Месните и околиските народни одбори не обрнувале доволно
внимание во поглед на реализација на планските задачи, како во
поглед на количеството, така и во видовите житни култури. Така во
Штипско, Кочанско и Радовишко планот за откуп на јачмен бил зна-
чителен натфрлен за сметка на пченицата. Ваквите појави ги
користеле шпекулантите, но биле брзо откриени и отстранети.

За спроведувањето на санкционата политика од страна на
народната власт и партиската организација, во поглед на откупот на
бели жита, говорат следните податоци. Во цела НР Македонија биле
отповикани 12 одборници (1 од околиски и 11 од месни народни одбо-
ри), меѓу кои и неколку претседатели и секретари. Тие биле окарак-
теризирани како „кулаци кои се вовлекле во одбориот и во ојкуиот
лошо се држале”. Отповикувањето на одборниците било вршено на
јавни собири на бирачите „со широко учество и одобрување од ист-
иот”.

Организациите на Народниот фронт земале активно учество во
откупот. Околиските одбори на НФ одржувале состаноци, широки

¹⁶⁷ Исто таму, ДАРМ, ф: ЦК на КПМ/СКМ (1,427. 8.75/356-365);

¹⁶⁸ Исто, (1,427. 8.75/356-365);

конференции по селата, и укажувале помош во сеидбата, вршидбата и откупот на одделни семејства. Имало фронтовски организации кои станале предводници во откупот (Св. Николе, Велес, Струмица и др.), но и такви во кои откупот бил доста слаб и бил спроведуван со присила (Тетовска и Скопска околија). Поради тоа, во цела Македонија биле исклучени 205 членови на Народниот фронт, оценети главно како „шпекуланти, кријачи на земја и жиџо и сабојџери“. Освен тоа, 66 одборници од одборите на Народниот фронт биле сменети на јавни собири заради лошо држење за време на откупот. Место нив, биле бирани луѓе кои се истакнувале во откупната кампања.

Во откупната кампања 127 луѓе (претежно селани) биле прогласени за шпекуланти и непријателски елементи и истите биле предадени на суд. За нив се тврдело дека се „познати шпекуланти и кријачи на земја, волна и сл.“, но и „познати непријатели, ВМРО-вци и организатори на сабојажиие во откупот“. Судските пресуди се движеле од шест месеци до две години принудна работа или затвор, и обично биле проследени со конфискација на скриеното жито или земја. Сите судења биле изведувани во самите села во присуство на селаните, а „виновниците се раскринкувани како шпекуланти и противнародни елементи“.¹⁶⁹

Палетата на репресивните мерки во откупната кампања ја дополнува и бројката на 98 извршени претреси по куќите во неколку околии. Таму откупот на житото се спроведувал претежно со репресивни мерки отколку со политички. После интервенцијата од страна на партиските организации, ваквите појави биле намалени и спречени.

2. Организација и работа на органите за внатрешни работи и за судство во Штип (1944 - 1946)

Уште од првиот момент кога Народноослободителните одбори ја презеле власта по ослободувањето, првите мерки биле мерки за безбедноста. Затоа било формирано Поверенството за внатрешни

¹⁶⁹ Исто таму, ДАРМ, ф: ЦК на КПМ/СКМ (1,427. 8.75/356-365);

работи. Веднаш биле зацртани целите и задачите на Поверенството. Секој Народноослободителен одбор треба да формира „поред дружителите и управен оддел на чело на кој ќе бидат поставени најоданите и во борба веќе прекалени борци“. ¹⁷⁰

Должностите на правните оддели биле организирана борба против криминалот, основање на народна милиција, собирање докази за извршени воени злосторства, заштита на јавниот ред и мир и уредувањето на државната администрација, односно статистичкиот оддел. Покрај овие должности управните оддели биле и помошни органи на новоформираните „Оидсек за заштитата на народот - ОЗНА, и во случај да во дојничноста месно ОЗНА нема свои органи тогаш тие сами (управните оддели, н.б.) ќе собирајат доказателства за рајни злочини и ќе ги испраќајат во најблиската седалиште на ОЗНА“. ¹⁷¹

Покрај сето ова, управните оддели воделе грижа и за употребата на работната сила, трудејќи се работниците да бидат правилно распоредувани.

3. Организација на управниот оддел при Народноослободителниот одбор-Штип

Обласниот Народноослободителен одбор во Штип бил раководен и контролен управен орган во рамките на својот административно-територијален реон.¹⁷² Организационо, целата управна служба во тие одбори се вршела преку едно управно одделение. Управното одделение при Обласниот НОО бил највисок орган во хиерархијата на управување. Ова одделение се грижело за правилното функционирање на сите служби од управниот сектор на пониските НОО. Тие давале упатства за „организацијата и

¹⁷⁰ Упатство на Поверенство за внатрешни работи при Президиумот на АСНОМ за образувањето и дејноста на управните оддели при народните одбори, ДАРМ, фонд: НОО Клечовце, АЕ 49. Објавен во Гласник ИНИ, Скопје 1974, XVIII, 3, д. 1, стр. 150-151

¹⁷¹ Исто таму, ДАРМ, фонд: НОО Клечовце, АЕ 49.

¹⁷² Види стр. 20, г. 2, точка 2

функционирањето на ујравно-истујнајна служба, процедурајна и применуването на санкциите за прекршијелите по сите истуји".¹⁷³ Управниот орган при Обласниот НОО издавал наредби и упатства за борба против криминалот, за пронаоѓање на извршителите и нивното предавање на судските власти. Давале упатства за организирање на селската и градската милиција во пониските НОО-ри, за правилно вршење на нивната служба. Ги праќале сите наредби и упатства на милициското одделение при Поверенството, во врска со организацијата на народната милиција.

Потчинет на Обласниот Народноослободителен одбор бил Околинскиот НОО со седиште во Штип. И овој Одбор имал свое управно одделение, кое се грижело за одржување на јавниот ред и мир, регистрација на моторните и безмоторните возила во својата околина, личната и сопственичката сигурност, преземајќи мерки против прекршителите.

По својата управна дејност не се разликувале Градските НОО-и. Градските НО Одбори им биле потчинети на Околинските НОО-и, но и тие си имале сопствени овластувања и ингеренции. Таквите овластувања се однесувале само на подрачјето на градовите каде функционираше овие одбори. Управното одделение на градските НОО-и ја организирал и водел целокупната управно-административна работа во градовите. Градските НОО-и формирале „маалски пододбори, во кои на прво место има само оидели на ујравнајна власт“.¹⁷⁴ Управното одделение водело пријавна и одјавна евиденција на градското население. Пријавувањето се вршело преку пополнување на пријавници. Секој жител требало да пополни четири пријави. Едната останувала во маалскиот пододбор, втората се испраќала во Централната пријавна служба на градскиот НО одбор, третата се испраќала во ОЗНА, а четвртата му се давала на пријавеното лице. Како за домашното население, градскиот НО одбор водел евиденција и за сите странци кои доаѓале во градот.

Најниски во хиерархијата на управување биле општинските и селските НОО-и. Овие одбори ја имале истата управна власт, како и градските НО одбори со тој исклучок што не формирале маалски

¹⁷³ Извештај од Поверенството за внатрешни работи..., ДАРМ, фонд: АСНОМ, к. 4

¹⁷⁴ Исто таму

пододбори, а целата работа на управната власт ја вршел секретарот на одборот, бидејќи овие одбори немале управни одделенија.

4. Организација на судството и казнување на соработниците на окупаторот

Уште од првиот ден од ослободувањето било многу важно да се организира судството во Македонија. Затоа подготовките за организација на судството започнале уште веднаш. Било формирано Поверенство за судство при Президиумот на АСНОМ и веднаш Поверенството испратило писмо до Обласните НО одбори во кое се бараат податоци за организирање на судството.¹⁷⁵ Во одговор на ова писмо НОО-и требало да испратат во рок од пет дена „1. Какво сџе до сеџа наџравили за заџазване архиваџи, ивентџароџи и зџрадиџе на судовиџе; 2. какви судови се намираџи во џоедини месџа на вашиџа обласџи; 3. Име и џрезиме, родно месџо, џодини на џрекарана служба, звање и месџо на џоследнаџа служба на сџе судиџи, адвокатаџи, судски кандидатаџи и адвокатџски кандидатаџи; 4. име и џрезиме, родно месџо на сџе џравници и чиновничкиоџи џерсонал во судоџи на доџичноџо месџо”.¹⁷⁶

Бидејќи до тогаш немало закон за судство, новата народна власт морала да донесе закон за судство и поради тоа побарала мислење од народноослободителните одбори од цела Македонија, за што побрзо и поефикасно донесување на законот. „... Поверенсџвоџо на судсџво, каџо счиџа оџи е џоџребно саџрудничесџво во сџе џоважни воџроси во врска со нашеџо ново законодаџелсџво... моли да му џова Поверенсџво одџовори на следниџе воџроси, а врз основание на џридобиениоџи оџиџи: 1. кои закони од комџеџенцијаџа на џравосудиеџо би џребало да бидаџи донесени...”¹⁷⁷

¹⁷⁵ Писмо од Поверенството за судство при Президиумот на АСНОМ со кое се бараат податоци за организирање на судството, ДАРМ, фонд: АСНОМ, к. 4, док. Бр. 288

¹⁷⁶ Исто таму, ДАРМ, фонд: АСНОМ, к. 4, док. Бр. 288

¹⁷⁷ Циркуларно писмо од Поверенството за судство при Президиумот на АСНОМ до народноослободителните одбори во Македонија со кое се бара мислење за донесување на закони, ДАРМ, фонд: АСНОМ, к. 4, док. Бр. 289

По деталните подготовки и примените мислења од НОО-ри, на 29 декември 1944 година Поверенството за судство испраќа циркуларно писмо до сите НОО-и во кое дава извештај и објаснувања за работата и функционирањето на Поверенството за судство. „Поверенството на судството се состои од повереник, референт, Секретаријат и следниот неј одделенија: буџетско-економско, персонално, судско, законодавство и прокурорско... По сите околиски и градски НОО-и се образувани судски оддели со пророчник на судството и нужен персонал. По обласните НОО-и и општинските НОО-и образованието на судските оддели е во организиране...”¹⁷⁸

Првата работа со која се зафатило Поверенството за судство било утврдувањето на воените злосторства од окупаторот и нивните домашни помошници. Била формирана посебна Државна комисија при Президиумот на АСНОМ која се занимавала со утврдувањето на воените злосторници. Оваа комисија дала упатство за прибирање докази за воените злосторници. Сите НОО-и биле должни да и укажат полна соработка на комисијата со тоа што ќе помогнат во собирањето на докази против воените злосторници. Во упатството се наведува дека за воени злосторници ќе се сметаат граѓани на Југославија или други граѓани кои „покрејачките, организаторите, наредбодателите, помагачите и непосредните извршители на масовни убиства, маченија, насилно исељаване и праќане во логори и насилна работа на население; палежи, уништување на државните и народните имоти”, без разлика на нивната верска и народна припадност. „Сите поделни соственици на имоти и предпријатија во Југославија, окупаторските и другите земји, кои нечовечки ја експлоатирале работната снага на насилна работа (на) одведените луѓе.” Тука не биле поштедени ниту лицата кои се наоѓале или се наоѓаат на важни државни и партиски функции. “Функционерите на терористичките апарати и на терористичките вооружени формации на окупаторите и на лукашните луѓе во служба на окупаторот”.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Исто таму, Циркуларно писмо од Поверенството за судство..., ДАРМ, фонд: АСНОМ, к. 4, док. Бр. 289

¹⁷⁹ Упатство од Државната комисија при Президиумот на АСНОМ за утврдување злосторствата на окупаторите и нивните слуги до народноослободителните одбори

За да се утврди кои биле воените злосторници и соодветно да се казнат, било потребно да се приберат докази одредени со Законот за судство.¹⁸⁰

За оние лица за кои ќе се утврдела вината и дека направиле тежок престап против човештвото и имало опасност да побегнат „веднага да се зајворат и предадат на организациите на ОЗНА, а кај кои нема никакви органи, на командите (на) месна(и)“.¹⁸¹ За сите затворени лица требало да се достави извештај до Државната комисија за утврдување на воени злосторници со кратко објаснување зошто се затворени.

Таму каде ќе се утврдела заедничка вина на повеќе лица, доказите требало да се изнесат во еден предмет. Откако овие лица ќе биле затворени, надлежен орган за нивно утврдување на вината било Поверенството за судство и самиот Суд.¹⁸²

за прибирање податоци за воените злосторници, ДАРМ, фонд: АСНОМ, к. 3, инв. Бр. 3447, док. Бр. 287

¹⁸⁰ Исто таму

¹⁸¹ Исто таму

¹⁸² Исто таму, ДАРМ, фонд: АСНОМ, к. 3, инв. Бр. 3447, док. Бр. 287

ГЛАВА V

ЕКОНОМСКИТЕ МЕРКИ НА НАРОДНАТА ВЛАСТ ВО ШТИП И ШТИПСКО (1944-1946)

1. Аграрната реформа и колонизацијата во Штип и Штипско (1944-1946)

Во минатото, во Македонија, биле спроведени три аграрни реформи комбинирани и со мерки на колонизација.¹⁸³ Тука ќе се задржиме на третата аграрна реформа спроведена од 1944-1948 година. Третата аграрна реформа била мерка на новата „народна држава” со која се задоволувале, пред се, социјалните барања на сиромашното селанство, како најмасовен општествен слој. Таа започнала со експропријацијата на земјиштето според новите законски прописи, создавање на земјишен фонд и егалитаристичка поделба на земјата (1945-1948) и била комбинирана со мерката *колонизација*. Според местото каде се вршело преселувањето на населението, во или надвор од границите на федералната единица, се нарекувала-сојузна (надворешна) и земска (внатрешна).¹⁸⁴ Со терминот колонизација и колонисти се оперира речиси во сите акти со кои таа се регулирала, иако не може да стане збор за колонизација од класичен тип, посебно кога се работи за внатрешната колонизација во рамките на ДФМ-НРМ. Аграрната реформа завршила со мерката за *ограничување на земјишниот максимум* на 10 хектари во 1953 година.¹⁸⁵

Подготовките за спроведување на аграрната реформа и колонизација, на теренот на Македонија, течеле во летото и есента 1945

¹⁸³ Прва аграрна реформа (1919-1940), втора аграрна реформа (1941-1944), трета аграрна реформа (1944-1948), Д-р В. Ачкоска, Аграрната реформа и колонизацијата во Македонија, Зборник на документи, ИНИ Скопје 1997, стр. 19

¹⁸⁴ Исто таму, Д-р В. Ачкоска, Аграрната реформа и колонизацијата..., стр. 19

¹⁸⁵ Исто таму, Д-р В. Ачкоска, Аграрната реформа и колонизацијата..., стр. 19

година преку околиските и месните народни одбори. Прибирањето на податоците и организирањето на целата работа била основна задача на Одделението за аграрна реформа. Тоа, во текот на јуни 1945 година пристапило кон прибирање податоци потребни за ревизијата на дозволиите за доделување земја на колонистите и аграрните интересенти во периодот 1919-1944 година, а потоа и кон прибирање податоци за малкумотните и безимотните селани, како и борците кои требало да бидат оземјени од фондот на аграрната реформа.

Заради прибирање на потребните податоци, давање појаснувања и регулирање на одредени прашања на теренот, Министерството за земјоделие и шумарство на Народна Република Македонија и неговото Одделение за аграрна реформа редовно испраќале циркуларни писма, формулари и други пишувани документи до сите околиски народни одбори.

Посебна улога во спроведувањето на аграрната реформа на теренот играле месните аграрни комисии непосредно задолжени за експропријација и поделба на земјата, кои се избирале на „селски збор“¹⁸⁶ - и тоа во оние места каде што имало земја за експропријација.

Основната парола при спроведувањето на првата фаза на аграрната реформа т.е. експропријацијата на земјата, била *Земјата иррига на оној кој ја обработува*.¹⁸⁷ Малкуимотните и безимотните селани, од една страна, вршеле силен притисок врз државата за побрзо делење на земјата, додека од друга страна, бил присутен отпорот на сопствениците кои се бореле да ја задржат земјата што дотогаш ја поседувале.

1.2. Законот за аграрна реформа и колонизација

Законот за аграрна реформа и колонизација на територијата на Македонија бил донесен од Президиумот на Народното собрание на Македонија, на 25 декември 1945 година, во согласност со Законот за аграрна реформа на Југославија.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Селско собрание, Д-р В. Ачкоска, Аграранта реформа и колонизацијата..., стр. 23

¹⁸⁷ Исто, стр. 24

¹⁸⁸ Д-р В. Ачкоска, Аграранта реформа и колонизацијата..., стр. 171

Републичкиот Закон за аграрна реформа по својата композиција и содржина бил идентичен со сојузниот Закон: 1. Општи одредби, 2. Експропријација, 3. Земјишен фонд за аграрната реформа, 4. Доделување на земјата, 5. Спроведување на аграрната реформа и колонизацијата, и 6. Преодни одредби. Републичкиот закон, за разлика од сојузниот, содржи 44 наспроти 37 члена, а ги регулира речиси истите прашања, но на пониско територијално ниво.

Веднаш по усвојувањето на Законот за аграрна реформа, со посебна уредба донесена од Министерскиот совет на 29 август 1945 година бил формиран Аграрен совет на ДФЈ.¹⁸⁹ Според оваа уредба, аграрниот совет, во согласност со Стопанскиот совет, раководел со спроведувањето на аграрната реформа и колонизацијата и ја координирал работата при донсувањето на земските закони и уредби за спроведување на аграрната реформа и колонизацијата. Аграрниот совет исто така ја координирал работата на одделите (одделенијата) за аграрна реформа и колонизација при републичките министерства за земјоделие и шумарство. Аграрниот совет работел до 8 февруари 1946 година и од тогаш работата на Аграрниот совет ја презела Комисијата за аграрна реформа и колонизација при Владата на ФНРЈ, се до нејзиното укинување на 28 април 1948 година.

Македонскиот закон за аграрна реформа и колонизација пропишувал формирање на посебна аграрна комисија при Министерството за земјоделие и шумарство, како негов советодавен орган. Членовите и претседателот на републичката аграрна комисија ги именувал претседателот на Владата на НРМ, по предлог на министерот за земјоделие и шумарство.

Аграрната реформа се спроведувала низ две фази, кои некаде биле временски строго одделни, а некаде се одвивале истовремено. Првата фаза била експропријација на земјата, а втората, нејзина поделба на безимотните и малкуимотните земјоделци и други категории население.

¹⁸⁹ Д-р В. Ачкоска, Аграрната реформа и колонизацијата..., стр. 174

1.3. Прва фаза на аграрната реформа - експропријација на земјата

Утврдувањето на поседите кои потпаѓале под експропријацијата станувало поединечно, на јавна расправа која се закажувала најмалку пет дена однапред во местото каде што се наоѓал поседот, на селски јавен збор, на кој учествувале сите заинтересирани лица. По одржаната расправа, се донесувала одлука во која се назначувало дали поседот се експроприра во целост¹⁹⁰ или се експроприра само вишокот.¹⁹¹ Во првиот случај, со одлуката се експроприрале и згради и постројки, живиот и мртов инвентар¹⁹² и доколку бил претходно извршен попис, се одредувал привремен управител кој се грижел за поседот до неговата поделба. Ако пописот не бил извршен до денот на одржувањето на расправата, месната аграрна комисија одредувала пописна комисија од три члена, од кои најмалку еден бил аграрен интересент. Оваа пописна комисија извршувала дополнителен попис и се грижела за попишаните згради и инвентар до нивната поделба.¹⁹³ Доколку некој сопственик поседувал земја на неколку места, расправата за утврдување на површината на имотот ја спроведувала онаа месна аграрна комисија на чија територија е земјата, а максимумот го одредувала онаа комисија, во чија територијална надлежност сопственикот имал постојан престој.¹⁹⁴ Првостепената одлука за експропријација, која се издавала веднаш по расправата, меѓу другото содржела: лични податоци за сопственикот, неговото главно и споредно занимање, податоци за членовите на неговото семејство, положбата на поседот на 28 август 1945 година, вкупната површина на поседот, задолженијата на поседот, парцелите кои се од-

¹⁹⁰ Закон за аграрна реформа и внатрешна колонизација на НРМ, чл. 3 - а, б, в, г, Проф. д-р. В. Ачкоска, Аграрна реформа и колонизација во Македонија 1946-1953-Документи, док. Бр. 38, стр. 116

¹⁹¹ Исто таму, чл. 3 - г, д

¹⁹² Исто таму, чл. 4

¹⁹³ Член 21 и 22 од Правилниот за извршување на Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација на територијата на НРМ, Проф. д-р. В. Ачкоска, Аграрна реформа и колонизација..., стр. 181

¹⁹⁴ Исто таму, Член 24

земаат и парцелите кои се оставаат на сопственикот, состојбата со зградите, инвентарот, висината на надоместокот и посебно образложение.¹⁹⁵

При одржувањето на аграрните расправи, остро дошла до израз социјалната диференцијација, која го зафатила селото во зимата 1945 и пролетта, т.е. заострувањето на борбата помеѓу сиромашните слоеви и богатиот селанец - „кулакот“. За тоа зборуваат повеќето партиски извештаи од терен, каде недвосмислено стои дека аграрната реформа ја заострила политичката борба и диференцијација, при што станала општоприфатена од народот паролата дека земјата му припаѓа на оној што ја обработува.¹⁹⁶ Поделбата на земјата уште повеќе ја зголемувало „диференцијацијата на кулачкиот елементи на селото“.¹⁹⁷

Спроведувањето на аграрната реформа било под постојана контрола и насочување на организациите на Комунистичката партија, како раководна сила на целокупниот општествено-економски развој. Не само посредно, туку и непосредно со директно учество на комунистите во органите и телата за спроведување на аграрната реформа, Партијата фактички била „предводник на овој гигантски појфат“.¹⁹⁸

1.4. Распределба на земјата

Целата работа околу формирањето на аграрните комисии, одржувањето на јавни расправи, експропријацијата и поделбата на земјата, најинтензивно течела во првите три месеци на 1946 година, со различна динамика во различни околии. Со започнувањето на поделбата на земјата на теренот, искрснале низа тешкотии, посебно заради пропустите направени во претходните фази. На 2 март 1946 година била издадена наредба со која се барало до 15 март да биде

¹⁹⁵ До месните аграрни комисии, 21 јануари 1946 година, Проф. д-р. В. Ачкоска, Аграрна реформа и колонизација..., стр.181

¹⁹⁶ Види стр. 52

¹⁹⁷ Проф. д-р. В. Ачкоска, Аграрна реформа и колонизација..., стр. 184

¹⁹⁸ Исто таму, стр. 184

завршена поделбата на земјата.¹⁹⁹ Најголемите површини експроприрана заемја биле евидентирани во околиците: Битолска, Неготинска, Светиниколска.²⁰⁰ Бројот на безимотните и малкуимотните селани, според некои непрецизни податоци од тој период, се движел меѓу 35 и 40 илјади селски семејства и тој број се поклопувал со бројот на пријавените аграрни интересенти.²⁰¹

Со поделбата на земјата се привршило во почетокот на месец април. До тогаш, во 27 околии била разделена и резервирана за државни потреби или за внатрешна колонизација следната површина: а) резервирано за државни потреби 3.102 ха, б) разделено на 7.393 месни семејства 16.782 ха, в) разделено или резервирано за внатрешни колонисти 7.516 ха, г) слободна земја 4.300 ха.²⁰²

Со спроведувањето на законот за аграрна реформа и колонизација, до средината на 1946 година, во Штип и Штипско била следната ситуација:

Експроприрано

/1/	/2/	/3/	/4/	/5/	/6/
560	3.575,58	582,64	4.034	43	4.565,72

Табела 1²⁰³

¹⁹⁹ АЈ, 97-9-63, Аграрна реформа у Македонији и проблеми у вези с њом, 23 март 1946, Проф. д-р. В. Ачкоска, Аграрна реформа и колонизација..., стр. 187

²⁰⁰ Битолска-5.500 хектари, Неготинска-4.777 ха, Светиниколска-4.192 ха

²⁰¹ Проф. д-р. В. Ачкоска, Аграрна реформа и колонизација..., стр. 187

²⁰² Проф. д-р. В. Ачкоска, Аграрна реформа и колонизација..., стр. 187

²⁰³ Легенда: /1/ број на стопанства, /2/ обработлива земја (ха), /3/ необработлива земја-пасишта, /4/ необработлива земја-шума (ха), /5/ стопански згради, /6/ слободна земја од бивши колонисти и аграрни интересенти по ревизијата (ха), Проф. д-р. В. Ачкоска, Аграрна реформа и колонизација...

Расџределено

/1/	/2/	/3/	/4/	/5/	вкупно
187,24	730,32	4.971,88	/	9,40	5.898,84

Табела 2²⁰⁴

Од донесувањето на Законот за аграрна реформа и колони-зација, секоја околија била должна да доставува извештај за извршената работа. Така, Околискиот комитет на КПМ - Штип на 27 февруари 1946 година дава извештај до окружниот комитет-Штип, за спроведувањето на аграрната реформа во штипската околија. Во него се вели дека од самото донесување на Законот за аграрна реформа и колонизација, тој бил добро проучен од сите партиски ин-ституции на локално ниво. Понатаму се вели дека „Одржано е 62 аџрарни расџрави со учасџие на 911 инџтересенџи и 19 велџоседника“, и дека „аџрарнаџа комисија усџеја на време и досџа џправилно да сџроведатџ одредбиџе на законотџ.“ Единствено се појавиле проблеми по чл. 6 „кој се односи на сџочариџе.“ Понатаму во извештајот се даваат податоци за секое село посебно колку земја е експроприрано: „Пишица 8,5 ха, Круџишиџе 19,8 ха, Лезово 4,94 ха, Шашаварлија 17,5 ха, Лиџовдол 175,5 ха, Горни Балван 13,2 ха...“²⁰⁵

Во март 1946 година бил испратен извештај за работата на аграрната комисија во спроведувањето на аграрната реформа и коло-низацијата во Штипската околија. Во него се вели дека спроведувањето на законот минува во најдобар ред само што „реакцијаџа усџеваше месџимично да џуиче џласове за разобли-чениеџто на законотџ“.²⁰⁶ Во извештајот се вели дека шпекулантите земале поголем замав и имале поголемо влијание во селата. „Осо-

²⁰⁴ Легенда: /1/ државни и други установи (ха), /2/ резервиран градски фонд за давање под наем, /3/ на месни аграрни интересенти од селото и околината (ха), /4/ резервирано или разделено на внатрешни колонисти (ха), резервирано за давање по чл. 29 од ЗАРИК (ха), Исто таму

²⁰⁵ ДАРМ, ПО-Штип, фонд: Околиски комитет на КПМ-Штип, к-9, 27.И.1946.

²⁰⁶ ДАРМ, ПО - Штип, фонд: Околиски комитет на КПМ - Штип, к-3, Извештај за месец февруари 1946 година на Околискиот комитет на КПМ - Штип до Окружниот комитет на КПМ - Штип

бена дејност и пројавија кулациите. Но со спроведувањето кое зајочна ошче во почешкоот на месецот, положението се поправи.” Заради правилна распределба на земјата комисиите „повечето се составени од малоимотни и безимотни кој во направението расправи заземаја правилен став.” Делењето на земјата во Штипската околина требало да заврши до први март 1946, но „од таа да не нема ни да почне бидејќи не са направени припремите и не се дадени највисокија за делене како и што нема резултат од комисијата за ревизијата на колонициите.” Меѓутоа, освен за распределбата на земјата, КПМ се грижела и за тоа да селаните (безимотни и малкуимотни) добијат и други стоки и намирници за исхрана. „Во последно време се отпочина чина досега големи количества стоки, но испитите стојат по којерациите недокупени. Дури и сламата и газејето ситијат негодниот од селаниите, бидејќи немаат пари да ги откупат. Така овезот од 150.000 кгр. е пренесено по селата само 80.000 кгр. а пак од селаниите е одкупено само до 50%”.²⁰⁷ Немањето средства и пари било главна причина и за доцнењето и квалитетот на пролетната сеидба.

Особено се засилите акциите против шпекулантите. Во истиот извештај се вели дека само во месец февруари „се дадени 9 посериозни дела во врска со шпекулатите”.²⁰⁸ Но, поради доцнењето со спроведувањето на законот, КПМ извршила значајни промени во штипската партиска организација. „После констатираното неуредно положение во партијаната организација кое произлашало од недоволната активност на Комитетот се преземаја мерки, правејќи неделни планови... Се изврши реорганизација по местните народни одбори и се постави од секретари. Со тоа се поставена да се некој кели зацврснај како Калајировци, Козјак, Брес, Бајанје кој порано самостојно не покажаја добри резултати... Примани са осум нови члена и пет кандидати...”²⁰⁹

И покрај проблемите што ги имала КПМ со својот околински комитет во Штип, сепак „експропријацијата на земјата заврши на 14

²⁰⁷ ДАРМ, ПО - Штип, фонд: Околински комитет на КПМ - Штип, к-3

²⁰⁸ Исто таму

²⁰⁹ Исто таму

фeбруари а деленјетит на земјатита оитиочна на 6 мартит бидејќи беше закасено одобренитит оит ситрана на министитерситвитит".²¹⁰

По завршувањето на спроведувањето на законот за аграрна реформа и колонизација, биле потврдени лицата кои добиле земја, односно сега на тие лица има биле дадени тапии за сопственоста. *„На свршениит работит ит воведуењетит во итосед, ититврдени итарецелационит ситискови од Аграрнитит судовит и итредаден елаборатит на Народнитит судовит, итложба на 30.9.1947 год*".²¹¹

Според овој елаборат, состојбата во Штипската околија била следна: Во Штипската околија имало оземјено 1046 семејства, со исто толку пополнети списоци за воведување во посед, исто толку предадени елаборати на Аграрнитит судовит и исто толку предадени елаборати на Народнитит судовит и 1094 издадени тапии.²¹²

Аграрната реформа завршила со мерката *ограничување на земјитиитит максимум на 10 ха* во 1953 година. Оваа мерка започнала да се спроведува заедно со Законот за аграрна реформа и колонизација, но завршила дури во 1953 година.

Во едно писмо на Окружниот комитет на КПМ - Штип до Околитскиот комитет на КПМ - Штип од 5.3.1946 година се зборува за определувањето на земјитиитит максимум при поделбата на земјата.²¹³ Во него се вели дека *„на едно на кое итребете да му се обрне особено внимание е оитределуењетит на максимумоит*".²¹⁴ Според Окружниот комитет, би било *„неитравилно оитределуење на иситиитит на секаде во околијатита кога на иттереноит на иситититит има реонит со многу ит јаки ит.е. ит итлодна земја, а реонит каде е иситититит многу ит слаба. По са-*

²¹⁰ ДАРМ, ПО - Штип, фонд: Околитски комитет на КПМ - Штип, к-9, Извештај на Околитскиот комитет на КПМ - Штип до Окружниот комитет на КПМ - Штип, за учеството на партијата во спроведувањето на аграрната реформа, 18.03.1946

²¹¹ ДАРМ, ф.: Председателство на Владата на НРМ, к-27, Преглед на состојбата околу издавањето на тапииите на оземјените земјоделци, 30.09.1947

²¹² ДАРМ, ф.: Председателство на Владата на НРМ, к-27, Преглед на состојбата околу издавањето на тапииите на оземјените земјоделци, 30.09.1947

²¹³ ДАРМ, ПО - Штип, фонд Окружен комитет на КПМ - Штип, к-3, Писмо на Окружниот комитет на КПМ-Штип до Околитскиот комитет на КПМ-Штип околу определувањето на земјитиитит максимум при поделбата на земјата, 5 март 1946

²¹⁴ Исто таму

*мојто њоа излева да ојределуванјето на максимумот ќе сјане на
група села, реони, а не и за цела околија”.*²¹⁵

Аграрната реформа, колонизацијата, ограничувањето на земјишниот максимум и некои други мерки на аграрната политика од 1944-1953 година, навлегле длабоко во постоечката земјишно-сопственичка структура и извршиле значителни промени, меѓутоа и понатаму не била надмината претходната ситносопственичка структура, ниту пак аграрната пренаселеност, а Македонија останала земја на ситниот посед.

²¹⁵ ДАРМ, ПО - Штип, фонд Окружен комитет на КПМ - Штип, к-3, Писмо на Окружниот комитет на КПМ-Штип до Околинскиот комитет на КПМ-Штип околу определувањето на земјишниот максимум при поделбата на земјата, 5 март 1946.

ГЛАВА VI

ОПШТЕСТВЕНИТЕ ДЕЈНОСТИ И СЛУЖБИ ВО ШТИП И ШТИПСКО (1944-1946)

1. Организација и развој на општествените дејности во Штип и Штипско 1944 - 1946 година

Уште во првите денови по ослободувањето биле преземени мерки и биле вложени големи напори во градот и околината да се отворат установи за образование и воспитување на децата и младината. На 30 септември 1944 година било донесено упатство за организирање на аналфабетски курсеви, за описменување на неписменето население. Во донесеното упатство посебно се укажува, дека „поради џурскоџо ройсџво и окуџаџорскиџо режим од 1912 до 1944 година, на нашиџо народ кој досџа заосџанал во однос на џросвеџаџа и кулџураџа, џреба да му се џомоѓне”.²¹⁶ „Скоро 50% од нашиџо народ е неџисмен, додека кај браџскиџо руски народ неџисмени нема. За да џо исџолниме џоа, џреба сиџе џрадови и села каде џџо условиџе дозволувааџ да оџвораме аналфабейски курсеви”.²¹⁷

Но, уште на првиот чекор се наишло на сериозен проблем: градот располагал со мал број учителски кадар.²¹⁸ Решение се нашло во брзото оспособување на млади учители. Многумина завршени матуранти од гимназијата и ученици со завршен VII клас, се ставиле

²¹⁶ ДАРМ, ПО-Штип, Упатство на АСНОМ за организирање на аналфабетски курсеви, 30.5.1944 година

²¹⁷ ДАРМ, ПО-Штип, ф. Обласен просветен оддел Штип, писмо бр. 9 на Президиумот на АСНОМ, с. Жеглане-Кумановско

²¹⁸ Види стр. 30-31

на располагање пред создадената потреба.²¹⁹ Откако во 1944 година минале низ аналфабетските курсеви, овие млади луѓе ги пополниле празните учителски места. Со многу труд и оскудни средства, од 1.1.1945 година во Штип започнале со работа три основни училишта, а во селата 29, од кои 21 училиште на македонски и 8 на турски наставен јазик. Во наредната 1945/46 година биле отворени уште 7 македонски и 4 турски училишта.²²⁰ На тој начин училишта се отвориле насекаде каде што за тоа имало потреба и услови.

2. Улогата на Обласниот просветен оддел - Штип

По конституирањето на сите Народноослободителни одбори, а раководејќи се од Упатството на Президиумот на АСНОМ за организирање и работа на НОО, за прв пат било формирано Поверенството за просвета, кое во почетокот работело во составот на Проинформ.²²¹ Културно-просветната секција била основоположникот на првите училишта во југоисточниот дел на Македонија. За прв прочелник на Поверенството за просвета при обласниот НОО била избрана Анета Трпкова - Печијарева од Радовиш.²²² Преку Културно-просветната секција и Просветниот оддел, поминале сите документи во тоа време, што овозможило на време да се извршат сите потребни подготовки, како и тоа просветата и школството да се постават на здрави основи и добиле еден динамичен и забрзан од. Тоа се: Заповеди за назначување на привремени учители и инспектори, заповеди за организирање на курсеви за обука на првоначални учители, привремениот план и програма за обука за отворање училишта, Упатства за распоредување на учителските сили.²²³

²¹⁹ Развитие на школството-реферат на Камче Митев, Астибо I-XX век, НИП „Труdbеник“- Скопје, 1964 год, стр. 161

²²⁰ Статистички преглед на учителите во почетокот на учебната 1945/46 година под Министерството на народната просвета, ДАРМ, ф: ЦК на КПМ/СКМ

²²¹ Информативно-пропагандниот оддел

²²² ДАРМ, ПО-Штип, ф. Обласен просветен оддел Штип, писмо бр. 457/6.XII.1944 година

²²³ ДАРМ, ПО-Штип, ф. Обласен просветен оддел Штип, повеќе акти на Обласниот просветен оддел кои се однесуваат на оваа проблематика.

По иницијатива на Обласниот просветен оддел во Штип, во периодот декември-јануари 1944-1945 година е и наредбата за формирањето и организирањето на педагошко-политичките курсеви за околските првоначални учители упатени до Околските НОО. При Обласниот просветен оддел бил формиран стручно-педагошки актив составен од околу 35 луѓе истакнати просветни работници, кои се сметаат за основоположници на првите учителски совети на културно-просветните оддели во околиите и носители на културно-просветната дејност во областа и околиите.²²⁴

2.1. Дејноста на Окружниот просветен оддел - Штип

Со одлуката на Президиумот на АСНОМ од 6.2.1945 година, била утврена нова административна и територијална поделба на Македонија, според која таа се дели на осум окрузи со седишта во Скопје, Куманово, Штип, Струмица, Велес, Битола, Прилеп и Охрид.

Окружниот просветен оддел во Штип е формиран помеѓу 6 и 14 февруари 1945 година и ја продолжил активноста и започнатата дејност на Обласниот просветен оддел во Штип. При Окружниот просветен оддел бил формиран и стручно педагошки актив составен од 6 члена.

Главна преокупација на Окружниот просветен оддел било подготовки и отворање на нови училишта. Во овој временски период ЦК на КПМ, Президиумот на АСНОМ, НОФ на Македонија, АФЖ и НОМС, паралелно ги преземале најзначајните чекори во подготовките за отворање на училиштата. Посебно место во сето ова заема одлуката на АСНОМ што Обласните и Оружните просветни оддели ја упатиле до Околските НОО и нивните просветни органи, со која последните биле задолжени да ги подготвуваат и организираат семинарите за обука на млади учители со цел да се оспособат за изведување на настава во училиштата, за организирање на наставната и административната работа во училиштата и друго.²²⁵

²²⁴ ДАРМ, ПО-Штип, ф. Обласен просветен оддел Штип, список на имиња на членовите на активот

²²⁵ ДАРМ, ПО-Штип, ф. Обласен просветен оддел Штип, окружница бр. 24/1944 год. На Президиумот на АСНОМ доставена од Обласниот просветен оддел до Околските, Градските и Општинските НОО и нивните просветни органи

Во Штип и Штипско, Одлуката на Президиумот на АСНОМ, посебно дошла до израз по конечното ослободување на Југоисточна Македонија и организирањето на Обласните, Окружните, Околиските, Градските и Општинските НОО во овој дел на земјата.

2.2. Улогата на Околиските, Градските и Општинските НОО и нивните просветни оддели

Не бил помал товарот што на себе го понеле Околиските, Градските и Општинските НОО и нивните просветни оддели во Штип и Штипско во развивањето на школството и просветата во Штип и Штипско. Сите од горенаведените НОО биле формирани во текот на војната, а веднаш по ослободувањето од илегални преминуваат во легални органи на власта. Сите НОО се конституирале со претседатели, потпретседатели, секретари и поголем број на оддели, во зависност од потребите, меѓу кои и културно-просветни оддели.

Во составот на Културно-просветниот оддел на Околискиот НОО, на Градскиот НОО и Општинскиот НОО, делувале и совети на учители²²⁶, кои интензивно, врз основа на заповеди, решенија, одлуки, добиени од Обласните НОО и нивните просветни оддели, ги вршеле завршните подготовки за отворање на училиштата, барање кадри и обезбедување на потребните средства. Покрај наведените задачи што ги обавувале НОО и нивните просветни оддели, во организација на Околискиот просветен оддел, во Штип, бил организиран курс за обука на учители. Курсот бил одржан во Народното основно училиште „Св. Богородица“ во Штипско Ново Село и траел од 10 до 24 декември 1944 година. На овој курс учество земале млади учители кои штотуку завршиле учителска школа, како и ученици од Штип кои во претходните години го завршиле VI, VII или VIII клас гимназија, а изјавиле желба да станат учители. Паралелно со обуката на учителите, Околискиот НОО правел напори за демобилизација на веќе завршените учители од Штип и Штипско кои се наоѓале во служба на Народноослободителната војска и за кои се сметало дека

²²⁶ Совет на учители: Камче Митев, Трајко Атанасов, Галаба Донева, Панче Настев, Трајко Донов, Атанас Ташков и др. ДАРМ, ПО-Штип, ф. Околиски НОО

во дадениот момент можеле да се ангажираат во обработувањето на наставно-педагошката работа во училиштата.

Како резултат на напорните подготовки, за кратко време во Штип биле отворени:

- Обласна народна гимназија за потребите на Штипската и Злетовската околија;
- Земјоделско училиште;
- Два интерната за потребите на учениците во Гимназијата и Земјоделското училиште;
- Курсно занаетчиско-сидарско училиште, во состав на Гимазијата;
- Детска градинка;
- Занаетчиско училиште;
- Три народни основни училишта и тоа: Народно основно четиригодишно училиште (до црквата „Св. Никола“), Народно основно четиригодишно училиште во реонот на Горно маало (до црквата „Св. Архангел Михаил“) и Народното основно седумгодишно училиште во Ново Село - Штипско.²²⁷

3. Основање и дејност на образовните установи во Штип и Штипско во периодот 1944-1946 година

3.1. Едногодишно лозарско училиште во Штип

Специјалното лозарско училиште во Штип било отворено по иницијатива на III-та Штипска Област, а за потребите на општествено-политичките заедници кои влегувале во истата. Со работа започнало на 1.1.1945 година, непосредно по ослободувањето на Штип. За прв директор бил назначен Тодор Судиклиски, а за наставници Благородна Ефремова и Ванчо Ушински. Наставата во училиштето во прво време траела една година, а во 1948 година прераснало во двегодишно Нижо лозарско училиште. Тоа произведувало

²²⁷ Развитие на школството и просветата во Штип и Штипско, проф. Трајко Донеv, Штип 1997 година, стр. 145

кадри за потребите на стопанствата и задругите од III-та Штипска област. Работата училиштето ја започнало со 28 ученика. Училиштето работело според однапред изготвен план и програма која ја подготвувале наставниците вработени во училиштето. Преовладувал предметот лозарство. Нижото специјално лозарско училиште во Штип работело до учебната 1952/1953 година, кога било укинато.

За време на неговото постоење и работење, тоа дало повеќе од 380 редовно завршени лозари, кои своето натамошно образование го продолжиле во средните земјоделски училишта во Тетово, Битола и Струмица.

Покрај изведувањето на редовната настава за редовните ученици, Нижото лозарско училиште во Штип организирано и курсеви за возрасни лозари во траење од 1 до 9 месеци. Низ овие курсеви поминале 450 курсисти од стопанствата и задругите на III-та Област.²²⁸

3.2. Учителска школа „Гоце Делчев” во Штип

Недостигот на квалификуван учителски кадар во Македонија, бил почувствуван и за него било дискутирано уште во екот на војната. Како резултат на ова, Президиумот на АСНОМ и неговите тела му обратиле особено внимание на овој проблем. Во тој правец уследиле и некои конкретни решенија и упатства до Обласните, Околинските, Градските, Општинските НОО и нивните просветни оддели. На оваа релација биле и настојувањата за формирање на курсеви за оспособување на млади учители за работа во новоотворените училишта.²²⁹

Во рамките на овие настојувања, уште во 1945 се размислувало за отварање мрежа на училишта за создавање на учителски кадри, па во таа насока било и решението на Министерството за народна просвета на ДФМ за отворање на педагошки паралелки при Гимназијата во Штип.²³⁰

²²⁸ ДАРМ, ПО - Штип, ф. Специјално лозарско училиште, Извештај за работата на училиштето

²²⁹ ДАРМ, ПО - Штип, ф. Обласен Народноослободителен одбор, барање бр. 418/44 год. и барање бр. 624/44 год.

²³⁰ ДАРМ, ПО - Штип, Службен весник на ДФМ бр. 24/45

Отворените паралелки послужиле како основа за формирање и отпочнување со работа на идната учителска школа „Гоце Делчев” во Штип веќе во наредната 1946/1947 учебна година.²³¹

Во учебната 1946/47 година во учителската школа “Гоце Делчев” во Штип биле запишани вкупно 167 ученици, кои биле распоредени во 4 паралелки. Директор на Учителската школа бил Лазар Тониќ, професор од Скопје.

3.3. Музичкото училиште во Штип

По ослободувањето, во 1946 година, во Штип започнало со работа Нижото музичко училиште. Формирањето било резултат на вкупниот музички развој во градот.

Училиштето започнало со работа на 11 октомври 1946 година, благодарейќи на несебичната поддршка и залагање на Сергеј Михајлов, кој станал и првиот директор на училиштето. Во училиштето работеле следниве отсеци: гудачки и дувачки инструменти и пијано.

Веќе наредната година, нижото музичко училиште било преименувано во основно музичко училиште. На првиот конкурс за упис биле пријавени 879 ученика од основните училишта и Гимназијата во Штип. По посебни интервенции, на конкурсот биле пријавени 140 ученици повеќе од предвидениот број, со кои бројот на пријавените изнесувал 1.019 ученици. Од овие, како резултат на условите во кои работело училиштето, биле запишани, односно приемниот испит го положиле само 118 ученици.

Нижото музичко училиште работи и денес во составот на Средното музичко училиште.²³²

²³¹ ДАРМ, ПО - Штип, Решение бр. 282/31.VII.1946 година, за упис на Учителска школа во Штип, Службен весник на ДФМ бр. 14/46

²³² 30 години музичко училиште во Штип 1947-1977, Извештај на Музичкото училиште во Штип, 1977 година, стр.9 - 45

3.4. Медицински училишта

Веднаш по ослободувањето било оценето дека има недостиг од медицински кадар. Покрај лекарскиот, недостасувал и стручен болничарски кадар за непосредна помош на болните во амбулантно-поликлиничките установи. Поради ваквите оценки, правени се напори за обезбедување на потребниот минимум од вакви кадри. Затоа, во согласност со надлежното Министерство биле организирани и отворени:

- Едногодишно болничарско училиште, 1946 - 1950 година;
- Едногодишно бабичко (акушерско) училиште, октомври 1945-1950;
- Едногодишно негователско училиште;
- Двогодишно акушерско училиште;
- Средно медицинско училиште 1957²³³

3.5. Гимназија „Славчо Стојменски“

Штипската гимназија „Славчо Стојменски“ со работа започнала во учебната 1944/45 година.

За да се обезбеди прифаќање и сместување на сите ученици од Штипската област кои сакале да го продолжат своето образование, Обласниот НОО во Штип за сместување и исхрана на учениците од другите градови, отворил интернат во состав на Гимназијата.

Гимназијата во прво време била сместена во старата зграда на бившата Гимназија, а поради недостиг на простор наставата се изведувала во две смени. Биле користени просториите и во бившото основно училиште во Штипско Ново Село, каде наставата била изведувана со учениците од I до VII одделение, односно од V до VII одделение.

Интересот за упис на ученици во Гимназијата бил голем. Во учебната 1944/45 година на школување во Гимназијата биле

²³³ Развитие на школството и просветата во Штип и Штипско, проф. Трајко Донов, Штип 1997 година, стр. 224-227

запишани 391 ученик во долните класови и 303 ученика во горните класови на Гимназијата.²³⁴

За директор на Гимназијата бил назначен Апостол Апостолов, но бидејќи тој не се јавил, функцијата ја вршел професорот Панче Настев, а наставата ја изведувале околу 19 наставници и професори.

Во наредната 1945/46 година, бројот на учениците во Штипската гимназија прилично се зголемил. Била направена промена и во долните класови, со тоа што наставата станала осумгодишна. истовремено бил направен и правилник за полагање на полуматурски испит за ученици кои завршиле четврти клас, односно осмо одделение. Во долните класови на Гимназијата биле запишани 531 ученик, додека во горните класови биле запишани 335 ученици, распоредени во 9 паралелки, или вкупно 866 ученици.²³⁵

Порастот на бројот на учениците во Штипската гимназија, го зголемил и бројот на учениците по паралелки, кој достигнувал и до 64 во еден клас. Ова условило потреба од нов простор, затоа морало да се забрза градбата на новата Гимназија.

Во учебната 1946/47 година, бројот на запишаните ученици во сите класови изнесувал 885. Од оваа година со работа при Гимназијата започнала и педагошката паралелка, со запишани 15 ученика во први клас. Таа, во наредната година, се издвоила во учителска школа и како таква работела се до нејзиното укинување во 1964 година. 1946/47 година, при гимназијата, започнале со работа и офицерски курсеви, за дошколување на офицерски кадар на служба во ЈНА.

Во наредните години била пуштена и новата зграда на Гимназијата каде што се наоѓа и денес.²³⁶

²³⁴ ДАРМ, ПО-Штип, ф. Полна Гимназија „Славчо Стојменски“ во Штип, Извештај за работата на Гимназијата за учебната 1944/45 год.

²³⁵ Исто, Извештај за учебната 1945/46 година

²³⁶ Развиток на школството и просветата во Штип и Штипско, проф. Трајко Донеv, Штип 1997 година, стр. 235-239

ГЛАВА VII

АРХИВИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА И ОБРАБОТКА

1. Основни карактеристики на архивската граѓа што се чува во ДАРМ и Одделението во Штип

Овој магистерски труд е базиран врз основа на изворна архивска граѓа што се чува во Државниот архив на Република Македонија, претежно во неговиот централен дел во Скопје и во Одделението на ДАРМ во Штип. Се работи за архивски документи создадени и сочувани за време на Народноослободителната и антифашистичка војна во Македонија (1943-мај 1945 година) како и за време на првите повоени години кога се изградува македонската федерална држава (мај 1945-декември 1946).

Според своите основни карактеристики архивската документација од овој период може да се групира во неколку категории:

1. Документи на организациите на КПМ, СКОЈ и други во организирањето на востанието во Штип и Штипско, во исфрлање на партизански единици, во ширење на отпорот кај населението против окупаторот, во изградувањето на органите на народната власт на полуослободена и ослободена територија, како и во изградувањето на власта во првите повоени години.

2. Документи на воените единици на Македонската народноослободителна војска за нивното учество во завршните операции за ослободување на Македонија и на Штип и Штипско;

3. Документи на политичкото и државното раководство на Македонија кон крајот на НОВ и првите повоени години на изградба на ДФ Македонија;

4. Документи на локалните власти во Штип и Штипско во отстранување на последиците од војната, нормализирање на животот, изградување на народната власт и општествените дејности;

5. Материјали и спомени од видни воено-политички личности од Штип, во врска со настаните во Македонија, посебно во Штип и Штипско, во периодот меѓу двете светски војни, НОВ и првите повоени години.

Документите на Партиската и СКОЈ-евската организација во Штип и штипско говорат за изградување на структурите на партиската организација непосредно пред и за време на НОВ (1941-1943), за организирање на востанието против окупаторите, за обидите за исфрлање на Плачковичкиот партизански одред, за улогата на партиските инструктори за консолидација на партиската организација во Штип и Штипско и сл. Тоа се записници од состаноци на партиските ќелии и комитети во Штип, циркуларни писма и друга преписка. Понатаму, материјали за обнова на партиската организација во Штип и за улогата на партиските инструктори (1944). Материјали за улогата на КПМ во организирањето на привремените органи на народната власт на полуослободената и ослободената територија (1944). Материјали на ЦК на КПМ и на партиските комитети во Штип и Штипско во организирањето на обновата на земјата, во конституирањето и работата на народните одбори, органите на правосудството и прогонот, утврдувањето на воената штета, земјоделски, просветни и други кампањи (1944-1946). Тоа се претежно записници од партиски состаноци со соодветни одлуки и заклучоци, директивни писма, анализи, информации, статистички извештаи и сл.

Документите на воените единици се однесуваат на улогата на Главниот штаб на НОВ и ПОМ во дефинирањето на целите на НОВ, во организирањето на покрупните воени единици и нивното учество во операциите за ослободување на Штип и Штипско. Опфатени се и документи за побуната на скопското Кале и во штипската касарна. Тоа се наредби на Главниот штаб, одлуки, преписка меѓу единиците и сл.

Документите на политичкото и државното раководство на Македонија говорат за учеството на личности од Штип во организирање на НОВ и Народната власт, во работата на Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ, во донесувањето на историските одлуки на Првото заседание на АСНОМ, во работата на Президиумот на АСНОМ и неговите поверенства (август 1944 - април 1945), во

работата на првата Народна влада на ДФМ, во судирот меѓу т.н. „антипартииска група” и тогашното државно-политичко раководство на Македонија.

Архивската граѓа на привремените и редовните органи на Народната власт во Штип и Штипско се однесуваат на нивното конституирање и функционирање. Тоа се записници од конститутивни состаноци на народните одбори, изборни материјали, материјали од пленуми, собранија, конференции, советувања и сл. Понатаму, материјали за организирање и функционирање на локалните управни органи како што се одделите и поверенствата за народно стопанство, внатрешни работи, судство, просвета и други. Тоа се организациски шеми на поверенствата, планови и извештаи за нивната работа, информации за состојбата на ресорите. Тука се, пред се, инструктивните материјали од страна на ЦК на КПМ, Президиумот на АСНОМ и неговите поверенства упатени до Обласниот, Околискиот и Градскиот народен одбор на Штип, како и материјалите упатени од овие одбори до пониските органи на народната власт (општински и месни одбори). Најголемиот дел од документите на народните одбори и нивите управни органи се однесуваат на организирањето и спроведувањето на разни кампањи кои се карактеристични во повоенiot период: утврдување на воената штета, казнување на воените злосторници и помагачи на окупаторите, реконструкција на патната инфраструктура; оспособување на постојните работилници и индустриски претпријатија и формирање на нови; згрижување на семејствата на паднатите борци, мобилизација за учество во завршните операциите за ослободување на Македонија и Југославија; обезбедување прехрана на населението, спроведување на аграрна реформа и колонизација; забрзано описменување на населението и развој на просветата и културата, организирање државна и бесплатна здравствена заштита итн.

Во овој труд се опфатени и второстепени извори (спомени, мемоари и сл.) од личности по потекло од Штип кои се непосредни учесници во важни настани и процеси од значаје за поновата македонска историја. Имено, во специјално даденото интервју на авторот на овој труд, првиот претседател на Република Македонија, Киро Глигоров, се осврнува на општествено-политичката состојба во

Македонија, посебно за Штип и Штипско, меѓу двете светски војни, за организирањето на востанието на македонскиот народ против окупаторите, за личноста и делото на командантот на ГШ на НОВ и ПОМ, ген. Михајло Апостолски, за сопствената улога во составувањето на Приговорот на Манифестот на Главниот штаб, за учеството во организирањето на Првото заседание на АСНОМ, за судирот во раководството на Македонија во врска со статусот на Македонија и нејзиното посамостојно дејствување и обединување, меѓу Методија Андонов Ченто, Михајло Апостолски, Киро Глигоров и др. од една страна и делегатот на ЦК КПЈ Светозар Вукмановиќ Темпо и членовите на ЦК КПМ од друга страна, како и за прашањето околу т.н. Антипартиска група.

Во трудот се поместени и ставовите на ген. Михајло Апостолски во врска со операциите за ослободување на Источна Македонија и градот Штип.

2. Вреднување и класификација на архивската граѓа

Општиот принцип за одбирање на архивска граѓа

Во остварувањето на заштитата на архивска граѓа мошне сериозен проблем кој се поставува и пред имателите на граѓата и пред архивските установи е интензивниот прилив на големи количества документиран материјал. Се поставува проблемот како да се обезбеди доволно простор за неговото сместување и чување. Најефикасно средство за решавање на овој крупен проблем претставува *селекцијата или одбирањето* на архивската граѓа и уништувањето на невредниот документарен материјал. Основниот архивистички принцип е: минимум документација, а максимум квалитетни информации што се содржани во неа и кои можат да послужат за историографски и други истражувања.

Основата во современата постапка за одбирање на архивски материјал ја чини Листата на архивската граѓа од трајна вредност и Листата на документарен материјал со рокови на чување. Тие ги содржат сите категории и видови на документи, а на секоја од нив им се определува рок на чување или својство на трајност. Листите со

рокови на чување ги сочинуваат, по правило, установите-создавачи, односно иматели на граѓата, во согласност со архивската служба. Низа архивски закони и подзаконски акти ги обврзуваат установите-создавачи при изработката и донесувањето на Листата на архивска граѓа од трајна вредност, задолжително да го почитуваат ставот на надлежниот историски архив. Листите претставуваат своевидни нормативни општи акти (правилници, упатства) и задолжително се применуваат од страна на сите вработени во установата-создавач. Листите, по правило, ги составуваат самите установи-создавачи, односно иматели на архивска граѓа. За да може листите да се применуваат во практиката, имателите ги обврзува ставот на надлежниот архив кој во форма на писмена согласност дава одобрение за нивна практична употреба.

Во овој труд се работи за архивски фондови на републичките и локалните власти, кои додека се наоѓале кај нивните иматели, поради заостанатоста на канцелариското и архивското работење на имателите, биле во несредена и натрупана состојба и така биле примани во Државниот архив и во тогашниот Историски архив во Штип (денес Одделение на ДАРМ во Штип). Според разработената методологија во средувањето и обработката на овие фондови, било пристапено кон нивно вреднување, класификација, систематизација и обработка. Додека во периодот од 60-80-те години од 20 век, како архивска граѓа биле оставани за трајно чување околу 60-70%, а само 30-40% од документите се уништувани (невреден документарен материјал), од почетокот на 90-те години до денес, се применуваат построги критериуми во вреднувањето и како архивска граѓа се одбираат околу 10-15%, а останатото се уништува како невреден документарен материјал кој не е од значење за научни истражувања. Значаен прилог во тој процес дала примената на правилниците и методолошките упатства во ДАРМ за групи на фондови, посебно за органите на власта и управата, ОПО и др. Тие содржат листи со критериуми за одбирање на архивска граѓа и за уништување на документарен материјал.

2.1. Експертиза на вредноста на архивската граѓа

Целокупната обработка на архивскиот фонд или збирка ги содржи овие видови и фази на работа:

- Проучување на историскиот развoтoк на создавачот на фондот, состојбата на фондот и изработка на шема на внатрешниот поредок на фондот;
- Средување на архивската граѓа;
- Експертиза (процена) на практичната и научна вредност на граѓата (валоризација: одбирање за трајно чување и елиминирање на безвредната документација);
- Средување на документите во рамки на архивски единици;
- Попишување на архивската граѓа и утврдување сигнатура;
- Одредување на наслови на архивските единици и поедини документи;
- Инвентарирање на архивските единици;
- Изработка на научно-информативни средства;
- Изработка на попис на граѓа за конзервација, микрофилмување и сл.

Една од најважните работи на архивистот претставува експертизата, односно вреднувањето на архивската документација. Среденоста на граѓата не е завршена ако претходно не била утврдена вредноста на архивската граѓа во фондот и ако фондот не е ослободен од документацијата која не треба трајно да се чува.

Под експертиза на вредноста или валоризација на архивската граѓа подразбираме утврдување на политичкото, научно-историското и практичното значење на архивската граѓа и врз основа на тоа одбирање на документите заради привремено или трајно чување. Експертизата на вредноста на документите, претставува најсложена и најодговорна работа кај империите на граѓите и во архивите.

Конечната одлука на елиминирање на безвредната документација (излачување, уништување или популарно наречено шкартирање, се донесува **комисиски**. Во експертските комисии членуваат истакнати архивисти, историчари, информатичари, правници, економисти, инженери, лекари и др., во зависност од тоа каква документација се елиминира. Одлуката за привремено или трајно

чување, исто така се донесува комисиски. Списоците на документи претставуваат составен дел на одлуката. Законодавствата на разни земји редовно ги регулираат содржините поврзани со вреднувањето на документите, поставувајќи одредени принципи²³⁷, правила, критериуми и постапки кои мора да се почитуваат во практичното одбирање на трајната граѓа и излачувањето на безвредниот материјал.

2.2. Вредност на архивската граѓа

Вредноста на архивската граѓа од одредена историска епоха се состои, општо, да и служи на некоја дисциплина или област која е на одреден степен на општествен развој, потоа, да се објаснува државната организација, политиката, стопанството, науката и општествените институции, како и за самите граѓани како поединци.²³⁸

Вредноста на граѓата зависи од: објективното значење на општествената појава, процес, настан или личност на која се однесува граѓата и степенот и опсегот на придонесот кој го овозможува граѓата за запознавање и оценување на општествената појава, настан или личност.

Овој критериум важи за утврдување на практичната и историската вредност на архивските документи. Практичната вредност произлегува од особеностите на таа граѓа да претставува доказно средство. Историската вредност на граѓата произлегува од особините на таа граѓа да придонесе како извор за историски истражувања и спознавање на општествените промени и развој.

Во архивистичката наука постојат и се почитуваат повеќе критериуми за вреднување на архивска граѓа:

- Функции, надлежности и задачи на создавачот на фондот;
- Вид и карактер на архивската граѓа;
- Облик и состојба на сочуваност на граѓата;
- Специфичности на времето и општествените промени;

²³⁷ Таков принцип кој се почитува во светската архивистика е на пример принципот на германскиот архивист Мајлсег. Доц. Д-р Иван Алексов, Прирачник по предметот Вреднување на архивската граѓа... стр. 24

²³⁸ Исто таму, стр. 24

- Специфичности кои се појавуваат на одредена територија.²³⁹

3. Обработка на архивската граѓа која се однесува на документите за Штип и Штипско

Во овој труд се опфатени повеќе фондови од Државниот архив на Република Македонија, кои се чуваат како, во централниот дел на Архивот, така и во Подрачното одделение на ДАРМ во Штип. Овие фондови можеме да ги поделиме во неколку дела:

- Фондови на власта на републичко ниво;
- Фондови на политички организации на републичко ниво;
- Фондови на власт на локално ниво;
- Фондови на политички организации на локално ниво.

Од фондовите на власта на републичко ниво се издвојуваат следниве фондови:

- Президиум на АСНОМ и неговите поверенства (август 1944-април 1945);
- Претседателство на Народната влада на ДФМ/Влада на НРМ (април 1945-декември 1946);
- Министерство на Народната влада/Влада на НРМ (април 1945-декември 1946);

Од фондовите на политичките организации на републичко ниво во овој труд се користени фондови на:

- Централен комитет на КПМ (1943-1946);
- СКОЈ (1945-1946).

За потребите на овој труд од областа на локалната историја се користени следните фондови:

- Обласен Народноослободителен одбор - Штип (1944-1945);
- Обласен народен одбор - Штип (1945-1946);
- Околиски народноослободителен одбор - Штип (1944-1945);
- Околиски народен одбор - Штип (1945-1946);
- Градски народен одбор - Штип (1945-1946).

Од фондовите на локалните политички организации ќе ги издвоиме следните фондови:

²³⁹ Исто таму, стр. 25

- Обласен комитет на КПМ-Штип (1944-1946);
- Околиски комитет на КПМ-Штип (1944-1946);
- Градски комитет на КПМ-Штип (1944-1946).

Меѓу другите, во овој труд се користени и документи од Централниот Државен Историски Архив на Бугарија.

Инвентари и регести

Во натамошниот текст даваме примери за изработени аналитички инвентари и регести на позначајни архивски документи кои беа користени во текот на изработката на трудот.²⁴⁰

ДАРМ, фонд: НОБ, куџ.35, а.е. 279; Приговор од група членови на Акциониот народноослободителен комитет кон Манифестот на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија (9 декември 1943 год.).

ДАРМ, фонд Главен Шџаб на НОВ и ПОМ, сиџн. 1.254-5/3 ; ориџинал, 4 лисџови, ракоџис; Одговор на Главниот Штаб на НОВ и ПО на Македонија на приговорот на Манифестот од група членови на АНОК (14 март 1944 год.).

ДАРМ, ф: ЦК на КПМ, 1.427.1.70/374; Записник од седницата на проширениот Иницијативен одбор за свикување на АСНОМ (30 април 1944год.).

ДАРМ, фонд: АСНОМ, Куџ.1, инв. бр.1500; 3б; Записник од Првата седница на проширениот Иницијативен одбор за свикување на АСНОМ, (30 април 1944 год.).

ДАРМ, фонд: НОВ, арх. бр. 2654, куџ. 15; Писмо од Љупчо Арсов, член на V Обласен комитет на КПМ до Благоја Талески, секретар на II Обласен комитет (5 јули 1944).

²⁴⁰ Документите се внесувани по редот како што се користени во трудот, а не по хронолошки ред

ДАРМ, ф: АСНОМ(157), Куџ.1., инв. бр. 3294; Реферат од Емануел Чучков, „Народно-демократската власт во Македонија”, поднесен на Првото заседание на АСНОМ, (2 август 1944 год)

ДАРМ, ф: ЦК на КПМ, 1945, сигн: 1.427.1.65/281-285; 1.70/371-377; Записник од Пленумот на ЦК на КПМ во средината на август 1945 година.

ДАРМ, ф: ЦК на СКОЈ, ИИИ, с/8, бр. 559/7.XI.45, Извештај на инструкторот на ЦК на СКОЈ, Зага Умичевиќ за политичката ситуација во Македонија од 7 ноември 1945 година.

ЦДИА-Софија, ЦПА, ф:146, оџ 5, ае 598; Извештај на бугарскиот амбасадор во Белград за антибугарската пропаганда на министерот за Македонија Емануел Чучков од 13 мај 1945 година.

ДАРМ, ф: ЦК на КПЈ, ЦК на КПМ до ЦК на КПЈ, к 5, 13049/3533; Извештај на ЦК на КПМ до ЦК на КПЈ за дејствувањето на шпекулантите во спроведувањето на аграрната реформа.

ДАРМ, ф: ЦК на КПЈ-ЦК на СКЈ, к 5, СК СКОЈ, III, -С/11, 29.3.1946 година, Војо Пекиќ (Vojo Rekić); Извештај на инструкторот Војо Пекиќ до ЦК на СКОЈ за активностите на ВМРО-вските групи.

ДАРМ, ф: ЦК на КПМ, ОИО, Билтен бр. 11 за септември 1946; 1.427.6.11/151; Месечен извештај на Окружниот комитет на КПМ - Штип.

ДАРМ, ф: АСНОМ, Зб. АСНОМ 1944-1964, ИНИ, 1964; М.А.Ченџо-документи и материјали..., док. 36, сџр.107-110; Решение на Првото заседание на АСНОМ за територијална поделба на Македонија.

ДАРМ, Подрачно Одделение-Штип, Фонд: III Обласен НОО на Македонија, сиг. 10.5.А2.6/43; Одлука за формирање на Окружни, Околиски и Градски Народноослободителни одбори.

ДАРМ, ѓодрачно одделение - Шџиџи, Фонд III Обласен НОО на Македониџа, 10.5.A2.2/57; Носители на функции во Управниот оддел на III Обласен народноослободителен одбор.

ДАРМ, ПО-Шџиџи, фонд III Обласен народноослободџиџелен одбор, 10.5.A2.26/36; Извештаџ за направената воена штета.

ДАРМ, ПО-Шџиџи, ф. III Обласен народноослободџиџелен одбор, 10.5.A2.108/162; Соопштение на III Обласен Народноослободителен одбор до сите селски и градски НОО за поправка на телефонските и телеграфските линии во своите околии од 4 декември 1944 година.

ЗАКЛУЧОК

Во Априлската војна 1941 година, Штип бил завземен прво од страна на германските, а потоа и од страна на бугарските окупациони сили. Бугарскиот окупатор во Штип и цела Источна Македонија сконцентрирал големи воени и полициски формации и довел специјално подготвен државен, полициски и просветен апарат, кој се впуштил во реквизиции и грабеж, во прогон на колонистите, воведување на бугарскиот јазик во училиштата и денационализација на македонскиот народ.

Антифашистичкиот отпор во Штип се појавува во 1941 година, предводен од Месниот комитет на КПЈ за Македонија во Штип. Партиската организацијата во Штип ја прифатила линијата на КПЈ за вооружена борба против окупаторот и правела напори за исфрлање на партизански одред од Штипско. Месниот комитет на КП формирал воен штаб, партиски ќелии и свои упоришта во селата околу Штип. После три обиди во април 1943 година е формиран Плачковичкиот партизански одред, кој набргу бил разбиен. Следела и голема провала во Организацијата при што биле затворени 170 активисти на КПМ.

Првата половина на 1944 година бележела настани и дејствија во источна Македонија кои се од големо значање за развојот на НОВ. Бугарските окупаторски сили и режимот трпеле удари од единиците на НОВ и ПОМ. По капитулацијата на Бугарија на 9 септември 1944 година, во Штипско биле формирани поголеми воени формации (50. и 51.-та дивизија на НОВ и ПОМ кои подоцна го образувале Брегалничко-струмичкиот копрус) и доаѓа до сеопшт разгор на Народно-слободителното движење во Македонија.

Основниот товар во операциите за ослободување на Штип и Штипско паднал врз единиците на НОВ и ПОМ кои со здружено и синхронизирано дејство успеале да го ослободат градот на 8 ноември 1944 година. Иако добиле одобрение за учество во операциите за ослободување на Штип, бугарските единици останале сосема пасивни и некоректно се однесувале спрема македонскиот народ, војската и

народната власт. Затоа Главниот штаб на НОВ и ПОМ издал наредба со која им се забранува на бугарските единици на територијата на Македонија да формираат свои органи на власта или воена полиција, со закана за нивно апсење и изведување пред македонски воен суд. Поради саботерскиот однос на дел од бугарските единици бил забавен продорот на македонските единици од Штип кон Скопје.

Во МНОД зеле активно учество истакнати личности по потекло од Штип. Тие играле видна улога во развитокот на НОВ, во создавањето на македонската војска, во напорите за дефинирање на идниот статус на Македонија и во формирањето на македонската национална држава. Забележителна е улогата на ген. Михајло Апостолски, Киро Глигоров, Емануел Чучков, Љупо Арсов и други.

Меѓутоа, уште во текот на НОВ се појавуваат разни погледи и ставови за карактерот и целите на НОВ и за идниот статус на Македонија. Во рамките на МНОД постепено доаѓа до поларизација и издиференцирање на ставовите околу прашањето за самостојното делување и обединувањето на Македонија и македонскиот народ. Се издиференцирале две државотворни програми: пројугословенската, за која се залагал поголемиот дел од партиското и воено раководство, и промакедонската национално-обединителна програма, чии носители иако не претставувале организирана група, биле опонентска граѓанско-демократска струја во МНОД. Во првата струја припаѓале членовите на ЦК на КПМ, кои биле членови на Главниот штаб, на Иницијативниот одбор и Президиумот на АСНОМ и на македонската Влада. Во втората струја се вбројувале Методија Андонов Ченто и други, меѓу кои, истакнато место имале штипјаните Михајло Апостолски, Киро Глигоров и Емануел Чучков. Погледите и ставовите на оваа политичка струја одговарале на стремежите и идеалите на македонскиот народ за целосно ослободување и обединување на Македонија и за создавање самостојна и независна национална држава. Оваа групација иако не била хомогена, се застапувала за интегрално и трајно решавање на македонското национално прашање преку создавање силна македонска војска која ќе ја ослободи целата национална територија и обедини трите делови на Македонија, и која ќе создаде независна македонска држава со демократско-граѓанско уредување. И покрај ваквите заложби, оваа

групација не ја исклучувала можноста Македонија како самостојна и суверена држава да се вклучи во идна југословенска или балканска федерација. Сепак, оваа политичка струја водела грижа да не дојде до длабока поларизација и расцеп во МНОД, и затоа се определила да се вклучи во движењето и да даде свој придонес кон одржувањето на АСНОМ и конституирањето на македонска федерална држава во југословенската федерација. Непосредно по војната, носителите на оваа политичка струја биле проследувани, отстранувани од власта или окарактеризирани како „Антипартиска група“.

И покрај придобивките од НОВ (ослободување на Македонија и формирање македонска држава), непосредно по војната кај одделни делови од македонското население се уште биле силни стремежите за обединување на Македонија, поради што се појавува бунт во касарните во Скопје и во Штип, а подоцна и до отворено или затскриено дејствување на ВМРО-вски организации и групи, особено во Штип, Струмица и други градови. Ваквите организации биле прогласени од страна на власта за „непријателски елементи“ управувани од автономистичката ВМРО на Иван Михајлов и од Бугарија. Меѓутоа, кај ВМРО-вските групи бил нагласен сремежот за посамостојно делување и за обединување на Македонија. И покрај репресивните мерки што ги преземала власта, овие групации и организации продолжиле илегално да дејствуваат.

Во согласност со идеологијата на КП за повоената обнова и изградба на Југославија и Македонија како нејзин дел, веднаш по ослободувањето во Штип и штипско се преземаат забрзани мерки за нормализација на животот. Народноослободителните одбори превземаат итни мерки за реконструкција на комуникациите, за снабдување на населението, помош на војската и постраданите од војната, утврдување на воената штета, казнување на соработниците на окупаторот, кампањи за посејување и откуп на земјоделски производи, за описменување на населението, обнова на занаетите и индустриските работилници и сл. Окружниот, околинските и Градскиот народен одбор на Штип, дејствувајќи преку своите управни органи (оддели и поверенства), забрзано работат кон сопствено организирање, обезбедување неопходен кадар и спроведување на политичката линија на КП. Започнуваат поорганизирано да делуваат органите за внатрешни работи, судовите,

управните оддели, одделите за просвета и култура и сл. Во овој период истакната е и улогата на организациите на КПМ и на масовните организации (НОФ, СКОЈ, младината, АФЖ) во обновата на земјата и во стабилизација на народната власт.

Во Штип и Штипско се превземени кампањи за откуп на земјоделските производи, при што се наишло и на отпор од дел на земјоделците. Извршена е експропријација на имотот на соработниците на окупаторот, спроведен е Законот за аграрна реформа и колонизација, при што на голем број месни интересенти им е доделена земја. И покрај тоа што земјоделците од Штипско за прв пат добиле земја, со тоа не бил сосема решен проблемот на аграрната пренаселеност. Народната власт во Штип и Штипско презела интезивни активности за отворање и работа на просветни и културни институции (гимазија, основни и средни училишта и сл.). Иако здравствената заштита била на ниско ниво, биле превземени мерки за бесплатно здравство.

Гледано во целина, во текот на НОВ македонскиот народ се стекнал со низа придобивки меѓу кои најсуштествени се ослободувањето на Македонија, формирањето на македонска федерална држава со ограничен суверенитет во југословенската федерација и создавањето услови за брз и непречен развој во сите области во општествениот живот. Овие придобивки позитивно се одразиле во Штип и штипско. Штипјани за прв пат ги почувствувале благодетите на слободата и на националното постоење. Се формираат и дејствуваат органите на власта во кои партиципираат граѓаните на Штип, иако доминирале критериумите за учество во НОВ и припадност на КП.

Иако се работи за краток период од само две години, во Штип и Штипско, како и во цела Македонија настанале крупни општествено-политички, економски и образовно-културни промени. Тоа се години кога се создаваат основите на македонската држава, на нејзините државни органи и основите во сите области на општествениот живот.

Во трудот е користена обемна и изворна архивска граѓа која се однесува на Штип и Штипско 1944-1946 година, која се чува во Државниот архив на Република Македонија и во неговото Одделение во Штип. Оваа архивска граѓа послужи за правење историска анализа на главните процеси, настани и личности коишто се од значање за

современета историџа на Македониџа, посебно за историџата на Штип и Штипско. Оваа граџа според архивистички принципи и методи се чува, заштитува, вреднува, обработува и се дава на користење за научни цели и за потребите на институциите и граѓаните на Република Македониџа.

ПРИЛОГ

**ПОЗНАЧАЈНИ ДОКУМЕНТИ КОИ СЕ КОРИСТЕНИ
ВО КНИГАТА**

ПРИГОВОР ОД ГРУПА ЧЛЕНОВИ НА АКЦИОНИОТ
НАРОДНООСЛОБОДИТЕЛЕН КОМИТЕТ КОН
МАНИФЕСТОТ НА ГЛАВНИОТ ШТАБ
НА НОВ И ПО НА МАКЕДОНИЈА

(9 декември 1943 год.)

„До Главниоџи Штаб на Македонскоџа нар(одно). осв.(ободиџелна) војска војска и ПО. Некаде во Македонија.

...Драги другари,

Манифестот, испратен од Вас до Македонскиот народ, исполни со радост и гордост срцата на сите чесни Македонци, поради следните два факта: 1. Образувањето на македонска народно ослободителна војска и 2. Формирањето на раководството на таја војска - нејниот Главен Штаб... Илинденското востание се повторуе денеска со борбите на народно-ослободителната војска и партизанските оотреди и нови светли страници, исписани со крвта на борците за свободата на нашиот народ, обогатујат нашата историја. Но, таја славна борба е едновремено и дел од борбата на сите слободољубиви народи за окончателнио уништуење на фашиското зло и за утрешниот нов свет, во кој сите народи ќе се радуваат полна национална слобода, политичка рамноправност и социјална справедливост.

Манифестот, гледан во таја светлина, е акт од историческо значение, наред со манифестот на Крушовската република и Уставот на ВМРО на Гоце, Даме, Ѓорче Петров и Пере Тошев, којто требе да начертае принципите и задачите на Македонската Народно-ослободителна борба, имајќи вид миналото на нашиот народ, неговите идеали - национално обединение, на базата на братството на балканските народи - гледано во конкретна воено-политическа обстановка.

Бидејќи от такво големо значение, манифестот предизвика коментари во сите краишта на Македонија. Секој што политички мисли си даде мнението по него. Па Акциониот комитет на народноослободителната борба во Македонија и 8-те души от повиканите во Македонското Народно Собрание, синтетизирајќи ги

различните забелешки по манифестот, сметава за своја должност да изнесат пред штабот најоснованите забелешки...

...Сведени на поважните, забелешките се следните:

I ФОРМАЛНИ ЗАБЕЛЕШКИ:

...На еден манифест винаги треба да му претходи некој основен акт: устав, платформа..., во кој акт треба да се синтетизираат во неколку точки основните принципи на народната борба. Тој акт би требало да е „Вјерују“ на секи Македонец. Манифестот, па иде да обнародува и објасни...принципите на основниот акт...за да ги направи извесни за сиот народ.

Во нашиот случај, штабот се е обрнал до народа со еден манифест на кој не претходи никаков основен акт, којто да е претпоставка за излизане то со манифесто пред народот. Заради тоа, и целиот манифест...е еден обикновен позив до македонскиот народ иако во него се засегнати основните принципи на македонската ослободителна борба.

2. Компетенцијата на штабот

...штабот е не само и предимно воено тело на Народноослободителната војска, но штабот, составен од 11 души, не е смеел да определува окончателна форма основните линии на борбата, а и дума да не става за определување на конкретни политически ангажаменти.

Но, кога е навлегол во компетенцијата на Народното собрание, то штабот е требало оштер во началото на Манифестот да каже, оти Манифестот има временен карактер, до свикването на Народното Собрание, које е единствено компетентно во дефинитивна форма да определује, основните принципи на борбата ни, како и да приеме конкретни ангажаменти во дадената конкретна политическа обстановка...

Во врска со тоа за напред би требало јасно и презцизирано да се разграничат должностите и правата на двете тела - штабот и Народното собрание...

...II ЗАБЕЛЕШКИ ПО ВОПРОСИ КОИ ДОКОСНУЈАТ ОСНОВНИТЕ ПРИНЦИПИ НА МАКЕДОНСКАТА НАРОДНООСЛОБОДИТЕЛНА БОРБА

...Од така преведените думи на Тито излева следното: 1) *Народно-ослободителната борба треба да доведе до ослободувањето на Југославија* 2) *Таја НО борба треба да донесе национална рамноправност на сите народи на Југославија* и 3) *Таја слобода може да е сечали секој народ само со пушка во рака.*

Прокламираните горни три принципа, приложени на македонската дејствителност, значат: слобода и рамноправност на една трета част от Македонија, која беше преди 1941 во границите на бивша Југославија, или приложен до крај принципот оти таја борба треба наминавно да значи и национална слобода и на отделните народи, за нашиот народ она нема да донесе слобода и рамноправност, оти частично слободен народ не е слободен. Но, понеже Тито исправно е поставил теоретски неопходимите условија за ослободувањето на еден народ неприложимоста на така поставените принципи на македонската дејствителност, значи да во тесните рамки на Југославија не може целостно да се разреши македонскиот национален вопрос. И во миналото, како от нашите дејци во ослободителното движење, така и от тугјите борци и движења винаги се е сметало оти решението на македонскиот вопрос е возможно само во една федерација на Балканските народи, заради това, оти нашиот вопрос е општбалкански...

...Повтараме: Проблемот на Македонија и неговото разрешение надхврлуе рамките на бивша Југославија...

...Кога констатираме, от една страна, оти Тито е правилно поставил принципите на НОБ на народите во бивша Југославија, а от друга страна, оти баш заради така поставените принципи, македонскиот вопрос надхврлуе рамките на Југославија и не може целостно да се разреши бо тала “југословенска комбинација”, питаме се: што е накарало југословенското народно ослободително движење а по отделно самиот Тито, да вмкне македонскиот вопрос за разрешаване во комплексот на националните вопросы на другите народи на Југославија? За това може да се најдат три причини и објаснења:

1) Неосведоменост на југ(ословенското) нар(одно) осв(ободително) движение по специјално на Тито, за националните тежненија на македонскиот народ, за неговата минала револуционерна борба, за днешните му идеали во таја народно ослободителна борба и вечнија му копнеж, да се еден пат за секога со сите сили заработи соединението на Македонија - единственото возможно решение на Македонскиот вопрос, гледан од Македонска гледна точка и от општобалканска призма. Не решение на македонскиот вопрос на парче, во една чужда на него, искусвена комбинација - Југославија, со која не го сврзуе никакво политическо наследство а е символ на неговото најцрно робство, а целосно решење во една широка комбинација.

2. Втората причина за таквото гледање на мак(едонскиот) вопрос може да биде: желанието на најпрогресивното за денеска народно-ослободително движение-југословенското-да собере околу себе шо повејке от поробените народи на Балканот, барем тија што живејева во бивша Југославија, за да може поефикасно да се концентрира и засили, под едно обшто раководство, главаната борба денеска на сите поробени народи-уништожуењето на фашизмот - главната пречка за слободата на народите.

...Ние не забраваме и не превидуеме, оповељата на днешното време-безпоштедната борба до покопуењето на фашизма, а само излезуејќи од неја, сакаме да најдеме правилно разрешение на нашиот, можеби најтежок национален вопрос, за да можат да се остварат предпоставките за полното мобилизиране на сите материјални, човечки и духовни сили за таја превасходна борба. Сакаме согласуване на врховната повеља на денот на нашата народна повеља, оти без правилното поставање на Мак(едонскиот) вопрос во неговата вистинска светлина, пред самиот народ, во согласие со тежненијата на тоја народ, нема единение на народа, нема истинска народна освободителна борба, нема истинска антифашистка борба.

Ако нашата пушка денеска не грми за соединението на Македонија, никој това соединение нема да ни го подари. Ако ние се задоволуваме со разрешението на македонскија проблем на парче, еден пат за секогаш поделбата на Македонија е санкционирана...

И најсетне, зашто не одговрихте на народа оти судбината на Македонија не може предварително да се начерате во рамките на

бивша Југославија, без да се прашат останалите две третини на нашиот народ да ли се за това или не?...Не ли е оправдано, да ве попитат, кога ги подканихте, разбира се, совсем правилно, Арнаутите, Власите, Турците и др. на борба со најот народ, зашто не ги подканихте нашите братја од другите краишта от Македонија на заедничка борба и е ли това молчание во согласие со принципа за соединениет на Македонија?

...ние напишахме горните редове, раководени от единственото желание македонската борба да најде својот истински пат... Сакаме... нашата НОВ И ПО - заштитникот и надежта на македонскиот народ - да раснат , крепнати печалат се нови и нови победи.

Примнато на 9.XII.1943 год.

Срдечни другарски поздрави
ДАРМ, фонд: НОБ, куй.35, а.е. 279;

СПОМЕНИ НА КИРО ГЛИГОРОВ
ЗА СОСТАВУВАЊЕТО НА ПРИГОВОРОТ НА АНОК
КОН МАНИФЕСТОТ НА ГЛАВНИОТ ШТАБ НА
МАКЕДОНИЈА

„...Во АНОК беа водени неколку расправи околу Манифестот на Главниот Штаб. Се разбира, во тие дискусии сите не учествуваа еднакво, имаше луѓе кои се согласуваа со него, некои имаа одредени забелешки, некои можеби сакаа да кажат повеќе, но молчеа. Во групата која, всушност, водеше и главен збор, покрај мене беше и Благој Хаџи Панзов од Велес.

Благој Хаџи Панзов беше адвокат, бевме заедно во Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ, учествувавме на заседанието во Прохор Пчински и беше избран за член на АСНОМ... За жал, подоцна и него го пратија во Белград, па оттаму го назначија за советник на југословенската амбасада во Софија. По се изгледа дека таму, за време на Резолуцијата на ИБ (1948) потпаднал под некои влијанија и притисоци од страна на брат му...што се случувало со неговиот случај, јас не знам - не се располага со материјалите од сослушувањата итн. Таков е случајот со сите информбировци. Имам слушнато дека Хаџи Панзов потпишал некој документ во кој го клевети Михајло Апостолски како Србин, и такви работи, а што се однесува до приговорот на Манифестот на Главниот Штаб - признал дека тој учествувал во тоа, но дека немал главна улога.

Всушност, вистината е дека приговорот го пишувавме тој и јас, и тоа седејќи во просториите на „Вардар-Банка“, каде што јас имав адвокатска канцеларија. Го работевме на мир, и тоа цели два дена. Кога бевме готови го изнесовме пред АНОК, приговорот беше прифатен и се договоривме да му се предаде на Кузман Јосифовски-Питу, како на делегат на Главниот Штаб и до ЦК во Скопје...

Значи постоеја два оригинала; едниот во целост е зачуван и подоцна објавен...го објави Лазар Мојсов, а подоцна во целост е отпечатен во една книга на Лазо Колишевски како и во посебна брошура...на Михајло Апостолски, додека другиот примерок би морал да е некаде во Велес, закопан од Благој, или така нешто..."

*Киро Глигоров, Македонија е се што имаме,
Издавачки центар ТРИ, Скопје 2001*

ДЕЛ ОД ИНТЕРВЈУТО СО КИРО ГЛИГОРОВ
КОЈ СЕ ОДНЕСУВА НА УЛОГАТА НА КУЗМАН
ЈОСИФОВСКИ-ПИТУ И НА ПРИГОВОРОТ АНОК КОН
МАНИФЕСТОТ НА ГЛАВНИОТ ШТАБ НА НОВ И ПОМ

„... Имаше смели млади луѓе како Кузман Јосифовски-Питу. Тој ги правеше идните планови за државата. Кузман доби задача од Централниот комитет да ги управува активностите на партиските активисти во Македонија. Јас требаше да му најдам стан. Го сместив кај мојата баба. Таму живееше повеќе од година. Меѓутоа, доби писмо од ЦК во кое пишуваше дека според правилата на илегалниот живот не смееш да живееш предолго на едно место. Секако некој ќе те забележи, ќе те фатат. Да го промениш местото. Бугарските власти го разбраа, ја опколија куќата и го застрелаа...

... Кај него одев секој втор, трет ден. Тој имаше доверба во мене... Една вечер кога бев кај него, му реков дека јас и Благој Хаџи Панзов имаме забелешки на Прогласот на Главниот Штаб (Манифестот на ГШ, н.б.). Кога му реков за што се работи, и тој ми кажа дека размислувал за тоа. Ми рече: Па добро бе, не може само еден дел од Македонија да биде слободен, а другите... ќе бараме се.

Кога го испративме приговорот, подоцна бевме оптужени. Сега јас не бев било кој. Организирав избори за АСНОМ. Ми рекоа дека сите што се избрани за АСНОМ да ги донесам во близина на манастирот Прохор Пчињски. Таму во близина беше и Главниот Штаб и Централниот комитет. Дојдоа околу 60 души...”

*Изјава-сеќавање од Киро Глигоров за автентичноста на овој интервју,
дадена во интервјуто на кабинето на Киро Глигоров
во Скопје септември, 2007 година*

ОДГОВОР
НА КОМАНДАНТОТ НА ГЛАВНИОТ ШТАБ НА
МАКЕДОНИЈА И НА ПРЕТСЕДАТЕЛОТ НА
ИНИЦИЈАТИВНИОТ ОДБОР ЗА СВИКУВАЊЕ НА
АСНОМ НА ПРИГОВОРОТ НА МАНИФЕСТОТ ОД
ГРУПА ЧЛЕНОВИ НА АНОК

(14 март 1944 год.)

„2... Ние пак сметаме да штабот е требало од името на целата наша војска и на целиот наш народ, да каже на својот народ која е целта и каков е карактерот на нашата борба, затоа што во времето на издавањето на манифестот друго политичко раководно тело не постоеше во Македонија, а времето налагаше да се издаде некаков Манифест...

...Ние ќе се бориме за постигнување на целта на нашата борба, која е поставена во нашиот Манифест ќе се бориме да го собереме целиот македонски народ во таја борба. Секој чесен Македонец, кој дојде при нас ќе го примиме како брат, но секој кој појде против нашиот покрет ќе го сметаме за непријател на нашиот народ. Ние сметаме дека во таја борба ќе успееме и дека македонскиот народ, ќе биде вистина слободен во една Нова Титова Југославија.

3. што се однесуе до прашањето за соединението на македонскиот народ, кое вие го подигнувате во вашето изложение, ние сметаме да ќе можеме да го постигнеме и реализираме тој вековен идеал на нашиот народ во една Титова Југославија, од колкото во некоја друга политичка комбинација.

Соединението на македонскиот народ и нам ни лежи на срце како и вам и ќе се бориме за неговото соединение до крај... Но треба да се знае, во времето на издавањето на манифестот меѓународното политичко положение не ни дозволаваше македонскиот проблем да го изнесеме на друг начин, освен како што е изнесен во самиот Манифест. Титова Југославија денеска е стварност, призната меѓународна сила, со чија помошт ние ќе можеме да постигнеме соединението на нашиот народ.

ЗАПИСНИК
ОД ПРВАТА СЕДНИЦА НА ПРОШИРЕНИОТ
ИНИЦИЈАТИВЕН ОДБОР ЗА СВИКУВАЊЕ НА АСНОМ
(30 април 1944 год.)

“З А П И С Н И К

Составен на Првото заседание на проширениот Иницијативен одбор за свикување на македонското народно собрание, одржано на 30 април 1944 година.

Заседанието го отвори командантот на Главниот Штаб на Македонија, генерал Михаил Апостолски. Присаствуваја членовите на Иницијативниот одбор-15 делегати од Македонија. Генерал Апостолски даде преглед на досегашната работа на Иницијативниот одбор за свикување на македонското народно собрание и го предложи следниот дневен ред:

1. Проширение на Иницијативниот одбор;

2. Одобрение на земените до сега решенија од Главниот Штаб и Иницијативниот одбор и дадените согласија пред АВНОЈ;

3. Предложение, Методи Андонов-Ченто, претседател на Иницијативниот одбор за свикување на македонското народно собрание, да отиде како претставник на Иницијативниот одбор, при Врховниот Штаб на Југославија и АВНОЈ;

4. Прашањето на македонската емиграција во Бугарија...

По првата точка од дневниот ред, генерал Апостолски предложи следната листа на проширениот Иницијативен одбор за свикување на македонското народно собрание и работното тело на Иницијативниот одбор, која биде едногласно одобрена:

Претседател: Методи Андонов-Ченто, трговец од Прилеп

Потпретседатели: 1/ Мане Чучков, директор на гимназија од штип,
2/ Бане Андрејев, Јавни работник од Велес.

Секретари: 1/ Д-р Кирил Миљовски, ветеринарен лекар од Битола,
2/ Кирил Глигоров, адвокат од Штип,

Ч л е н о в и:

1/ Генерал Михаил Апостолски, од Штип

2/ Цветко Узуновски, политички комесар на Главниот Штаб на Македонија, од Ресен,

- 3/ Кирил Петрушев, типограф од с. Богданци - Гевгелиско,
4/ Епаминонда Поп-Антонов, професор од Струмица,
5/ Страхил Гигов, заменик политички комесар на Главниот
Штаб на Македонија, од Велес,
6/ Никола Минчев, учител од Кавадарци,
7/ Петре Пирузе, адвокат од Охрид,
8/ Мара Нацева, работничка од Куманово,
9/ Благој Хаџи -Панзов, адвокат од Велес,
10/ Д-р Владо Полежина, правник од Кичево,
11/ Ристо Бајалцалијеџ, приватен чиновник од Гевгелија,
12. Борко Темелков, работник од Прилеп,
13/ Тодор Пецов-Циповски.

Работното тело на Иницијативниот одбор:

Претседател: Методи Андонов -Ченто,

Потпретседател: Мане Чучков,

Секретар: Кирил Глигоров,

Членови: 1/ Кирил Петрушев,

2/Страхил Гигов,

3/ Мара Нацева,

4/ Епаминонда Поп-Антонов.

...По второто прашање за одобрување на земените до сега решенија од Главниот Штаб и од досегашниот Иницијативен одбор и дадената согласност пред АВНОЈ, генерал Апостолски и Методи Андонов-Ченто објасниха оти Главниот Штаб и Иницијативниот одбор са биле принудени да земат важни решенија поради нуждата која налагаше од развојот на меѓународното положение и развојот на сабитијата во Југославија, да се определи положението на Македонија во денешната борба, без да може да се чека формирањето на едно редовно народно собрание. Тија решенија се следните: Македонија денеска се бори рамо до рамо со сите Југословенски народи за една нова демократска и федеративна Југославија, во која Македонија ќе биде една од шесте федеративни, равноправни единици. Таја волја Главниот Штаб на Македонија е прокламира преку својте делегати пред АВНОЈ. Исто така тој делегира свои претставители во пленумот на АВНОЈ и президиумот на АВНОЈ. Со земањето на тија решенија се определује на полно положението на Македонија во денешната борба. Тоџа се изјаснуџа исто така и со

издаването на манифестот од Главниот Штаб кој (ги) прокламира сите тија принципи.

Членовите на проширениот Иницијативен одбор одобрават земните решенија и се согласјават со досегашната работа на Главниот Штаб и Иницијативниот одбор.

По предложението, Методи Андонов Ченто да отиде како претставител на Иницијативниот одбор при АВНОЈ и Врховниот Штаб на нова федеративна Југославија, сите членови се согласнија да се земе тоа решение, имајќи предвид оти присуството на Ченто ќе даде можност да имаме непосреден и близок контакт со одговорните тела на федеративна Југославија за да се изнесе правото положение на Македонија од нејн одговорен претставител.

По прашањето за македонската емиграција во Бугарија, Бане Андрејев предлага и след поопширна дискусија се приема да се направат следните дејствија:

а/ да се изпрати еден општ позив до целата емиграција во Бугарија и се покани да се приклучи на борбата на македонскиот народ;

б/ да се изпратат лични писма до видни Македонци од емиграцијата и се поканат да земат учество во борбата што е води денеска целиот македонски народ;

в) да се изпратат писма до сите македонски братства во Бугарија, во кои да (се) објасни линијата на нашата борба и се поканат да извршат мобилизација на сите свои сили.

На крајот, след изчерпването на дневниот ред, Страхил Гигов предложи да се изпратат поздравни телеграми до: Тито, АВНОЈ и Димитар Влахов. Предложението се прие еднодушно.

Секретар:
Претседател:
/п/ К. Глигоров
/п/ М.А. Ченто"

Ч л е н о в и: (следат потписи, н.б.)..."

*ДАРМ, фонд: АСНОМ, Куџ.1, инв.
бр.1500; Зб. АСНОМ 1944-1964, ИНИ, 1964; М.А. Ченџо,
документи..., док.17, сџр. 79-81;*

ПИСМО ОД ЉУПЧО АРСОВ, ЧЛЕН НА V ОБЛАСТЕН
КОМИТЕТ НА КПМ ДО БЛАГОЈА ТАЛЕСКИ СЕКРЕТАР
НА II ОБЛАСТЕН КОМИТЕТ

(5 јули 1944 год.)

„Драги друже Иване (Благоја Талески, н.б.)

“...Со изнесеното по ополитичкото положение се наполно слагам. Овдеа ќе изнесам само некој допуни за поновите собитија.

а) Бугарија доби нова влада. Таја во основата си не се разликува од старата - и она е слуга на Хитлера. Ама бидејќи старата компромитована во масата со својата брутална политика внатре, треба да исполни својо задаток со промена на тактиката. Собитијата околу Бугарија и во неја самата развиват се така брзо да се фашиските гадови наполно зашеметени. Али тие са решили до крај да одат - неспособни са веќе да преминат на друг пат. И за да подолго останат и истрајат тие менат својата тактика и настојат Што подолгу да е заблудуват масата на бугарскио народ. За това и ова влада денес сака да приложи тактиката, со една рака да глади, а со друга по јако од колку порано да удира. Новата бугарска влада зема вмеркиг за поправување положението на селаните, работниците, чиновниците, но зема строги мерки за гонење на партизаните за иземување на храните, за чување на вправио ред и мир и т.н. Таја настои со некоја трошка да затвори устата на селаните, работниците, чиновниците и после да ги наполно ограба. За надворешната политика и војната, владата кјути и заблудува бугарскиот народ, како да сите несреки идат од нерешените внатрешни прашања, а не од денешната противнародна надворешна политика, од војната во која е втурната Бугарија без и против волјата на бугарскио народ. Ама за това ни збор не смее да се прозбори.

б) Во своите мерки владата на Ив(ан) Багрјанов се вракја на пред прошло годишнио систем на собирање на житото: на стопаните се остава извесна количина на глава, а се друго се иземува. Најбезобзирбна пљачка. А во мерката се предвидува да се житото во

Македонија и Тракија собери уште на гумното, како не би било скриено или собрано од нашата НОВ. Јасно Македонија и Тракија не са Бугарија, а бугарската влада сака да покажи на народо во Бугарија, како према него прилага други мерки. Уште еднаш се опитуват мрсните Хитлерови сили да посејат длабока омраза помеѓу нашио и бугарскио народ.

Мислам дека треба најбрзо да се издаде летак по повод на “новио” режим за житото и во него да се подвлечи пљачката која сакат бугарските окупатори да е извршат, и то во момент кога се хитлерова Германија раскапува под ударите од Исток, Запад и Југ; да се разголити тактиката на омраза која е владата применува измеѓу нашите братски народи, и това не затоа што на бугарскио народ ке му биди полеко, ами само затоа да се јасно покажи на нашио народ како и вопреки сите слатки зборови на бугарските окупатори, они самите не на дело делат. Поробувањето не може да се прикрие со зборови...Понатаму, да се разголити лагата како Македонија нема доволно исхрани, па за това треба да се носат од Бугарија. А во овоа војно време транспорто е мачен, па од таму и мачнотиите во исхраната на Македонија. Гадна лага! Македонија не страда од това што нема доволно произведена храна, ама за това што и се таа граба од разни реквизициони комисии и по други начини. На крајот, позив до селаните и со сила да бранат своите храни и ни зрно жито да не дадат на окупаторите; да викаат нашите храбри единици на НОВ да ги брани од грабежо на окупаторите; да ствараат нови единици на НОБ. Да се повикат граѓаните да помагаат селаните во собирање и криене на жетвата.

в) Посетата на министаро д-р Станишев (Александар, н.б.) е интересно само едно нешто: таја разкри наеднаш дека лугјето на В(анчо) Михајлов, по заповед на Германците, треба сега активно да учествуваат во помагањето на бугарската окупаторска власт, па дури и управувањето на Македонија. Пред опасноста да Македонија отпадне како окупирана област, под ударите на нашата НОБ, реакционерните групи Чкартовци, Китинчевци, Дранговци се повеќе се приближуваат, а Гестапо посредничува. Забележува се оти многу лично поштени лугје се отргнуваат од тие групи и сакат да се позабрават на страна, оти јасно видат исхода на денешната велика борба, Тоа раздвојување во редовите на макед(онската) реакција, од

една страна, секи ден се засилува, а од друга и приближувањето на најреакционерните личности се убрзува. Личните и политичко-тактичките разлики измеѓу нив секидневно исчезнуват и тие ќе се опитат барем во Македонија да забават собитијата. Реакцијата се готви за удар сличен како у Хрватско. Водството ќе го имат михајловистите.

Научувам се за две работи, што ќе потврдат таја претпоставка:

1) На конференцијата што е имал министаро д-р Станишев овде покрај се друго изјавил и следното: Ја сум ВМРО-вец и како таков станав министар. Во Македонија се развиват неубави работи и на тоа има да се тури крај. Борбата против партизаните има да биде целосна. Ние ќе го организираме и наоружаеме народо за борба против нив. Во секое место, а и во секое село, ќе створиме јадро на ВМРО, околу кое има да се собери целио наш народ. Тие јадра ќе добиват оружје и ќе организират борбата против партизаните во согласие и со помош на власта.

2) Ванчо Михајлов пишал поверливо писмо до своите лугје да вршат меѓу другото и следните работи:

а) да се водат списаци во секое место за сите оние што са во партизани, за нивните родители и роднини, за нивните јатаци;

б) да се дават точни подаци за јачината на партизанските јединици и по процент колку од секоја народност во М(акедонија) во нив учествуваат.

в) да се јавува има ли и колку српски единици во Македонија;

г) да се јавува како народо прима партизаните и што највеќе бендисува народо кај нив;

д) да активно учествуваат во сите зимани мерки од страна на бугарската влада за борба против партизаните и сами да препорачуваат земане на најкорисни мерки; и уште некој други работи.

Од тоа можи јасно да се види оти тие реакционерни групи ќе се опитат и во отворена борба по цела Македонија да нанесат штета и жртви на нашата НОВ и нашиот народ. Разбира се, да тие “услуги” на окупаторо од нивна страна ќе се прават под некои условија - да во Македонија они бидат господари.

По повод на овоа мислам дека треба да се земат мерки за по усилено разголитување на нив и нивните намери. Усмено или писмено, на конференции или поединечни разговори треба да се

жигосат тие непријатели на нашио народ и на време да се предод-
врати таа опасност...”

*ДАРМ, фонд: НОВ, арх. бр. 2654, куџ. 15; Извори за
Ослободителната војна... , т.1, кн. 6, док. 85, сџр 327-331;*

РЕФЕРАТ
ОД ЕМАНУИЛ ЧУЧКОВ,
„НАРОДНО-ДЕМОКРАТСКАТА ВЛАСТ ВО МАКЕДОНИЈА”
ПОДНЕСЕН НА ПРВОТО ЗАСЕДАНИЕ НА АСНОМ:

(2 август 1944 год.)

“Другари и другарки,

Ние денеска едвам веруваме на очите си. Ние, синовите на еден вечно поробен народ, на една одречена нација, ние сме народни претставители во првото македонско Народно Собрание, градители на македонската државност.

Најкрајниот резултат на тригодишната борба денеска е веќе спечален за целата тешка борба, за сите паднати жртви, ние имаме оправдание зад нашиот народ. Ние имаме прво македонско Народно Собрание.

Неволно мислата ми се враќа назад три години, за да си спомни за онаја шака јунаци, кои први излегоа во планините и започнаа борба на живот или смрт. За онија гиганти, од крвта на кои започнаја да се пишат најславните страници на македонската историја. На позив на Комунистичката партија на Југославија, во време кога непријателот беше најсилен, ни за миг не се поколебаја да го грабнат оражието против германо-бугарските тлачители на нашиот народ. Загрмеја со неколку пушки и само за три години, три славни години, ние сполучивме да имаме војска, а таја војска го оствари вековниот идеал на нашиот народ, да го има Антифашиското собрание на народното ослободување на Македонија-изразител на неговата сувереност, врховен орган на македонската држава...

Това е саштествен резултат на досегашната борба.

...Нова Југославија и братството на нејните народи е вторијот саштествен резултат од досегашната борба...

Антифашишкото веќе на народното ослободување на Југославија и неговите решенија се третиот саштествен резултат од досегашната борба.

За борбата на народите на Југославија говори целиот свет. Сите светски весници (ги) полнат страниците со најхубави одзиви и

адмирации за Југославија. Со својата геројска борба нашите народи ја спечалија љубовта и симпатијата на целото слободољубиво човечество...

И ние Македонците треба да сме горди, што сме учесници во денешната праведна борба, рамо до рамо со народи, заедно со кои ја представјаваме најхеројската братска обштност, која има меѓународно признание и за борбата на која се залага цел свет. Преку таја борба македонскиот народ, не само што дојде до признание на својата национална индивидуалност, не само што заживе како рамноправен член на народите, но доби и световна извесност, стана член на Југославија, држава која за остварење на своите идеали може да смета на потпората на целиот слободољубив народ. Македонскиот вопрос не е вече само македонски, но вопрос на сите народи на Југославија. За неговото разрешеност денеска се бијат Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци и др. исто тка како што се Македонците бијат за слободна Србија, слободна Хрватска, и др. Тука е и најдобрата залога за остварението на вековниот идеал на македонскиот народ - обединена Македонија.

...Народното признание и уважение на Југославија и нејните народи е четвртиот саштествен резултат на нашата борба.

...Во светлината на овије резултати треба да го гледаме и нашето прво македонско Народно Собрание. Што претстављава АСНОМ?

1. АСНОМ е врховен претставител на суверенитетот на македонскиот народ и македонската држава. Што значат тие думи? Значат тоа, да македонскиот народ, преку антифашиското собрание на народното ослободуење на Македонија има право сам да одлучува за својата судбина.

Антифашиското собрание на народното ослободуење на Македонија е врховна законодателна и исполнителна власт. Преку АСНОМ македонскиот народ сам суверено одлучува, изразјавајќи ја демократската воља на Македонците и националните малцинства во Македонија.

Така демократски засновано, АСНОМ се разликува од сите до сега познати собранија, устојавени во бивша Југославија, Никој не може да го ограничи во неговите права и зависи единствено од демократската воља на македонскиот народ.

Кој го сочиѓават денеска Народното Собрание? Која са и какви са народните претставители?

Сите 116 души народни претставители, собрани денеска, не се бирани на обшто, тајно и непосредно гласување, со участието на сите жени и мажи над 18 години, не е исполнет оној ред, кој ние, во прва можност, ќе го исполниме. Присаствието на окупаторот во поголемиот дел на нашата татковина, не ни ја дава таја можност, нашето прво македонско Народно Собрание да биде резултат на тој принцип, од кој ние нема да отстапиме...

Но, губи ли нашето Народно Собрание нешто от това, оти нашите делегати не са избрани на обшти избори, ами са испратени од народно-ослободителните одбори и војската? Не! Ние знаеме оти народно-ослободителните одбори са изникнале од најдлабоките народни среди и оти како органи и носители на народно-ослободителната борба имаат поткрепа на најшироките народни маси. Исковани и проверени во најтешките условија на народно-ослободителната борба са наистина најдемократични органи на власта. Делегатите испратени од тија народно-ослободителни одбори, кроз огинот на борбата и со крвта ја докажале својата преданост кон народните интереси и ги спечалиле доверијата на народот. Они са највистинските негови претставители... А за делегатите кои ги испратила нашата јуначка Народноослободителна војска можеме да кажеме оти навистина го представујат својот народ, оти навистина имат право да зборат во негово име. Они са застанали на браникот на нашата татковина, ини секидневно секисатно со крвта ја докажуваат својата привраност кон народното ослободуење. Широката поткрепа која нашиот народ (и ја) укажува на нашата војска, јасно зборуја за големото доверије које широките народни маси го имат во своите војници и офицери.

Во резиме, со една дума, може да се рече оти нашиот АСНОМ е резултат на сегашните можности за демократичност.

Каков политички карактер има АСНОМ и целата народно-демократска власт во Македонија?

Длабоко народен и демократски - луѓе со разни политички убеденија, различни политички проблеми, различни по вера и националност, се застапени тука. На дело (ги) имаме тука уединети сите демократски снаги во Македонија. Соединува ги народно-

ослободителната програма на сите народи во Југославија и убеждението оти само преку воражената борба против окупаторот и неговите слуги ќе дојде македонскиот народ до својата национална слобода и равноправност.

Који са органите на Антифашиското собрание на народното ослободување на Македонија?

1. АСНОМ ќе има Президиум, кој ќе (се) состои: од председател, два потпретседатели, два секретара и најмалку 16 члена. Президиумот е претставител, од името на АСНОМ, на државниот суверенитет на Македонија и врховна законодателна и исполнителна власт, од едно до друго заседание на АСНОМ, на кое е одговорен за својата работа.

2. Народно правителство-Национален комитет на Македонија кој бива назначаван од президиумот на АСНОМ и (ја) врши и целокупната исполнителна должност. Одговара пред Президиумот, т.е. АСНОМ. Но, за сега неговата функција привремено ќе се врши од Президиумот, се додека условијата не наложат нужда за образување од страна на Президиумот на одговорно народно правителство.

3. Помошни органи:

Комисији:

а) При Президиумот на АСНОМ треба да образуваме една десетчлена законодателна комисија, која ќе (ги) приготвуе и предлага на Президиумот и АСНОМ нарачаните од него законопроекти-решенија.

б) Поради комплицираниот верски проблем, за да се овозможи слободно вероисповедание на сите различни верски припадници, и (да) им се даде полна верска слобода, при Президиумот треба да се образува смесна верска комисија.

в) Исто така, нужна е една специална комисија, која ќе има мандат од Президиумот да (ги) испита и утврди сите злочини, грабежи и др. извршени од окупаторската власт во Македонија, да (ги) утврди штетите причинети на народното стопанство и (на) отделните лица и да (ги) пронајде кривците за да тие (го) получат заслуженото наказание, по принципот утврден од сојузниците во денешната војна: оти секи виновен ќе одговара на место престаплението си каде и да се најде тој.

Во самиот Президиум исполнителната власт ќе се врши преку нужен број оддели. Тија оддели ќе работат привремено, до образувањето на Народното правителство. Президиумот натрешно ќе си (ја) раздели одговорноста за поедините оддели на Народното Собрание. Президиумот одговара за работата на секој оддел, како целина.

АСНОМ и Президиумот (го) представљаваат врховното управление на Македонија. Но кои за неговите органи, преко кои во народот управлението (ќе ја) спроведува народната власт и каква е саштината на таја власт. Това са народно-ослободителните одбори: обласни, околијски, обштински и селски.

Народно-ослободителните одбори по хиерархијски ред са во крајна линија одговорни на АСНОМ.

Народно-ослободителните одбори са единствена граѓанска власт во Македонија и (ги) вршат сите функции на една привремена, но целостбна власт. Саставени са од пленум и исполнителен комитет, и делат се на оддели, според огранките на работата. Изван нив, има само војна власт, на која они (и) помагаат и соработуваат со неја.

Народноослободителните одбори се развија наред со првите партизански одреди, како органи на борбата. Но, со развитието на борбата, они ги прошируваат своите функции и израстуваат денеска во државни органи. Нивната саштина и состав се длабоко демократични. Това са широки народни организации, који покажаја во течење на борбата оти са способни да на руините на окупаторската ненародна власт, држана со полицајци и бајонети, воспостават нов тип народна власт, и по системот на организацијата и по нејното народно обележје. Новата народно-демократска власт не засега коренино во досегашниот друштвен ред, не ги кутнува од основите сегашните социални темели, ами на базата на најширока демократија ги изменува методите и целите на управлението.

След последните одлуки на АВНОЈ, значението (на) НОО доби прав израз. Они веќе засегнуваат во сите огранки на народниот живот и рајководат со државната работа. Најкарактеристичното обележје е да тие одбори уште во војната, обединувајќи (ги) на конкретна работа сите демократски снаги на нашиот народ (ги) спроведуваат во живот тековините на народно-ослободителната борба. Не пропагират само, но веќе и на дело (ги) оживотворуваат принципите за кои се пролеа толку скапа крв.

Во неослободените и полуослободените краишта на Македонија, и ако не са наполно органи на државната власт, задачите на НОО треба да се прошируват од чисто пропагандно-политички, организациони и мобилизирашти, во органи кои (ги) спроведуваат и (им) прибавуваат на окупираната територија почитание на законите и уредбите издавани од АСНОМ. Тие НОО се органи на борбеното единство на македонскиот народ. Што поширокото им организирање, што подлабокото им продирање во масите и собирање на сите демократски сили, е нивната првостепена задача. След ослободувањето, тие са првите органи на народната власт и неоценлива ќе им биде заслугата за брзото и ефикасното успоставување на ред и потпомагање на војската. Организирањето во секое село и град на НОО треба да стане парола на денот. Денес во Македонија има преку 500 НОО.

Сега со неколку думи да (го) видиме значението на така опишаната картина на денешната и утрешна наша народна демократска власт.

Народот од нејните дејствија и нејното поставување и разрешение на проблемите ќе види разлика на черашните и денешните поробителски режими и новата народно-демократска власт. А таја разлика треба да се види во секоја работа и на секој чекор. Тоа се односи како на најосновните организациони клетки на државниот организам селски народни ослободителни одбори, па до врховниот законодателен орган - АСНОМ. На сите лежи таја одговорност за подигнување на кадар, фиксирање на најважните проблеми кои треба уште од сега да бидат најправилно разрешени...

Само ако фрлиме најбегол поглед на работата и проблемите со кои ќе се нагрбат поедините оддели на Президиумот и (за) спроведување на тие задачи на НОО, ќе добиеме една сосем не полна, но за илустрација достаточна картина. Сегашното војно положение и развојот на НОБ може да не исправи утре пред разрешение на низ економски, финансиски, управни, здравствени и др. задачи, и затоа треба да ги гледаме сите тие работи од една блиска перспектива, како наша непосредна иднина. Сите подручја на јавниот ни живот, уште од сега треба во обшти контури да ги имаме изјаснени... Првото нешто што треба да ни е јасно, тоа е оти сите проблеми треба да ги поставиме, со оглед на тоа утре Македонија ќе биде дел на Ју-

гославија. Рамката на нашата државно-политичка, управна, економска, судска и др. дејност е Југославија...

...Најважниот проблем е прехраната. Овогодишниот систем на окупаторот и во Македонија е најсуровиот до сега...Ние знаеме, при таков систем, доколку селанецот не сокрие нешто, формално ќе гладува. Освен тоа, окупаторот ќе се потруди што поскоро да (го) изнесе житото од Македонија...Затоа се налага образување при сите НОО на стопанските комисији, кои да го проучат проблемот за прехраната во своите реони...Во пасивните краишта тој проблем е уште поактуелен. Тие комисији ќе бидат од голема полза и за економското одделение на Гл(авниот) Штаб за прехрана на војската и населението. Со сегашната вршидба НОО би требало да развијат најширока пропаганда за криене на храните за скоро ослободување. Економските комисији треба да (го) проучат и вопросот за семето, (за) интензивната обработка на земјата на есен...за земљоделската меѓусебна помош во работна рака, алати и добиток, проблемот на државната земја, изоставената земја, земјата на народните непријатели, за прехрана и збринување на бежанци, погорени села и интернирани фамилии, на фамилии на убиени и други. Најсетне, треба да се изработи план за ситемот на контролата на целото производство, распоредба на произведените продукти и размената.

Во нашата минијатурна индустрија, со оглед на нуждите на населението, се налага организирането им за максимум производство на онија артикли, кои се нужни за војската и населението, како артикли од прва необходимост.

Економскиот оддел треба да има од сега преглед на можностите на нашето занаетчиство и да предвиди план за создавање брзо на работилници и друго за нуждите на војската и населението. Обновата на престаналите да работат работилници е една од задачите. Во нашата финансва политика, ние ќе бидеме исправени најнапред пред проблемот на монетата, како ќе се регулира левот како платежно средство по одношение на другите платежни средства во Југославија.

Во здравствениот оддел сме поставени пред разрешението на задачата за организиране на здравствената и хигиената служба во војската и (кај) цивилното население, прибирање и подготвување на кадар,...сузбивање на епидемија, пројект за организирање на амбу-

ланти, масовни прегледи, вакцинација, први породилишта и проблем со санитарски материјал.

Добро планирано и организирано судство ни наметнува изработување на најнеопходните основи, привремени правила, по кои судските комисији при НОО ќе судат. Во нив нашиот народ треба да види ефикасен и брз заштитник на онаправдението. Особено грижа треба да посветиме на станалите промени во сопственоста на земјата и зградите, кое е извршено на штета на нашиот народ во време на окупацијата, како и на натрупаните спекулатски капитали итн.

Проблемот на просветата е тешка задача за себе. Изработката на основни учебници за нашите школи, во кои ќе се учи на македонски јазик, курсовите за неписмени и др., не испавуваат пред еден неопходен проблем за изработка на една граматика, речник и др. за да може на нашиот јазик да се пише и учи и да стане официјален јазик на нашата администрација. Затоа, назначаването на една одговорна комисија за отанчавање на нашиот јазик е една неопходност.

Не можам да пропуштам, а да не (ја) споменам нуждата од организирането на еден знаенствен - научен институт, кој да се нагрби со прибирањето и приготвувањето на оној историски и научен материјал, од кој има потреба нашата народно-ослободителна борба, како сега, така и по ослободувањето. Тоа го изискува утрешната заштита на нашата национална кауза. За тајна цел, треба да се приберат сите онија луѓе кои се занимаваат со наука, и (да) им се определи тајна одговорна работа.

...се приближуваме до брзиот крај на војната и до нашата победа. Крајот може да настапи секој момент и затоа во денешната фаза на борбата пред нас не се поставува веќе само прашањето како да го биеме окупаторот, но и како да (ја) сочуваме спечалената слобода на нашиот народ и (да) му се дадат онија човешки права за кој се тој толку бореше....Ние ќе се биеме се додека последната стапка на окупаторот не биде избришана од нашата земја, но и ќе се приготвиме да имаме наша власт, да е способна да (ги) сочува крваво спечалените плодови. Ние не си правиме илузии оти со слегувањето во градовите нашата борба е свршена и знаеме оти допрва за нас се поставува борба за разрешувањето на сите поброени и многу други задачи.

Драги другари и другарки,

Нашиот пат е пат на националната борба и заштитата на животните интереси на народот. Нашиот пат е прав, оти е покапан со крв и посејан со коски на нашите незабравими другари по најстрмите патеки на македонските планини. Не треба од тоа поголеми доказателства. Но сакаме ли поголемо признание оти сме на прав пат, од одушевлението со кое нашата борба и програма ја поздравуваат сите Македонци во Америка и Канада? И ако далеку од нас, (тие го) осетиле пулсирането на народното срце, изразуваат готовност да (ја) помагаат нашата борба. Комитетот “Победа”, федерација на Македонците, листот „Народна воља”, сите (го) поздравуваат нашето правилно становиште и геројската ни борба. Скоро, преку лондонското радио и норвежанинот Брелсфорд, кој (го) познавал нашиот вопрос, (го) поздравил со радост решението на македонскиот вопрос и зајавил дека победата и мирот на Балканите ќе бидат обезбедени со признавањето и ослободувањето и братство и единство кое ќе се создаде како резултат на тоа собитие. И навистина, ако некој скрбеше, дека заради него се водеја (низ) историјата крвави борби, диктувани од империјалистичките клики, во кои паднаја толку братски жртви, а нашата национална слобода заради таја јагма беше винаги потапкувана, тоа бевме ние, Македонците.

Но кога денеска, со признавањето на македонскиот народ се создаваат нови перспективи за братството и единството на јужно-славјанските народи, па и сите балкански народи и кога ние од причина за раздор се преобврнуваме во алка за таја солидарност, треба да сме среќни и горди. Треба да се среќни и горди и сите народи на Југославија, што со својата боба сестрано (го) потпомагаја тоа свето дело.

Затоа, прегрнете (ги) сите сили и способности во служба на нашите народи, да истрајеме до крај, како прави пионери на утрешна слободна Македонија, во нова, демократска, федеративна Југославија.”

*Брошура „Прво заседание на АСНОМ-Илинден 2 август 1944”,
ДАРМ, ф: АСНОМ(157), Куи.1., инв. бр. 3294; Зборник АСНОМ...,
сир.183-258;
Документи за борбата на македонскиот народ..., т. 2, док. 275,
сир .582 -590;*

РЕШЕНИЕ ДОНЕСЕНО НА ПРВОТО ЗАСЕДАНИЕ НА
АСНОМ ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА АСНОМ ЗА ВРХОВНО,
ЗАКОНОДАВНО И ИЗВРШНО НАРОДН ПРЕТСТАВНИЧКО
ТЕЛО И НАЈВИСОК ОРГАН НА ДРЖАВНАТА ВЛАСТ НА
ДЕМОКРАТСКА МАКЕДОНИЈА

(2 август 1944 год.)

РЕШЕНИЕ

на Антифашистичкото собрание на народното ослободуене на
Македонија како врховно законодателно и исполнително народно
претставително тело и највисок орган на државната власт на
демократска Македонија (АСНОМ)

Чл. 1

Основајќи е на суверената воља и правото на самоопределение на народот на Македонија, чии верни толкователи се претставителите на ова Собрание, а во согласие со решенијата донесени на II заседание на АВНОЈ...во град Јајце-29 ноември 1943 год.- Антифашистичкото собрание на народното ослободуене на Македонија (АСНОМ) се конституира во врховно законодателно и исполнително претставително тело на Македонија и (на) македонската држава, како рамноправна федерална единица во демократска федеративна Југославија...

Чл. 2

АСНОМ (ја) врши законодалната и исполнителната функција на македонската федерална држава, до колку таја функција не ја префрли на својот Президиум и на Народното правителство на македонската држава.

Чл. 3

АСНОМ го образуваат народните претставитерли, без разлика на народност, вероисповедание, пол, раса и политическо-партиџска припадност, кои се дали доказателство, оти ја прихваќат борбата за самостојателност и слобода на народот на Македониџа и народно-ослободителната борба на сите останали народи од Југославиџа, а покрај това се непомирливи непријатели на окупаторот и неговите помагачи.

Чл. 4

Законодателната власт АСНОМ ја врши на своите пленарни заседаниџа, а во времето меѓу заседаниџата таџа власт ја врши преку Президиумот.

Исполнителната власт АСНОМ ја врши преку својот Президиум и преку Народното правителство на македонската држава.

Чл. 5

АСНОМ и Народното правителство на македонската држава се врховни органи на народната власт во македонската држава како федерална единица во федеративна Југославиџа,

Имајќи (го) пак предвид сегашното развитие на народно-ослободителната борба и степенот на изградуенето на власта во обштата држава, а како уште ги нема сите условиџа за образуването на Народното правителство на македонската држава, функциџата на Народното правителство ќе ја врши времено ПРЕЗИДИУМОТ НА АСНОМ.

Чл. 6

АСНОМ си избира свој Президиум, кој е составен от претседател, два потпредседатели, два секретара и најмалку други 16 (шеснаесет) члена.

Чл. 7

За својата работа Президиумот одговара пред АСНОМ.

Чл. 8

Сите законодателни решениа на АСНОМ и неговиот Президиум се објавуваат со потписите на претседателот и секретарот на АСНОМ односно (на) неговиот Президиум.

Чл. 9

На територијата на Македонија важат законите на федералната македонска држава и законите на федеративна и демократска Југославија.

Чл. 10

До формирането на Народното правителство на македонската држава при Президиумот на АСНОМ се образува нужен број на оддели за разните гранки на државното управление.

Секој оддел се управљава од начелник на одделот. Началникот на одделот ги води работите на одделот, под раководството и контролата на член од Президиумот, на кого и одговара.

Чл.11

Народното правителство на македонската држава, односно до неговото образование Президиумот на АСНОМ, има функција на народно правителство, основајќи се на решенијата на АСНОМ, а во согласие со решенијата на АВНОЈ, како и заповедите и решенијата на Националниот комитет на ослободуењето на Југославија, донесуе заповеди и решениа и (го) контролира нивното спроведување во македонската држава.

Чл.12

Народното правителство на македонската држава, односно до неговото образование Президиумот на АСНОМ, има право да (ги) отфрли заклученијата и заповедите на сите народно-ослободителни одбори, ако не се во склад со законите на македонската држава.

Чл.13

Работите на секое заседание на Собранието ги води Работното претседателство, избрано само за това заседание. Ова претседателство е составено от претседател, потпретседател, два секретара и најмалку 5 члена.

За секое заседание се избира и верификациона комисија...

Новото заседание го отвора Претседателот на претходното заседание, предлагајќи избор на ново работно претседателство.

Чл.14

Ова Решение влегува веднага во сила.

Во манастирот “Св. Отец Прохор Пчински”, на ИЛИНДЕН, 2 август 1944 год.

Секретар,
Љупчо Д. Арсов
Љ. Арсов, с.р.

Претседател:
Методи Андонов-Ченто
М.А.Ченто, с.р.

*ДАРМ, фонд: АСНОМ (157), куџ. 1;
Зб. АСНОМ 1944-1964, ИНИ, 1964;
Документџи за борбата..., док 276, сџр 590-591;
М.А.Ченто-документџи..., док.28, сџр. 98- 100;*

ПРЕЗИДИУМОТ НА АСНОМ,
ИЗБРАН НА ПРВОТО ЗАСЕДАНИЕ НА АСНОМ

„ПРЕЗИДИУМ НА АСНОМ

Претседател - Методи Андонов Ченто, трговец от Прилеп,
I. Потпретседател - Панко Брашнаров, учител от Велес
II. Потпретседател - Емануел Чучков, директор на гимназија от Штип

Секретари:

Инж. Љубомир Арсов, банкарски чиновник от Штип
Д-р Владимир Полежина, правник от Кичево

Членови:

Венко Марковски, поет от гр. Скопје
Цветко Узуновски, работник от гр. Преспа
Богој Фотев, землоделец от с. Бистица, Битолско
Михаил Апостолски, генерал-мајор, командант на НОВ и ПО на Македонија, от гр. Штип
Страхил Гигов, началник на персоналното оделение на Главниот Штаб на Македонија, от гр. Велес
Петре Пирузе, адвокат от хр. Охрид
Кирил Петрушев, типографски работник от гр. Скопје
Јован Гјоргов, свештеник от с. Дреново, Кавадарско
Ќемал Аголи, студент на филозофија, от гр. Дебар
Епаминонда поп Андонов, професор от гр. Струмица
Генадие Илиев Лешков, землоделец от с. Дреново, Бродско
Инж. Лазар Соколов, економист от гр. Куманово
Вера Ацева, домаќинка от гр. Прилеп
Камбер Хасан, землоделец от с. Долно Дисан, Кавадарско
Ацо Петровски, кројач от гр. Скопје
Младен Гјоргиев Челопечки, землоделец от с. Челопек, Кумановско
Лилјана Чаловска, студентка от гр. Битола”

*ДАРМ, ф: АСНОМ (157), Зб. АСНОМ 1944-1964, ИНИ, 1964;
М.А. Ченџо-документии и материјали..., док.34, сир.104-105;*

ИЗЈАВА (СЕЌАВАЊЕ) НА КИРО ГЛИГОРОВ
ЗА РАБОТАТА НА ПРЕЗИДУМОТ НА АСНОМ
И ЗА МЕТОДИЈА АНДОНОВ -ЧЕНТО

„Во времето кога работеше Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ, кој по I заседание на АСНОМ прерасна во Президиум на АСНОМ, јас како учесник во тие настани, се сеќавам дека една од првите седници на ова тело беше одржана на отворено небо, на една полјана во с. Рамно, на Скопска Црна Гора. Со седницата заседаваше Методија Андонов-Ченто, како претседател на Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ, а подоцна и на Президиумот на АСНОМ. Ченто ја започна седницата со зборовите: „*Сега ѓрадиме македонска држава и ќе ја изѓрадиме*”, а потоа постави реторичко прашање: „*А како ќе се вика џааа држава*” и одговори: „*Разбира се - Македонија. Дали некој има џодруѓо мислење?*” Сите одобруваа. Потоа го постави прашањето како ќе се вика телото што раководи наместо АСНОМ меѓу неговите заседанија, а кое има надлежности на привремен парламент и влада...Имаше разни предлози, но се усвои предлогот на Владо Полежина, правник од Кичево, ова тело да се вика „Президиум”, значи „Президиум на АСНОМ”, нешто како претседателство... Потоа на дневен ред беше прашањето кое предизвика полемика, а тоа е прашањето за проширувањето на Президиумот на АСНОМ со нови членови. Страхил Гигов, како член на ЦК на КПМ и на Главниот штаб, предложи во Президиумот да се прими Видое Смилевски, и даде кратко образложение за тоа. Ченто на тоа реагираше на следниот начин: „*Кој е Видое Смилевски? Македонец ли е, знае ли македонски? џиџо најравил за движењеџо?...*”. Страхил објаснуваше: „*Да, џој е Македонец џо џаџко, од Госџиварско, одраснал и живеел во Србија, разбира македонски, но џешко се служи, учел на срџски и џодобро ѓо знае срџскиот џазик, учесџивувал во илеѓална работџа, во Краѓувачкиот џоред иџн...*” Ченто се сврте и ме праша мене: „*Киро, ѓо џознаваш ли Видое од време на илеѓалаџа, си ѓо среџнал ли ? Јас одговорив: „Не ѓо џознавам, иако учесџивував на речиси сџџе манифесџаџии на сџуџенџиџџе во Белѓрад*”. Ченто продолжи: „*Па, каков е џој Македонец кој не живеел во Македонија и не знае македонски? И ние меѓу двеџе*

свештиски војни учевме на српски, но си зборувавме на македонски јазик...Од овие причини јас сум проишв Видое Смилевски да сџане член на Президиумој, но за да не изгледа дека вршам некакво влијание врз вас, џи сџавам и двајца предложа, мојој и овој на Сџрахил Гиџов, за изјаснување. Еве прво ти Михајло изјасни се!” Михајло Апостолски рече: „Јас сум за предложој на Ченто”. Потоа, веројатно поради авторитетот на Апостолски, сите еден по еден се изјаснија во корист на предлогот на Ченто. И јас самиот се изјаснив за тоа. Настапи штама. Гигов видно разочаран и возбуден, веднаш трчајќи, се упати во соседната куќа, каде што беа другите членови на Централниот комитет и делегатот на Врховниот Штаб Светозар Вукмановиќ-Темпо. Брзо се вратија од таму Темпо и Гигов. Темпо неосетно му се приближи отпозади на Чента и со повишен тој рече: „Ко је тиј Ченто да одлучује ко че бијти или нече бијти члан Президиума...?” А, Ченто, не завртувајќи се, бидејќи го познаваше гласот на Темпо, рече: „Ти друџар Темпо, дали си член на Президиумој?” Темпо одговори: „Не сум” Тогаш Ченто продолжи: „Е, шџом не си, тиџо ти шџо ни се мешаш во нашија работи, и осџави не да работиме...”. Ете таков беше Методија Андонов-Ченто и така се одвиваше еден од тогашните внатрешни судири во НОД и во раководството на Македонија.”

*Изјава-сеќавање од Киро Глиџоров за авџорој на овој
џруд, на ден 10. јуни 2007 година во џросџоришџе на Државниој
архив на Република Македонија и ИНИ- Скопје, за време на
џромоџијата на книџата на Расџислав Терзиоски „Рускајта
диџломаџија и македонскиџе бранувања”*

ЗАПИСНИК
ОД ПРВАТА СЕДНИЦАНА ПРЕЗИДИУМОТ НА АСНОМ:
ФОРМИРАЊЕ ПОВЕРЕНСТВА, АДМИНИСТРАТИВНА
ПОДЕЛБА НА МАКЕДОНИЈА, ИСПРАЌАЊЕ
ПРЕТСТАВНИЦИ ВО НКОЈ И ВО СТРАНСТВО

(Рамно, 6 август 1944 год.)

„ЗАПИСНИК

Бр. 1

Од Првото заседание на Президиумот на АСНОМ, одржано на 6 август 1944 година, во училиштето на с. Рамно.

Заседанието го отвара претседателот Методи Андонов-Ченто, со следниот дневен ред:

Предлог за кооптирање на нови членови на АСНОМ;

Формирање на оддели (поверенства) при Президиумот и избирање раководни лица (повереници);

Организирање поделбата на области во Македонија и избирање лица за спроведување на организацијата на тија области (НОО);

1. Избирање лица за испраќање при Националниот комитет на НОЈ и во иностранство;

Испраќање протестни телеграми по повод говорот на Иван Шубашиќ и интервјуто на Сава Косановиќ....

...По втората точка, формирање на оддели при Президиумот и избирање раководни лица (повереници), после опширна дискусија, по предлогот на претседателот М. А.-Ченто, кој претрпе многу измени, се усвојуват, со оглед на денешните нужди, следните осум оддели и нивните раководни лица:

1. Поверенство за информации -Панко Брашнаров,
2. Поверенство за внатрешните работи - Киро Петрушев,
3. Поверенство за просвета- проф. Епаминонда п. Андонов,
4. Поверенство за народно стопанство и обнова -инж. Лазар Соколов,
5. Поверенство за финансии-Благој (треба Богоја, н.б.) Фотев,
6. Поверенство за соопштенија и градежи - Страхил Гигов,
7. Поверенство за социална политика - Ацо Петровски,

8. Поверенство за судство -Петар Пирузе.

По третата точка, за организирање поделата на Македонија, по оглед на денешните нејзини потреби, се усвојува предлогот на претседателот Методи Ченто со едно изменение-нерприхватување на окрузите. Македонија се дели на следните четири области: Скопска, Битолска, Штипска и Кичевско-дебарска. Областите се делат на околии и на општини. Окрузите се укинуваат и лицата избрани во нив а се приклучуваат во областа.

За организирање на НОО-и при тие области, се овластуваат следните членови на АСНОМ, кои се за таа цел ополномоштуваат: ...

...По четвртата точка, избирање лица за испраќање при Националниот комитет на НОЈ и за иностранство, се усвојува следното:

I При Националниот комитет на НОЈ, да се испратат:

1. Кирил Глигоров
2. Лазар Соколов
3. Ацо Петровски
4. Богоја Фотев
5. Методија А. Ченто

II За Бари:

1. Д-р Владимир Полежина
2. Илија Цувалековски

III За Москва:

1. Димитар Влахов
2. Венко Марковски

По петата точка, испраќање телеграми, протести по повод говорот на претседателот на југословенската емигрантска влада во Лондон г. Ивана Шубашиќ и интервјудо на министерот Сава Косановиќ, се дојде до согласие да се испрати таков телеграм до претседателот на Националниот комитет на НОЈ маршал Тито, оти се најде да таквите постапци наносват штета на народно-ослободителбата борба на македонскиот народ, па спрема това и на останатите народи на Југославија.

Во точката „разно”

1.Пошто се увиде потребата да се има едно платежно средство, се усвојува издаването на бонови;

2. Да се издадат во наскоро време легитимации на сите народни претставители на АСНОМ...

3. Се усвојува, исто така, предлогот на претседателот Методи Ченто да се испратат писма до известни лица, кои ќе се повикат да се придружат на народно-ослободителната борба на Македонија.

...5. Увидувајќи ја големата потреба за објавување течењето (на) и историско заседание на АСНОМ, се захтева от (пот)претседателот Панко Брашнаров да се постара да се што побргу отпечати и излезе брошурата одредена за таа цел.

След исцрпувањето на дневниот ред, заседанието се закључи.

Секретар,
Д-р Владо Полежина, с.р.

Претседател,
Методија А. Ченто, с.р.”

Членови
Л. Соколов, с.р
К. Петрушев, с.р.
Е. Поп Андонов, с.р

*ДАРМ, ф: АСНОМ, Зб. АСНОМ 1944-1964, ИНИ, 1964;
М.А. Ченџо-документи и материјали..., док.Зб, сџр.107-110;*

ПРЕСУДА ОД ВИШИОТ ВОЕН СУД НА ЈУГОСЛОВЕНСКАТА
АРМИЈА ВО ВРСКА СО ПОБУНАТА ВО ШТИП: ПОТЕШКИ
ПОСЛЕДИЦИ ОД ПОБУНАТА НЕМАЛО, БИДЕЈЌИ ТАА ВО
ЗАЧЕТОК Е ЗАДУШЕНА

(27 мај 1945 год.)

„... во м. јануари о.г. во Штип дојде до побуна во еден батаљон од таа бригада. Непосреден повод за таа побуна била наредбата за движење на бригадата од Штип кон Куманово и натаму на фронтот... Осумничениот Георгиј Кушев, како командант на бригадата е одговорен за оваа побуна, и што не презел никакви мерки против евентуална побуна, иако знаел дека во единицата постои незадоволство и нерасположение против движењето во тој правец... Во текот на истрагата не се востановило дека се работи за злонамерно кршење на старешинските должности туку за пропуст. Тоа и првоосомничениот и самиот го признава. Натаму, потешки последици од побуната немало, бидејќи таа во зачетокот е задушена.

Земајќи ги сите околности предвид, како и тоа дека осомничените доброволно дошле во нашата земја (од Бугарија, н.б.) да се борат против германскиот фашизам и дека се државјани на сојузничка држава Бугарија - тоа овој суд наоѓа дека нема место за натамошна постапка...и осомничените да се вратат во Бугарија..."

*Михајло Миноски, Авнојска Југославија и македонскојто национално
прашање (1943-1946), Менора, Скопје 200, факсимил на сѝр. 199*

СПОМЕНИ НА КИРО ГЛИГОРОВ ЗА РАСЧИСТУВАЊЕТО СО СОРАБОТНИЦИТЕ НА БУГАРСКИОТ ОКУПАТОР

(1945 год.)

„Во врска со АСНОМ треба да споменам и за еден непријатен факт.

Во тоа време од Белград дојде еден потполковник, Црногорец, кого го овластиле да формира Служба за безбедност - наречена ОЗНА. Темпо посебно водеше сметка за него, да му помогне, што со други зборови значеше да му укаже кои се непријателите на кои треба да обрнеме внимание, кои се тие што треба евентуално да се судат, да се ликвидираат... За таа цел се бараше од сите нас поединечно да пишуваме свои сознанија за разни личности кои имаа колаборационистичка улога, кои носеа некаква „бугарска жичка“ и сл. Така на пр. тој го овласти Кирил Миљовски од секој од нас поединечно да прибере податоци за луѓето кои дотогаш го претставуваа јадрото на ванчомихајловистите. Се сеќавам дека и јас пишував, тоа што го знаев, за улогата на Чкатров, за Ѓузелов, Дрангов кој, како што се покажа подоцна, не соработувал само со Бугарите, туку бил, всушност, агент на Гестапо, .. во Скопје...

Знам дека пишувавме за сите тие личности, како и за Спиро Китинчев, кој беше бугарски кмет на Скопје, а и за некои други.... Судијата на тие луѓе се случија подоцна, по...ослободувањето на Македонија. Еден кус период потоа беше чистката во Велес, која тогаш остави многу силен впечаток. Такви, но не од таков обем, чистки имаше и во другите градови, па беше речено да се ликвидираат по два-тројца кои биле најистакнати на врховистичка линија. Имаше такви луѓе, но не многу. Меѓутоа во повеќе места имаше и луѓе кои се определија за соработка со Бугарите. Но, мора секогаш да се има на ум дека, за среќа, тоа не беше масовна појава (како во некои други подрачја од Југославија) за да мора да се расчистува преку некаква граѓанска војна"

Кирил Глигоров, Македонија е се што имаме, Три, Скопје 2001;

ЗАПИСНИК ОД ПЛЕНУМОТ НА ЦК НА КПМ ЗА Т.Н.
АНТИПАРТИСКА ГРУПА, КОЈА Е ЗА ПОСЕБНА МАКЕДОН-
СКА ДРЖАВА И БАЛКАНСКА ФЕДЕРАЦИЈА. ВО ТАА ГРУПА
СПАЃААТ: ЧЕНТО, ЧУЧКОВ, ГЛИГОРОВ, СОКОЛОВ,
МАРКОВСКИ, АПОСТОЛСКИ, ПИРУЗЕ, ХАЏИ-ПАНЗОВ,
ДИМИТАР И ГУСТАВ ВЛАХОВИ. ТИЕ ПО СИТЕ ПРАШАЊА
СИ ИМААТ СВОЈА ЛИНИЈАСПРОТИВНА НА ПАРТИСКАТА
ЛИНИЈА

(Лето 1945 година)

„ДНЕВЕН РЕД:

1. Избори;
2. Организација и агитација по изборите;
3. Однос спрема малцинствата;
4. Прашањето на Егејците и Егејска Македонија;
5. Скршнување во Партијата - фракционерство...

„...Диференцирањето по национална линија природно, но пренагло би било опасно. Особено опасно би било и во верското диференцирање. Ние треба да диференцираме политички, на линија за ДФЈ, за народна власт, за рамноправност на народите, за република. При тоа треба да се гледа да се изолираат најреакционерните елементи. Притоа треба да се искористи класната диференцијација за политичка диференцијација. Во фронтовските организации да се создадат културно-просветни секции на малцинствата во култ.(урно) просветниот одбор при Гл.(авниот) одбор на НФ. При тоа, во нив да се обезбеди партиско раководство.

Треба да се организираат читатели кои по, блоковите, претпријатијата, училиштата ќе читаат и толкуваат наши материјали.

Да се обработуваат материјалите од Конгресот.

Да се врши упис на членови и членарина по конференции, во просториите на одборите на Народниот фронт.

Секои 7 дена извештај преку власта за Егејците. Да се осниваат меѓу нив културно-просветни...

Абас: За скршнувањето во партијата и појава на групаштво. Тоа се должи во прв ред на неправилниот критериум за примање во Партија.

Основно во појавата на групашење во Охрид, Куманово итн. се должи на тоа што комитетите не можеле навреме да откријат некои незадоволни елементи итн. При тоа, во тие групи биле завлечени и позитивни елементи...

...Макар што има слични појави и во други организации, за тоа не водат доволно сметка, не се доволно политички будни. Тоа може да ги има и натаму со оглед дека во нашата партиска организација има непроверени и недостојни членови. Оттука пред окружните комитети се поставува задача да испитаат дали има кај нив таква појава и одошто. Во случај да ги има треба да се истерат на чистина, а не само да се отстранат. Ако ние со такви појави хитно не расчистиме, групата може да ги поврзе тие групички и тоа може многу голема штета да ни нанесе.

Осем овие групи, постои група која со својата линија оди против парт.(иската) линија. Таа група денес е раширена, а води потекло од појавувањето на манифестот на Гл.(авниот) Штаб. Таа група тврдеше дека во Југославија не може да се ослободи и соедини цела Македонија, ами дека е возможно само ако се бориме за посебна македонска држава, односно за балканска федерација. Тоа беше обид за одведување на нашиот народ по странпутица и оневозможување стабилизација на макед.(онскиот) народ. Таа нивна платформа би значела и обид за оневозможување остварувањето на Демократска Федеративна Југославија. Меѓу другите во таа група беа: Мане Чучков, Киро Глигоров, Лазо Сокол. Некои кои ја увидоа својата грешка отпаднаа. Меѓутоа, таа група и се рашири. Штом отиде на кумановски терен, почна таму да води борба против Партијата. Тие потоа отпочнаа да опфаќаат нови нездрави и незадоволни елементи. Денес во таа група се: Ченто, Венко, Апостолски, Киро Глигоров, Лазо Сокол, Пере Пирузе, Благој Хаџи Панзо помагани од Влахов стариот кој е во групата и отстрана од младиот Влахов. Тие по сите прашања си имаат своја линија спротивна на партиската линија.

По прашањето на сепаратизмот и шовинизмот, тие велат дека немало основ за нивното јавување. Додека, напротив, кај нас има основа за нивното јавување токму затоа што нашиот народ бил до вчера потиснат и што младата трг.(овска) буржоазија се стреми да се развива капиталистички. Како тоа и е невозможно во ДФЈ, тоа таа се стреми кон отцепување од ДФЈ. Таа опасност од сепаратизам и

шовинизам ги опфаќа и нашите маси, се појавува и во парт.(иската) организација.

Тие не се слагаат ни со нашата судска политика. Тие би сакале да кажат дека е таа неправилна односно дека кај нас има терор. Тие би сакале да кажат дека кај нас има повеќе смртни пресуди отколку во Србија (!) итн. Сакајќи да ја притапат острицата на борбата во Македонија, тие не ја гледаат класната суштина на нашата борба, се јавуваат на линијата на спасување на злочинците т.е. македонската буржоазија.

Тие ја напаѓаат и нашата политика спрема Бугарија и конкретни истапи на некои другари (Лазо на II Заседание, н.б.). Ние сме го игнорирале бугарскиот печат, сме ја затворале бугарската граница, неправилна била линијата Скопје-Београд-Софија, ами требало Скопје-Софија. што се сака со тоа?

Не се слагаа со нашата кадровска политика при кое го поставуваат своето лично прашање: Зошто Киро, Лазо единствени наши стручњаци, биле пратени во Белград, зошто биле отстранети, затоа што едните ги бранеле интересите на македонскиот народ, а нашата Партија, нашиот ЦК водел помалку “србофилска” политика. Натаму велат дека кај нас постоела диктатура на Партијата, под тоа подразбираат тоа што ним не им се дозволувало ширење на нивната линија. Оптужуваат дека само дваесетина души ја работеле сета работа а другите биле фигури, т.е. тие биле фигури. Значи, бидејќи тие одат да си овозможат спроведување на својата линија, тие бијат по нашата власт. Како што е случајот и во Бугарија, кое таму се прави поради тоа што со власта раководи КП, со владата секретарот на КП, што власта е осетно прашање.

Став на ЦК КПЈ.

Линијата на ЦК КПМ (е) правилна. Напоредо со неа постоела линија на контрареволуција, линија антипартијна - линијата на таа група, која е инаку и поврзана со странство.

Благодарение на будноста на ЦК КПМ за нив се знаело од порано. Спрема групата да не се зема фронтален став, да не се именуваат во организацијата. Удирање принципиелно по таква група, по ставовите. Поради небудноста на нашата парт(иска) организација многу од нив се популаризирани. Поради тоа толку е важно зацврстувањето на

единството на КП. Не се презема нивното раскринкување, ами поединечно ќе се преземаат мерки спрема нив.

Орак и Киро. Спрема некои од нив треба да се земе отворен став. Орак за Венко, Киро за Ченто.

Лазо дава примери од емигрантскиот печат („Херст“, „Доброволец“) кои говорат за нивната поврзаност со странство.

Салтир дава податоци за Лазо Сокол...Лазо Сокол има влијание во чаршијата и сред бивши вмовци.

Крсте: „За недоволното популаризирање на наши другари, за тоа дека скопската организација има луѓе кои наседнуваат на нивните трикови“.

Саво: „Оваа борба нема да биде лесна, треба да се припремиме за оваа борба, да се убеди партиската организација дека треба да се води борба против такви елементи. Наведените појави говорат за нездравост, а партиската организација ќе може да расчисти со оваа група ако биде доволно здрава“.

Беловски: „Во Радовиш групата е на слична линија како и оваа група“.

Марко: „Ако би зеле ние да раскринкаваме некои од тие личности во Битола, тогаш веднаш би се јавиле групи. Влахов и Апостолски се доста популарни на тој терен“.

Лазо: „Тука требаше повеќе да се говори за одделните појави на групаштво и слично во нашата организација. Тие појави се знак на слабост на парт(иската) организација, на слабост и небудност на комитетите.

Тука ништо не се говореше за фамилијарноста, неа ја има, а по неа не се удира доволно; од неа до групаштвото има само еден чекор“.

Нужна е истовремено теоретска подготвеност на нашето членство, изучување на групаштвото од историјата на ВКП (б) или на нашата Партија, подобрување на составот на нашата Партија, негување на демократскиот централизам и критиката во парт.(иската) организација по однос на казните, на кадарот воопшто, да се престане со самоволијата. Да се прибере материјалот за сите од групата.

Абас: „Што побргу да се организираат инструкторски и кадровски одделенија при ОК-и. Обрнување внимание на пополнување на анкетни листови. Подробно за распоред на кадарот, за казните. За однос правилен на инструкторите во работата на ќелиите, разрабо-

тување и применување на директивите, убедување на членовите, контрола”.

Окружниот комитет не да се дизаинтересира за ќелиите, ами неговите членови да одат по терен, а самите да помагаат и да вршат воедно контрола над работата на инструкторите. Нема систематска работа по директивата за примање од работничката класа и националните малцинства во организацијата.”

*ДАРМ, ф.АСНОМ, к.6; Зборник АСНОМ, њ.1,кн.3; Методија
Андонов-Ченио*

*документи и материјали, ред. М. Димитријевски, З.Тодоровски,
Риско Бундески- Бунде, ДАРМ, Скопје 2002, док. 68, стр. 164-168;*

ЗАПИСНИК ОД СОСТАНОКОТ СО ОКРУЖНИТЕ
КОМИТЕТИ НА КПМ:
ИЗБОРИ ЗА СОЈУЗНОТО СОБРАНИЕ
И КРИТИКА НА „АНТИПАРТИСКАТА ГРУПА“
(18 август 1945 год.)

„Записник од состанокот на секретарите на Окружните комитети (на КПМ, н.б.) одржан на 18.VII.1945 година, во присуство на другарите Лазо, Абаз и инструкторите Лилјана, Вера Ацева, Владо Стругар, Благоја Талески, Крсте Црвенковски, како и другарите од кадровското одделение.

Дневен ред:

1. Подготовка за изборите,
2. Однос спрема малцинствата,
3. Прашањето на Егејците и Егејска Македонија,
4. За скршнувањето на нашата Партија и фракционаштвото.

Другарот Лазо говорејќи по првата точка ги постави следните задачи:

Окружните комитети треба да предвидат кандидати и тоа, како за сојузната, така и за скупштината на народите, за секој округ по четири, пет до шест кандидати и нивни заменици и да за тоа ги известат ЦК. Главниот одбор на фронтот пред изборите ќе ја состави својата листа односно ќе одреди кој каде ќе се кандидира, а по партиска линија ќе решиме кој да се избира. Окружните одбори на фронтот имаат право да истакнат свои кандидати, бидејќи ги одбија кандидатите или некој кандидат на Гл.(авниот) одбор по свои причини.

Кај нас се воглавно земени мерки за пополнување на списоците, но не и за политичка мобилизација на масите. При тоа дури има случаи да во некои екипи околу составувањето на бирачките списоци влегле и непријателски елементи, што не смеело да се случи. Може во екипите да има некое чисто техничко лице за техничката страна, но другите треба да се политички подготвени агитатори....т.е да не се случи да бидат елиминирани луѓе кои се поправиле и кои ќе гласат за нас на изборите. ..

...Секој ден комисијата за бирачки списоци да има состанок со раководителите на екипите, исфрлувањето од списоците на неарни еле-

менти треба да дојде не според наоѓање на екипите ами по барање на масите, на разни конференции и на барање писмено или усмено на поединци, како и по барање на организациите /како синдикални под-ружници, одбори на фронтот итн./...Активноста на масите во составување на бирачките списоци ќе биде најарна мобилизација за изборите.

.... Ако ние со такви појави итно не расчистиме, онаа антипартиска група за која станува збор (се однесува на Методија Андонов-Ченто, Михајло Апостолски, Венко Марковски, Киро Глигоров, Емануил Чучков, Лазар Соколов, Петре Пирузе, Благој Хаџи Панзов, Димитар и Густав Влахови, н.б.), може да ги поврзе тие групички и тоа може многу голема штета да ни нанесе.

Потоа, другарот Абаз (Цветко Узуновски, н.б.) продолжи, освен овие групички поврзани воглавно на база на лично незадоволство и критизерство, постои и една група која со својата линија оди против партиската линија, група која има изработено своја линија. Таа група, денес е раширена, води потекло од појавувањето на Манифестот на Гл.(авниот) Штаб, кога таа не се сложуваше со него, односно со линијата на нашата партија водеше борба против неа тврдејќи дека во рамките на Југославија, така компромитирана кај нашиот народ, не можело да се ослободи и соедини цела Македонија, ами дека тоа е возможно само ако се бориме за посебна Македонска држава, односно за Балканска федерација. Тоа беше обид за одведување на нашиот народ по странпатица и оневозможување на негова мобилизација во народно осл.(ободителната) борба на југословенските народи под раководството на Маршал Тито, на КПЈ. Таа нивна платформа со паролата за „Балканска федерација" значеше и обид за оневозможување на постоењето наДФЈ како таква, како столб на напредокот на Балканот. Некои од таа група, кои ја увидоа својата грешка, отпаднаа. Меѓутоа, таа група се рашири, штом отиде на кумановскиот терен, фати таму да води борба против Партијата и потоа зафаќајќи нови нездрави елементи, таа се рашири. Денеска таа група си има своја линија, како што рековме, спротивна на партиската линија по сите прашања.

По прашањето за сепаратизмот и шовинизмот, тие викаат дека немало основа за нивното јавување во Македонија. Дури, на пример има основа за таа појава токму затоа што нашиот народ ни бил до

вчера потискан и што денеска младата македонска трговска буржоазија усилено се стреми да се развива капиталистички. Како во ДФЈ ком.(унистичката) Партија е на раководно место и како развојот на нашата буржоазија е невозможен, тоа таа тежнее кон отцепување од ДФЈ. Ние, пак, знаеме дека таа опасност од сепаратизам и шовинизам, кој се јавува среде нашите маси, се јавува и во парт.(иската) организација.

Групата не се сложува ни со нашата политика по воените злосторници. Тие би сакале да кажат дека е неправилна, т.е. дека кај нас има терор. Тие би сакале да кажат дека кај нас има повеќе смртни пресуди отколку во Србија. Тоа не само да не е верно, ами е буквално истоветно со паролите на српската, хрватската реакционерна буржоазија, кои исто тврдат дека и сакаат да не бијат со тоа што во другите федерални единици имало помалку смртни пресуди. Сакајќи да ја затапат острицата на борбата во Македонија, тие негледајќи ја класната суштина на нашата борба се јавуваат на линијата на спасувањето на воените злосторници т.е. македонската буржоазија...

...неправилна била нашата парола Скопје-Белград-Софија, ами требало Скопје-Софија, јасно е да нивниот став значи отстапка на великобугарскиот шовинизам и империјализам и оди на слабење на нашето единство со останатите народи на Југославија и отцепување на нашиот народ од демократската рамноправна заедница на југословенските народи. Тие не се сложуваат со нашата кадровска политика, но не заради грешките и слабостите на нашата парт(иска) организација во тој поглед, кои ние само најарно ги увидуваме, критикуваме и отстрануваме, ами затоа што некои од нив или нивните пријатели бил преместени и сл.

Натаму викаат дека кај нас постоела диктатура на Партијата, а под тоа (го) подразбираат она што ним не им се дозволило ширење на нивната линија. Обвинуваат дека само дваесетина души ја работеле целата работа, а другите биле фигура, т.е. тие биле фигури, значи и тука подразбираат што ним не им се овозможува спроведувањето на нивната линија и одат на тоа да си го овозможат тоа.

... ставот на ЦК КПЈ по тие работи е следниот: линијата на ЦК КПМ е правилна. Паралелно со неа постои линија антипартиска, линија на таа група, која е линија на контрареволуцијата. Таа група е

веќе поврзана и со странство. Благодарение на будноста на ЦК на КПМ за таа група се дознало од порано.

Спрема групата да не се земе фронтален став, да не се именува во организацијата. Треба да се удри принципиелно по таквата група и нејзините ставови.

Поради небудноста на нашата Парт.(иска) организација се популаризирани сред нашите маси. Ете, зошто е толку важно зацврстувањето на единството на нашата Партија. Нивно раскликување нема да се преземе ами дополнително ќе се земе став и мерки (за) секој од нив поединечно.

По дискусијата која се разви и која беше во прилог на кажаното од др.(угарот) Абаз, др(угарот) Лазо рече: „Тука требаше повеќе да се говори за одделните појави на групаштвото и сл. во нашата организација. Постоенето на такви појави значи слабост на нашата парт.(иска) организација, слабости и небудност на раководствата. Тука воопшто не се говореше за фамилијарноста во нашата организација, а неа ја има и по неа не се удира доволно. А, од неа до групаштвото има само еден чекор.

Нужна е истовремено теориска подготовка на нашето членство, изучување на групаштвото, фракционерството или од Историјата на ВКП(б) и историјата на нашата Партија.

Битен услов за ликвидирање на тие појави е подобрувањето на социјалниот состав на нашата организација...негување на демократскиот централизам и критиката во парт.(иската) организација, како и одговорноста од доле до горе на сите членови на партијата. По однос на казните, како и на кадарот воопшто, нужно е да се престане со самоволијата. Задача е Окружните секретари да приберат колку можат во своите организации материјал за споменатите членови од групата..."

ДАРМ, фонд. ЦК на КПМ, 1945. сиџн. 1.427.1.65./285; 1.70/371-377:

АНДРИЈА ХЕБРАНГ
ЗА МАКЕДОНСКИТЕ НАЦИОНАЛИСТИ И СЕПАРАТИСТИ

(Дов. Извештај, 10 декември 1944 год.)

„Андрија Хебранг,

За Македонија

1. ЦК (на КПМ, н.б.) не му посветувал никакво внимание на Президиумот на АСНОМ, 2. Во Президиумот доминантно влијание имаат некои македонски националисти и сепаратисти, или барем луѓе со такви тенденции. 3. Монополот (тутунот, н.б) да е македонски, 4. Претставник на таа група во центарот е Емануел Чучков, 5. Говорот дека НКОЈ не би требало да донесува никакви одлуки без согласност на НРМ... 6. Памукот не сакаат да го даваат на Грците, 7. Андрија смета дека тие немаат доверба во Националниот комитет на народното ослободување на Југославија и во нова Југославија, 8. Андрија го предупредил ЦК на Македонија...11. Националистите добија под влијание на Андонов - Ченто. 13. Главните идеолози да ги привлечеме во центарот, на работа во НКОЈ; ...генералот Михајло Апостолски и припаѓа на таа група... Такви се Емануел Чучков, а еден од идеолозите е Лазар Соколов... Групата е против Југославија. Врзани за буг.(арскиот) О.(течествен) Ф.(ронт) од каде добиваат упатства да работат за независна Македонија (надвор од Југославија и Бугарија). Апостолски го истакнуваат како свое знаме..."

*ДАРМ, Архив Републике Словеније, (А РС) ф. ЕК, Досије А/З,
О Македонији, 10. XII 1944, Андрија Хебранг*

ИЗВЕШТАЈ
НА ИНСТРУКТОРОТ ЗАГА УМИЧЕВИЌ ДО ЦК НА СКОЈ,
ЗА ПОЛИТИЧКАТА ПОЛОЖБА ВО МАКЕДОНИЈА

(7 Ноември 1945 год.)

„...насекаде во Македонија, во градовите, посебно, има реакционери од сите бои (великобугарски, великосрпски, разни шпекуланти и шовиниости) кои се обидуваат народот да го убедат дека оваа власт е времена, дека оваа власт не е ниту демократска ниту народна, дека Македонија може да биде посебна држава или да се присоедини кон Бугарија. Тие говорат зошто Македонија не би имала свој посебен монопол, сообраќај, војска итн."македонската власт не беше во состојба брзо да реагира, бргу да ги менува состојбите и положбата да се измени...претседателот на Народниот одбор на Битола јавно декларира дека во Македонија нема шовинизам и сепаратизам, дека Македонија е најкултурна земја... во Македонија "...има една цела група: Апостолски, Влахов, Ченто, Соколов, Венко Марковски, Пирuze, Чучков, Кире Глигоров кои, некои поотворено, а некои закамифлирани, ја напаѓале линијата на ЦК на Македонија..."

ДАРМ, ф.ЦК на СКОЈ, III, с/8, бр. 559/7.XI 1945;

ДОВЕРЛИВ РАЗГОВОР НА ВАСИЛ ИВАНОВСКИ
СО ПРЕТСЕДАТЕЛОТ МЕТОДИЈА АНДОНОВ-ЧЕНТО
И ГЕНЕРАЛОТ МИХАЈЛО АПОСТОЛСКИ

(1 декември 1945 год.)

„Драги многупочитувани другари,

Соочувајќи се со поблиските од Вардарска Македонија, Димитар Влахов и генерал Апостолски и претседателот Ченто и Венко Марковски, посакаа да знаат да ли се познавам и да ли ќе се сретнам со другарите Димитров и Коларов. Желбата им беше да можам да Ве запознам со тоа што се случува таму (во ДФ Македонија, н.б.). Ченто дури ме задолжи да ги предам на Вас двајцата неговите поздрави и да Ви кажам, дека „по причина на некои одговорни фактори ние во Македонија не можеме да го извршиме своето дело така како што требаше.“ А, генералот дословно ми кажа: „Јас верувам дека работите во Партијата ќе се изменат. Инаку не наоѓам смисла да живеам и ќе си го теглам куршумот“...

...раководството на Комунистичката партија имаше политичка задача и во своето дејствување одеше до таму што работеше „на менување на народносниот карактер на Македонците како нација: сака(ат) да ја направат етнички поблиска до Србите... Тоа е линија, определен курс што го спроведуваат една група луѓе кои го превзедоа раководството, без да сакаат да знаат дека тоа дава спротивни резултати: поттикнува недоверба спрема братскиот српски народ. Го иритира народот, дава повод на месната реакција и, најпосле, страшно го отежнува и го прави сложено обединувањето на македонскиот народ, како и поблиското зближување и обединувањето и на бугарскиот народ во една федерација.“

ЦДИА-Софија, ф.146, оџ.4, ае 122, л.1;

ЗАПИСНИК ОД СОСТАНОКОТ СО СЕКРЕТАРИТЕ НА ОК,
МК-СКОПЈЕ, РАКОВОДИТЕЛИТЕ НА ОЗНА И
ИНСТРУКТОРИТЕ ПРИ ЦК НА КПМ ВО ВРСКА СО
ДЕЈСТВУВАЊЕТО НА ВМРОВ-СКИ ОРГАНИЗАЦИИ,
ГОЛЕМОСРПСКАТА, ГОЛЕМОБУГАРСКАТА И
ГОЛЕМОАЛБАНСКАТА И ГОЛЕМОТУРСКАТА РЕАКЦИЈА И
НА ДЕЛ ОД МАКЕДОНСКОТО СВЕШТЕНСТВОТО КОЕ Е ЗА
АВТОКЕФАЛНА ЦРКВА

(13 мај 1946 год.)

„... Састанокот го отвори другарот Лазо.

На састанокот на ЦК се реши да се свика овој састанок. Во последно време имаме поголема политичка активност на ВМРО-овските групи. Ова прашање треба да се разгледа и превземат мерки: за тоа треба тука да се продискутира, на основу кое и да се изработи еден став, кој преку саветовања окружни и срески би се пренел долу.

Опозицијата во Бугарија, со последниот меморандум, настои на стварање автономна Македонија под протекторат на големите сили. Самата опозиција чувствува дека Отечествениот фронт е осетивне по тоа место и бие по него. Тоа прашање од ОФ и БРП не е изјаснето. На тој меморандум ОФ одговара, но не темелно. Исто така, дојде до обединуење на михајловисти и протогеровисти за стварање банди и терористичко дејствување во Македонија...Терористичките групи им се потребни за оправдање на нивниот став за автономна Македонија под протекторат на сојузниците. Они сакаат да створат смут и по тој начин да се разбие нашето единство-единството меѓу Југославија и ОФ Бугарија и (да се) овозможи интервенција на големите сили.

Тие настојанија имаат извесни одрази кај нас. Затоа говорат и податоците на ОЗНА, за создадени младински групи, како и во војската, летци, плакати и др. Опозицијата во Бугарија тврди дека кај нас има опозиција на чело со Ченто иако кај нас нема негови пројави. За тоа говори и бегството на политичките затвореници Стефанов и...кој сигурно, организирано и еднадвор, било од Интелиценс сервис и др. служби, а и поради нашата небудност. Исто е таква појава и групата на турската реакција околу Атал-Оџа, која настои да

разедини малцинствата од нашиот народ и тие да станат резерва за противнародна работа. Исто, тоа се појавуе и на последниот црковен сабор, каде извесни михајловистички, шовинистички елементи добија позиции....Ние треба Ванчо Михајлов да го прогласиме за војни злочинец, макар да тоа можехме и порано. Имаше луѓе во Македонија кои тврдат дека кај нас нема непријатели. Ние ќе се помачиме, преку власта, да се приберат документи и преку таква и др., но на теренот е нужно да се постигне поголема координација меѓу партиските раководства и тие од војската. Поради тоа што голем дел од македонските војници служеле во Бугарската армија, време кое не им се признава за одслужен рок, има појави на незадоволство. Тие тражат, водат кампања за ослободување од војската...Али незадоволството е од таков карактер да го исползуваат политичките непријатели-доказ случајот во Струмица, каде ВМРО-овците го користат тоа положение за стварање на своја организација. На оваа појава, бидејќи е помасовна нареднуваат и наши партијци од војската.

Сега би кажал нешто по прашањето за Албанците. Албанците, исто така кај нас, албанската мањина претставуваа извесен проблем. Ние насекаде по тие албански села имаме добри одбори на власта, одбори на фронтот, а имаме...низа такви докази дека тие одбори ги префрлаат балистите. Истите тие одбори не се ништо друго туку балистички одбори. Јас не знам можеби затоа што сум ОЗНО-ец, па затоа гледам така на работите, но мене ми се чини дека отворено тие одбори највише содејствува и на балистите и се кажујат како нивни јатаци...Јас сакам со тоа да кажам дека прашањето, проблемот на великоалбанските реакционери е еден озбилен проблем. Одметнувањето на Цене Лезе, јас мислам, ќе претставува причина (за) еден прилично политички проблем. Исто така, еден голем политички проблем, претставуваат и Турците. Турската мањина и во Источна Македонија е џунгла. Турската мањина ја водат турски реакционери. Случајот со поставување на преселување од Источна Македонија јасно говори за тоа.

Свештенството е исто така еден голем проблем на кој би требало да (се) обрне поголемо внимание. Денеска свештенството иде на тоа да го привлече народот во својата дискусија дали црквата ќе биде автономна и автокефална.

Перо Тиквар: „Јас сакам да го дополнам другарот Крсте, да (ја) истакнам важноста на ВМРО-овската организација и дејноста и пројавите у последње време...”

По однос на свештениците...Написаја летци през Велигденските празници со позвање: Братја по Христа, не ја зимајте земјата манастирска, оти ви е несигурно положението, оти ќе бидете...

Лазо: „Како, печатени ли се тие летци?”

Перо Тиквар: „Писани се со рака со штампанни букви.”

Јас би сакал, исто така, да го подвлечам тоа положение дека нашите другари, дека ние имаме еден став на прилагодување, се утапат во гледањето на реакцијата. Така нашиот однос спрема непријателот стана релативен.

За Чента ние до сега немаме никакви сведенија да тој готово говори. (Го) знаеме само тоа дека на многу места има изнесен свој став за својата оставка. На прашање зашто ја даде оставката тој вика: сакам да останам чесен. Со тоа сака да каже како денеска кај нас немаме чесни луѓе. Исто така, за својата оставка говори оти Маршал Тито на два пати не му ја уважил оставката. Сега третиот пат, пошто Маршал Тито беше во Полска оставката му е уважена. Ако беше тој тука немаше да му е уважине по трети пат. Точно е тоа што кажаа другарите дека најмногу се приближуе до татковците на нашите другари кои активно учествуеле во покретот или пак кои загинале во борбата. Толку имав јас да кажам.

Стојанчо: „Ние успеаме донекле да разбиеме извесни групи и да откриеме работата на некои ВМРО-овски елементи. Но сепак, тие кои останаа работат. Така, специјално во с. Богданци, кај што беше центар на тие ВМРО-овски елементи, чак и сега после првите апшења, они истапуват преку некои поединци со разни пароли. Во с. Стајковци, пак, почна да се формира една великосрпска групичка која беше во врска со некои. Исто така, има позасилена дејност во гимназијата во Гевгели. Во последно време имаат тие испишани пароли во клозетот: “Доле Тито”, “Доле Стаљин”. Исто така имаме оформена една група великосрпска во Валандовско, на границата...Исто така имаме групирање на луѓе во Азот и Тиквешјата. Тоа се веќином луѓе, србомански настроени...”

Јас би подвлекол уште едно прашање... а тоа е прашањето на Властите во Валандовскиот срез... Сите илегалци кои се префрлуваат

преку границата се префрлуваат преку тие Власи. Тие имаат врски и секој ден идат на грчка територија...

Пекар: „Стварните ВМРО-овски елементи претставуваат еден озбилен проблем...тоа е особено би важело за Источна Македонија, каде, како рекоа другарите, има извесен утицај и тоа доста добар утицај, ВМРО...Во врска со последните работи кои настанаа во Источна Македонија се дојде до тоа парт. Организација да не превзема мерки за раскринкавање на ВМРО-вците, на ВМРО-овската организација како и слични организации таму, а напротив се чекаше ОЗНА да превземе мерки... А во Источна Македонија, ВМРО важи, широко меѓу населението, како една организација со високи идеали која се борела за ослободување од ропството. Тоа е факт... Преку нивното раскринкавање, ние, ВМРО-овската организација би ја раскринкали како злочиначка терористичка организација. И стварно, важно би било прогласувањето на Ванчо Михајлов за ратен злочинец и прибирање материјали...”

Абаз:...,се осети извесно оживление на некои непријателски елементи било великосрпски или големобугарски или големотурски....Тука во тој однос имаме два недостатка. Првиот недостаток е тој што самите одговорни по окрузите ја гледаат таа борба чисто озновски, не гледајќи дека тоа захтева и наша политичка борба за раскринкавање на тие пројави, од друга страна за воспитање на масите во борба против тие непријателски пројави...би било потребно, нашата парт.(иска) организација да не дозволи..., а тоа треба да се схвати, дека би било опасно да дејствува ОЗНО-вски. Тој сукоб настана што тие мислат нашата политичка организација не е да дејствува на ОЗНО-вски начин, да хапси, да иследуе, но задача е политички да утиче на младината,... да објашњава што значи великосрбизам, кои се реакционерите и друго, со други думи да дејствува стварно политички. Значи, од една страна да воспитава младината, а од друга страна раскринкавање на тие појави... Затоа се поставува тоа прашање, за што потесна соработка на органите, од една страна, на ОЗНА, од друга страна, на нашата парт.(иска) Организација...како и целата наша власт.”

Лазо: „Јас мислам, другари, како што во почетокот кажав, дека ние тука не мислиме да заземаме сасвим определен став, а у ствари да ги разгледаме, и сигурно ќе треба и ЦК да ги разгледа сите тие

прашања и завземе став, така да во најскоро време ќе излезе со потпуно јасен став.”

Она што е основно, кое се подвлече во нашата дискусија, тоа дека таа политичка небудност, поради захватеност... е прилично голема и тоа доведе до преспивање на нашата партијна организација и фронтот во врска си тие пројави уопште. И како една основна задача....да ја засилиме будноста на парт.(иската) Организација и да се изврши чистка во редовите на нашата партија.

...Затоа се поставува како основно, ние политички потпуно да ги разобличиме и да ги ликвидираме како политички непријатели. Јасно е напр. дека тој случај со Медаров треба да биде осуден, но не да биде осуден само тој како ВМРО-овец, него да биде осудена ВМРО, организацијата, во својата нова фаза во која се јавува. Тука, исто така, се констатира влегувањето на ВМРО-овските елементи во нашите одбори и ние мораме за тоа, преку власта, да земеме и административни мерки за борба против тоа влегување на ВМРО-вците во нашите одбори, така да се засили будноста против тие ВМРО-овци. На ред, со тоа, у нас се поставува... како важен момент од нашата борба и во нашата парт.(иска) Организација и во целиот наш општествено-политички живот, борбата против шовинизмот и сепаратизмот. Такви пројави на шовинизам и сепаратизам во нашиот политички живот имаме. Една од таквите појави е таа која ја спомна др. Марко за чатенето на весник „Борба”: да ли ние ќе научиме српски, да (го) читаме весникот „Борба”. Тоа јасно говори дека ние, кај нас, уште не сме начисто со тој шовинизам и сепаратизам и дека се поставува како основно да се бориме без да си преспиваме за премахнуење на тој шовинизам и сепаратизам. Не случајно се подигаше и прашање за монополот...

Ние, ете така, наседнавне. Онда, дури и ЦК, по прашањето за аграрната реформа, особено во одноос према колонистите. Ние чак се подхлизнавне до толку на тоа прашање да ние докладване да бараме ревизија за земјата на колонистите. Вместо тоа требаше да дејствуваме политички, непосредно да се изврши, на база на диференцијацијата, привлечењето на бедните селски маси, затоа што, ние, колонистите кои идат со 6, 7 хектара земја не можеме да ги рачунаме како кулачки елементи. Ние отидовне по линија на шовинизам и ја

распиривне таа национална омраза и тој курс од тука имаше одражение и во самата Србија.

По прашањето за црквата, ние... не пропуштивне да им укажеме на свештениците на правилен став по отношение на државата, мада тие не го усвоија. За тоа јасно говори зборот на свештениците на 8 мај. Јасно е дека еден дел од свештениците работи организирано за спроведување на своја линија, поставајќи и решавајќи го прашањето за црквата на сепаратистичка основа за автокефална црква. Сега, особено после таа резолуција, која они ја донесоа на конгресот, ние нема да земеме определен став према нивните работи. Затоа ќе видиме какво е нивното држање. Тие, направија желание да дојдат кај мене и да позборат малку. Потоа ќе видиме што мислат и од тоа ќе направиме извод за да можиме да земеме определен став по нивното прашање. Иначе, ако можеме да ја поправиме таа нивна линија, ќе направиме, иначе ќе ги пуштиме да се...(нечитлив текст, н.б.) зашто ние имаме голем интерес за тоа.

...Проблем на нашата парт. организација е и масовата работа сред мањините, и во миналото и денеска, реакцијата се мачи да тие мањини им послужат како маша во борбата против нашата власт, против Народниот фронт. Нужно е на базата на таа диференцијација која станува и уопште во врска во врска со тие закони кои се донесуваат во полза на широките народни маси, да се активизират тие широки народни маси и да се привлечат преку фронтот до нашата парт.(иска) организација...Кај турските мањини, ние треба да удруиме на заостаналите реакционери и тоа баш преку тие организирани бедни маси, не можиме да ги ослободиме од страна, ако не удриме баш по остатоците, по тие паши, бегови и др. реакционери...џамијата е за нив светиња. За нив е многу што им држиме таму политички састанак, а камо ли, пак, да се игра танц...Затоа ние мораме да работиме многу внимателно за да ги извлечеме од влијанието на тие позаможни оци и други реакционери. Затоа е потребно да бидеме пообазриви.

На крај, јас ви сакал да укажам... на извесна опасност која би можела да ја има оваа размена на мисли во врска со овие прашања... - а тоа најлошото е да се почне една хајка на ВМРО-овци и тамо кај што ги нема, ние да гледаме во секој друг наш, непријател ВМРО-овец. Проблемот е поинаку поставен...на време да ја сигнализираме таа

опасност во нашата парт.(иска) организација, на време да земеме организирано политичка линија на власта, фронтот, ОЗНА, за да можеме еднодушно да се справиме со сите евентуалности и пројави на ВМРО-овските елементи и други наши политички непријатели...”

ДАРМ. Судско досие на М.А.-Ченџо, Окружен НО суд Скопје, К.бр. 175/1946;

Методија Андонов Ченџо документи и материјали..., док. 80, сѝр. 187-194;

ПРОШИРЕН ПЛЕНУМ НА ЦК НА КПМ ЗА ДЕЈСТВУВАЊЕТО
НА ВМРО-ВСКИ ГРУПИ И ОРГАНИЗАЦИИ И ЗАДАЧИ ЗА
ДЕЈСТВУВАЊЕ
(13 мај 1946 год.)

„Колишевски: „Нам ни е потребно да ги мобилизираме Партијата, сите наши органи, народот, да се прошири будноста против тие народни непријатели (се однесува на членовите на ВМРО, н.б.), за откривање на таквите појави...

...во Источна Македонија, меѓу широкото население, ВМРО важи за организација со високи идеали која се борела за ослободувањето од ропството. Тоа е факт...

...можеме да кажеме дека имаме доста голем број уапсени и стрелани луѓе од тие ВМРО-вски елементи. Со тоа преку тие пресуди, до голема степен успеавме да ги обезглавиме. Но, не успеавме политички да ги раскринкаме, да ги разобличиме и да ги ликвидираме како политички непријатели..."

ДАРМ, ф.ЦК на КПМ, 1946, 1.427.1.74/380-39;7

КОРИСТЕНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

ИЗВОРИ:

Архивски фондови

- *Водич: Архивски фондови и збирки во СФРЈ, СР Македонија, САРЈ, Белград, 1982;*
- Дополна на Водичот: Фондови и збирки во Архивот на Македонија, од 1993 година, со состојба на 31 декември 1992 година;
- Државен архив на Република Македонија, фонд: АСНОМ - Собрание на Македонија (1944-1993);
- ДАРМ, фонд: Влада на НРМ - Извршен совет на СРМ (1945-1990);
- ДАРМ, фонд: Собрание на Република Македонија (1990-1993);
- ДАРМ, фонд: Влада на Република Македонија (1991-1998);

Објавена архивска граѓа:

- *Документи за создавањето на народната власи и државно-правниот развој на Македонија, т.І кн 1-6, т.ІІ. кн 1, Архив на Македонија, Скопје (1984 - 1995);*
- *Архив на Македонија, Антифашистичко собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ), Документи од Првото и Второто заседание на АСНОМ, т. 1, кн. 1 и 2, Скопје, 1984*
- *Зборник на документи од Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ), Скопје, 1964,*
- *Првата влада на Македонија - Документи, ред. Алексов Иван и др., Архив на Македонија, Скопје 1995, во, том. II, кн.1*

- *Документии за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава*, Универзитет Св Кирил и Методиј, т. I и II, Скопје 1981 (ред. Х.А.Полјански и др.);
- Иван Алексов: *Документии за Македонија и Македониите* (од праисторијата до почетокот на 21 век), Филозофски факултет, Институт за историја, насока Архивистика, Скопје 2005, (прилог кон Прирачникот за вреднување граѓа, необјавен);

Архивски прописи што се однесуваат на вреднувањето и обработката на архивската граѓа

- Архивски закони за архивската граѓа, архивите и архивската дејност (1951 - 1973);
- Закон за архивската граѓа (Сл. весник на РМ, 36/90 и 36/95);
- Уредба и Упатство за канцелариското работење и за одбирањето на архивската граѓа од регистратурскиот материјал, (Сл. весник на СРМ, 14/77);
- Критериуми за формирање архивски фонд/збирка, од 1985 год.;
- Упатство за изработка класификациски план, 1987;
- Упатство за изработка на регест, 1987;
- Упатство за изработка на аналитичен инвентар, 1987 година;
- Упатство за изработка на историска белешка, 1987 година;
- Правилникот за единствената методологија на евидентирањето и обработката на архивската граѓа во Архивот на Македонија, од 1992 година;
- Упатство и програма за автоматска обработка на податоците од архивската граѓа (АОП), од 1994/95;
- Правилник и Упатство за валоризација, категоризација, заштитно микрофилмување и копирање на архивска граѓа од 1995 година;

- Правилник за општите и посебните услови за користење на архивска граѓа во Архивот на Македонија, Архив на Македонија, од мај 1995 година;
- Правилник за валоризација, категоризација, микрофилмување и копирање на архивска граѓа, од 1995;

ЛИТЕРАТУРА

- *Асиџбо, I-XX век*, НИП „Трудбеник“ - Скопје, 1946г. том I, II, III
- Schelenberg Theodor .R.: *Moderni arhivi, Principi i tehnika rada*, Savez arhivskih radnika Jugoslavije, Zagreb, 1968;
- Милош Константинов, *Заштитуа на архивската граѓа*, Историски архив на Скопје, Скопје 1972;
- *30 години Музичко училиште во Штип - 1947-1977*, Штип, 1977
- Momčilo Stefanovič, Milislav Krstič, Apostolski: *Velikobugarske pretenzije od San Stefana do danas*, Vuk Karadžić, Beograd, 1978
- Лазар Колишевски, *Аспекти на македонското истражување*, Наша книга, Скопје, 1979;
- Трајко Донев, *Историски архив Штип*, Македонски архивист, IX-X, 1980-81;
- Бранко Петрановиќ-Момчило Зечевиќ, *Југославија 1918-1984, Збирка докуманата*, Рад, Београд 1985;
- Михајло Миноски, *Обид за легализирање на најнајна Македонска Народна Федеративна Организација и нејзино трансформирање во Македонската национална политичка партија во Пиринска Македонија 1946г.*, Прилози на одделот за општествени Науки на МАНУ, Скопје, 1996.
- Михајло Миноски, *Авнојска Југославија и македонското национално истражување (1943-1946)*, Менора, Скопје, 2000
- Виолета Ачкоска, *Аграрната реформа и колонизацијата на Македонија*, Зборник на документи, ИНИ, Скопје, 1997
- Виолета Ачкоска - *Аграрно-социјалничките односи, промени и процеси во Македонија 1944-1953*, ИНИ, Скопје, 1998

- Трајко Донеџ, *Разџиџок на школџивоџо и џросџеџаџа во Шџиџи и шџиџско*, Штип, 1997
- *Шџиџи и шџиџско во НОВ - 1941-1945 џ.*, Матица Македонска, Скопје, 2000г.
- Киџо Глигоров, *Македониџа е се шџо имаме*, Три, Скопје, 2002;
- Vladimir Œidovec, *Poslanstvo NDH и Sofiji*, 2, Hrvatski drzavni arhiv-Zagreb, 2002
- *Македонски Влади 60 џодини.*, ДАРМ, Скопје 2005
- *Теориџа и џпракса архивске службе у СССР*. Ред. Г.А.Бјелов и други, Москва 1958, Савез архивских радника Југослаџије, Београд, 1976;
- *MANUEL D' ARCHIVISTIQUE*, Paris Imperimerie nationale, 1970 - *Приручник из архивџџике-Теориџа и џпракса у државним архивима Француске*, Заједница архива Србије, Београд, 1982;
- Милош Константинов, *Архивска џраџа буџарских орџана власџи за окуџирана џодручџа Македониџе и Србије (1941-1944)*, Архивист, XIX/1969;
- Иван Беџи, *Архивџџика, Ексџерџи за вредносџи џраџе коџа се чува у архивским усџановама*, Архив Хрватске, Загреб, 1968.;
- Милош Константинов, *Архивџџика*, Просветно дело, Скопје, 1987;
- Bernard Stulli, *О валоризаџији и каџеџоризаџији архивске џраџе*. Arhivistika i arhivska sluzba, HDA, Zagreb, 1997;
- Duranti Luciana, *Архивски заџиси - џеориџа и џпракса*, Хрватски државни архив, Загреб, 2000;
- Иван Алексов, *Прирачник џо џредмеџоџи Вреднување на архивска џраџа*, Универзитет Св. Кирил и Методиџ-Скопје, Филозофски факултет, Институт за историџа- група Историџа со архивџџика, Скопје, 2004 год.

Издавањето на ова книга финансиски го помогна:

- Аудиомедика ДООЕЛ - Куманово
- Ангротекс ДООЕЛ - Штип
- АД Бетон - Штип

поради што најискрено сум им благодарен

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

94(497.7)

ФИЛОВ, Кире

Политичките и економските промени во Штип и Штипско низ архивската документација: 1944-1946 година / Кире Филов. - Штип: НУ-УБ "Гоце Делчев", 2011. - 192 стр.; 21 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 217-223. - Содржи и: Прилог

ISBN 978-9989-147-72-2

а) Македонија - Историја

COBISS.MK-ID 89123082